

ODESA **ВІСНИК**
NATIONAL UNIVERSITY **ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО**
HERALD **УНІВЕРСИТЕТУ**
Volume 19. Issue 3 (33). 2014 **Том 19. Випуск 3 (33). 2014**
SERIES **СЕРІЯ**
PSYCHOLOGY **ПСИХОЛОГІЯ**

ISSN 2304–1609

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Психологія

Науковий журнал

Виходить 4 рази на рік

Серія заснована у липні 2006 р.

Том 19. Випуск 3 (33). 2014

Одеса
«Астропринт»
2014

ISSN 2304–1609

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Odesa I. I. Mechnikov National University

ODESA NATIONAL UNIVERSITY HERALD

Series: Psychology

Scientific journal

Published four times a year

Series founded in July, 2006

Volume 19. Issue 3 (33). 2014

Odesa
«Astroprint»
2014

Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

І. М. Коваль (*головний редактор*), **О. В. Запорожченко** (*заступник головного редактора*), **В. О. Іваниця** (*заступник головного редактора*), **В. М. Хмарський** (*заступник головного редактора*), **С. М. Андрієвський**, **Ю. Ф. Ваксман**, **В. В. Глебов**, **Л. М. Голубенко**, **Л. М. Дунаєва**, **В. В. Заморов**, **В. Є. Круглов**, **В. Г. Кушнір**, **В. В. Менчук**, **О. В. Сминтина**, **В. І. Труба**, **О. В. Тюрин**, **Є. А. Черкез**, **Є. М. Черноіваненко**

Редакційна колегія серії:

Т. П. Вісковатова — д. психол. н. (*науковий редактор*), **В. І. Подшивалкіна** — д. соціол. н. (*заступник наукового редактора*), **З. О. Кіреєва** — д. психол. н., **Т. П. Чернявська** — д. психол. н., **Н. В. Родіна** — д. психол. н., **Ж. П. Вірна** — д. психол. н., **Л. В. Засєкіна** — д. психол. н., **В. Й. Бочелюк** — д. психол. н.

Відповідальний редактор **Кононенко Оксана Іванівна** — к. психол. наук, доцент

Editorial board of the journal:

I. M. Koval (*Editor-in-Chief*), **O. V. Zaporozhchenko** (*Deputy Editor-in-Chief*), **V. O. Ivanytsia** (*Deputy Editor-in-Chief*), **V. M. Hmarskiy** (*Deputy Editor-in-Chief*), **S. M. Andrievsky**, **Yu. F. Vaksman**, **V. V. Glebov**, **L. M. Golubenko**, **L. M. Dunaeva**, **V. V. Zamorov**, **V. E. Kruglov**, **V. G. Kushnir**, **V. V. Menchuk**, **O. V. Smyntyna**, **V. I. Truba**, **O. V. Tyurin**, **E. A. Cherkez**, **E. M. Chernoiivanenko**

Editorial board of the series:

T. P. Viskovatova — ScD in psychology. — Doctor of Psychological Sciences (*scientific editor*), **V. I. Podshivalkina** — ScD in sociology — Doctor of Sociological Sciences (*Deputy scientific editor*), **Z. O. Kireyeva** — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences, **T. P. Chernyavska** — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences, **N. V. Rodina** — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences, **J. P. Virna** — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences, **L. V. Zasyekina** — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences, **V. Y. Bochelyuk** — ScD in psychology — Doctor of Psychological Sciences

Executive editor **Kononenko Oksana** — PhD in Psychology, Associate Professor

З 17-го тому

«Вісник ОНУ. Серія: Психологія»
має власну подвійну нумерацію

ЗМІСТ

Бочелюк В. Й. Соціально-психологічні основи інтегративності студентської групи.....	7
Сыропятов О. Г., Гончаренко Н. В. Предикторы эмоциональных расстройств	17
Гуртовенко Н. В. Формування ознак та оцінка ступеню розвитку готовності до професійної діяльності	31
Денисенко О. В. Субъектный подход к анализу феномена группового субъекта активности в рамках методологии теории саморазвивающихся систем	39
Колот С. А. Механизмы функционирования эмоциональной работы в организациях	47
Кононенко О. І. Особливості ставлення до себе особистості, яка прагне до досконалості	57
Кушнир Е. А. Особенности восприятия времени и временной перспективы беременных женщин	64
Нежданова Н. В., Пузанова А. Г., Псядло Э. М., Гарюшкин Д. С., Горячева Ю. В. Стрессоустойчивость как неотъемлемый компонент профессионально важных качеств операторов ОМТП.....	73
Пахомова В. Г. Структурно-аналитические представления о психологической специфике детской компьютерной игры.....	85
Ружицька М. С. Індивідуально-типологічні та особистісні властивості, що впливають на почуття когерентності суб'єкта діяльності	100
Сербін-Жердецька І. А. Життєвий вибір особистості та його складові компоненти.....	111
Smokova L. S. Relationship between the values and conflict resolution strategies in cross-cultural perspective.....	119
Ушакова В. Р. Психологічні особливості подружніх відносин і взаємодії в системі «мати — дитина» у ранньому післяпологовому періоді.....	129
Форманюк Ю. В. Теоретико-методологічні засади дослідження інфантильності.....	141

Шрагина Л. И.

Функция вербального воображения при конструировании
поэтического образа 149

Яровая Н. А.

Особенности гендерных установок лиц с разным уровнем
психологического благополучия 158

УДК 159.9

В. Й. Бочелюк

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри практичної психології
Класичного приватного університету
e-mail: vitalik.psyhol@mail.ru

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІНТЕГРАТИВНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ ГРУПИ

Стаття присвячена виявленню ціннісної обумовленості інтегративності студентської групи в контексті соціогенних перетворень. Автор досліджує основні ціннісні переваги та вплив їх значимості на рівень групової інтегративності на прикладі студентів Приазовського державного технічного університету.

Ключові слова: студентська група; інтегративність, ціннісні переваги; соціально орієнтований напрямок.

І. Вступ

Соціокультурні та економічні зміни в суспільстві, які відбуваються в даний час, не можуть не торкатися групових процесів. В умовах трансформації українського соціуму йде процес розмивання традиційних груп суспільства, у тому числі соціально-професійних, становлення нових форм внутрішньогрупової організації.

Індивідуалізм в структурі особистості вступає в протиріччя з груповою інтегративністю та її конкретними втіленнями — взаємодопомоги, гармонії особистих та громадських інтересів. Це явище справляє найбезпосередніший вплив на досягнення ефективності здійснюваної спільної діяльності в групах.

Робота з підвищення ефективності освітнього процесу потребує вивчення соціально-психологічних умов інтегративності студентської групи. Високий ступінь згуртованості, почуття єдності, доброзичливий психологічний клімат, дозволяють сконцентрувати зусилля студентів на реалізації конкретних навчальних завдань, підвищити їх мотивацію. Г. М. Андрєєва підкреслює, що в моменти соціальної нестабільності в суспільстві інтерес до вивчення групових процесів зростає [1]. «Ситуація у вітчизняній соціальної психології останніх 15–17 років переконливо підтверджує це спостереження, причому зростання інтересу стосується саме дослідження інтеграційних елементів груп» [2, с. 5]. Проблема співвідношення групи та особистості, інтеграційних процесів в групах — одна з центральних у соціальній психології.

Теоретико-методологічною складовою даної статті є теорія особистості, її індивідуальності і персоналізації у діяльності, представлена в роботах К. А. Абульханової [3], А. В. Петровського [4], Б. Г. Ананьєва [5], основні положення системного та соціокогнітивного підходів розроблені Ю. В. Си-

човим [6], Т. А. Нестік [7], Т. Ю. Базаровим і М. П. Сичовою [8], К. М. Гайдар [9].

Багато ідей ціннісно-мотиваційного напрямку в вивченні групової інтегративності знайшли своє відображення в роботах А. В. Петровського [4], Є. В. Шорохової, К. К. Платонова [12], Л. І. Уманського [13], А. А. Бодальова [14], М. І. Бобневої [2], Л. Г. Почебут, В. А. Чікер [15], Л. Десева [16], Е. Н. Корнеєвої [17].

Особливостям функціонування та розвитку студентських груп присвячені роботи В. І. Бочелюка [18], Є. І. Головахи [19], В. І. Секун [20].

Про істотне зростання на практиці індивідуалізації ціннісних переваг студентської молоді щодо цінностей соціуму говориться у роботах Л. Г. Сокур'янської [21], І. П. Шепеленко [22], Б. Г. Нагорного, М. Л. Яковенко, А. В. Яковенко [23], А. С. Запесоцького [24].

Незважаючи на значне число робіт з даної проблематики, до цих пір залишається мало дослідженою роль змісту внутрішнього світу членів групи як інтегративних регуляторів групоутворення, в цілому приділяється недостатньо уваги ціннісному підходу до формування інтегративності групи.

II. Постановка завдання

Метою даної роботи є розгляд інтегративності студентської групи з позиції ціннісного підходу на основі різних емпіричних та теоретичних матеріалів.

III. Результати

Надзвичайно широке використання терміну «група» змушує нас зупинитися на історії цього терміна, вона багато що прояснює в специфіці соціально-психологічного пізнання групи. «Значення терміна «група» сходять до двох коренів: «вузол» і «коло». Що стосується першого, то саме таким був первинний сенс італійського *grorpo*. Другий корінь зобов'язаний впливу на формування слова «група» німецького *kluppe*, що означає — «округла маса» [10, с. 12]. Зазначені терміни мали в основі ідею кола — уявлення про рівність утворюючих групу осіб» [10, с. 13].

Не можна не погодитися з А. І. Донцовим в тому, що при оперуванні основним поняттям «група» між дослідниками досі є розбіжності, «що змушує взагалі відмовлятися від єдиного визначення поняття «група» [25, с. 148].

Н. І. Шевандрин вказує на головні риси групи, як на «певний спосіб взаємодії», «відчуття приналежності до цієї групи», «ідентичність групи з точки зору сторонніх» [25, с. 240].

«Мала група — являє собою невелике об'єднання людей (від 2–3 до 20–30 чоловік), зайнятих спільною справою, які знаходяться в прямих стосунках один з одним» [11, с. 529]. Прикладом малої групи є студентська група.

Відомо, що будь-яка реальна група не є просто сумою належних до її складу індивідів. Тому оцінку діяльності групи необхідно давати з урахуванням висунутого Ф. Д. Горбовим і М. Д. Новіковим принципу інтегра-

тивності, тобто погляду на групу як на єдиний, нерозривно пов'язаний організм [26, с. 19–22].

«Інтегративність — цей термін часто вживають як синонім цілісності. Проте ним підкреслюють інтерес не до зовнішніх чинників прояву цілісності, а до більш глибоких чинників формування цієї властивості і, головне, до його збереження» [27, с. 67]. Стан інтегративності уявляється в тому, що члени групи усвідомлюють свою цілісність і єдність. У них з'являється відчуття «ми» — почуття соціальної спільності і єдності думок, оцінок. Інтегративність — запорука сталого і стабільного функціонування групи.

Якщо не досягнуто стану організованості, згуртованості, то неможливо прийти до стану інтегрованості, у членів групи не з'явиться почуття цілісності та єдності групи [15, с. 75].

Інтегративність групи — розглядається в соціальній психології як багатобачний процес. Особливе значення мають напрацьовані теоретичні підходи до дослідження малих груп в умовах групової інтегративності. Як показує вивчення соціально-психологічної літератури з даної проблематики, складний і багатогранний процес групової інтегративності, як правило, розглядається з точки зору системно-діяльнісного підходу, а взаємодія між членами групи як процес досягнення визначених цілей: А. В. Петровський [4], А. І. Донцов [10], Р. С. Немов [11] та ін. Але виходячи з визначення М. І. Бобневої, яка підкреслює, що «...основними регуляторами соціального інтегрування є вищі якісно певні якості суб'єктивного світу особистості — ціннісні уявлення» [2, с. 7], актуальності набуває вивчення нових концепцій малої групи у зв'язку з ціннісно-мотиваційною сферою особистості.

На сучасному рівні розвитку суспільства зростає вага принципу системності як методологічного засобу інтерпретації подій в групі [6]. «У соціальних системах, в яких «ціле» проявляється в кожній зі своїх «частин», група визначається властивостями своїх членів, проявлення яких, в свою чергу, залежить від властивостей групи» [12, с. 69]. «Поряд з домінуючим раніше об'єктивістським підходом, що що виходить з інструментальної взаємозалежності індивідів і спільності цілей їх діяльності, сформувався суб'єктивістський (соціокогнітивний) підхід, згідно з яким необхідною умовою спільності діяльності є усвідомлення індивідами себе в якості членів групи, значимість для них цієї групи, її оцінка» [7, с. 52]. Дослідники, що працюють в рамках цього підходу, виділяють основні процеси, які опосередковують зв'язок між особистістю і ступенем її групової інтеграції: «турбота членів групи про те, якими їх бачать інші» [9, с. 16].

Окремим видом соціальної взаємодії є взаємодія у студентській групі. Вітчизняні вчені В. Й. Бочелюк [18], Є. І. Головаха [19], В. І. Секун [20] розглядають студентську групу як соціально-психологічну систему, що володіє специфічними особливостями, які детерміновані віковими та соціальними факторами і підкреслюють значення створення комфортного середовища для оптимального розвитку особистості майбутнього фахівця, розкриття творчого потенціалу, трансляції і збільшення знань. У визначенні Р. Л. Кричевського та Е. М. Дубовської «студентська група — спе-

цифічний вид соціальної організації, об'єднання індивідів для спільної кооперованої діяльності» [28, с. 21]. Студенти, як найбільш активні представники молоді, повинні завдяки віковим особливостям мати найбільшу інтенсивність і якість динаміки ціннісних процесів.

«Основним механізмом координації та регулювання різноманітних соціальних відносин і взаємодій в студентських групах є ціннісно-мотиваційне обумовлення» [2, с. 17]. Ми вважаємо за необхідне при аналізі процесу групоутворення приділяти особливу увагу якісно визначеній ціннісній структурі, яка зумовлює характер і зміст відносин і взаємодій між членами групи. «Звернення до значущості ціннісних уявлень дає можливість досліджувати вплив ціннісної спрямованості на рівень інтегрованості групи» [2, с. 25].

Згідно з параметричною концепцією Л. І. Уманського, «групи низького рівня розвитку відрізняються міжособистісним егоцентризмом і егоїзмом (інтраеґоїзмом), активною дезінтеграцією» [13, с. 80]. Згідно з концепцією персоніфікації, що розвивається в роботах А. В. Петровського, один з вимірів особистості, що впливає на групову взаємодію є її «буття в інших людях» [4, с. 184], тобто соціально орієнтована ціннісна спрямованість.

Конкретний прояв цього напрямку в спілкуванні виражається в інтересі до людей, здатності співчувати їм, допомагати у важку хвилину, що в свою чергу позначається і на багатьох характеристиках пізнавальних процесів [12; 14]. Порушення характеру підпорядкування інтересів особистості і суспільства призводить до розриву соціального та психологічного внутрішньогрупового зв'язку. Як вказують Л. Г. Почебут, В. А. Чікер, причини низького рівня розвитку групи пояснюються «взаємовідносинами, в яких не враховуються інтереси оточуючих» [15, с. 72]. Але, як підкреслюють Б. Г. Нагорний, М. Л. Яковенко, А. В. Яковенко, міра збалансованості ціннісних напрямків — на себе або інших людей — може оптимізувати або руйнувати всі можливі зв'язки і відносини людини [23]. Причини дисгармонії в студентському середовищі, низький рівень групової згуртованості, відзначає І. П. Шепеленко, «вкорінені в розвитку суспільної свідомості індивідів» [22, с. 12]. У психологічній сфері спостерігається, на думку К. А. Абульханової, тенденція до «блокування свідомістю участі особистості в житті групи» [3, с. 64], що в силу великої спрямованості на досягнення індивідуального соціального успіху сприяє загостренню почуття самотності. Як підкреслював В. Й. Бочелюк: «Ніякий диплом не дає гарантій зайнятості, якщо він не доповнюється талантом творчого мислення й спілкування» [18, с. 63].

«Оволодіння умінням знаходити оптимальні способи спілкування створюють у особистості робочий підйом, налаштовують її на мажорний лад, ведуть до розвитку доброзичливого ставлення до оточуючих» [16, с. 55] і, як наслідок, впливають на рівень інтегративності групи [17]. «У групах з високим ступенем інтегративності зазвичай буває менше проблем у спілкуванні, менше непорозумінь, напруженості, ворожості і недовіри, а ефективність діяльності вище, ніж у менш згуртованих групах» [25, с. 40].

Таким чином, успішність групи розглядається відповідно до рівня групового розвитку. Однією з умов отримання саме такого результату є знання насамперед значущості ціннісних уявлень членів студентської групи.

Багато дослідників сучасних проблем групоутворення вказують на стрімку десолідаризацію суспільства і соціальних груп, відсутності згоди, взаємодопомоги, що не може не позначатися на інтеграційних процесах сучасних студентських груп. Ідея індивідуалізму, як показують дослідження І. П. Шепеленко [22], Б. Г. Нагорного, М. Л. Яковенко, А. В. Яковенко [23], А. С. Запесоцького [24], глибоко пронизує суспільну свідомість сучасного українського студентства.

Соціологічні дослідження, проведені фахівцями Київського інституту ім. Горшеніна в 2009 році показали, що серед ціннісних пріоритетів української молоді на першому місці знаходиться здоров'я — 76 %, далі матеріальні цінності — 68 %, сім'я — 52 % і тільки 38 % піклуються про благополуччя суспільства. Дослідження показали, що «гуманітарні, колективістські орієнтири практично втратили лідируючі місця в ціннісному ряду студентів. На їх місце прийшли цінності індивідуалізму» [29]. Так, дослідник Л. Г. Сокурянська, вивчаючи ціннісний світ сучасного українського студентства, прийшла до висновку, що «основні ціннісні преференції студентської молоді — матеріальна забезпеченість і високоурбанізований спосіб життя» [15, с. 24].

Таким чином, результати сучасних наукових досліджень, що вивчають спрямованість ціннісних уявлень студентства, вказують на підвищення ролі індивідуальних і прагматичних цінностей і, як наслідок, зниження статусу соціально орієнтованих. Зазначені процеси викликають зниження мотивації цілеспрямованої групової діяльності в студентському середовищі і зниження рівня академічної успішності.

Отже, можливість виявлення значимості соціально орієнтованих ціннісних уявлень членів студентської групи дозволяє опосередковано судити про рівень інтегрованості групи. Для обґрунтування даного припущення були проведені емпіричні дослідження значимості соціально орієнтованих ціннісних уявлень сучасної студентської молоді. Одним з найпоширеніших методів вивчення ціннісної спрямованості особистості є метод ранжирування, який може дати не тільки уявлення про життєві пріоритети та вподобання особистості, але й досить значиму інформацію про негативні або позитивні тенденції її розвитку.

Для вивчення значущості ціннісних уявлень на кафедрі соціології та соціальної роботи Приазовського державного технічного університету (місто Маріуполь) у 2010 році були проведені соціологічні дослідження, об'єктом яких стали студенти спеціальності «соціальна робота», а також студенти технічних спеціальностей. Було проанкетовано 7 студентських груп 1-го курсу навчання, загальна кількість респондентів — 114 осіб. У ході дослідження ми просили респондентів оцінити за 10-бальною шкалою значущість різних соціально орієнтованих цінностей. Після проведення анкетування його результати були оброблені за допомогою комп'ютерної статистичної програми, визначені усереднені ранги значущості ціннісних

уявлень. Згідно з методикою Сішора [30] проанкетовано та визначено ступінь інтеграції досліджуваних студентських груп. Дані отриманих результатів представлені в таблиці.

Таблиця

Спеціальність	Кількість студентів у групі	Середні значення ціннісних уявлень						Σ	Рівень інтеграції групи (за методикою Сішора)
		Суспільне благополуччя	Думка оточуючих	Хороші відносини з оточуючими	Можливість приносити користь людям	Взаємодопомога	Дух колективізму		
ЕПА-09	18	6,39	5,33	7,67	5,83	7,72	5,44	6,40	8,90 середній
ЕТ-09	16	5,06	4,81	7,62	5,69	6,25	4,69	5,69	6,90 нижче середнього
КМ-09	18	5,72	3,94	7,83	4,67	6,83	4,44	5,57	6,75 нижче середнього
ВТ-09	19	7,05	6,05	8,32	6,26	7,42	6,16	6,88	10,05 середній
МЧ-09	15	5,60	4,93	7,73	5,13	6,93	5,00	5,89	7,10 середній
СР-09	15	7,93	7,33	8,73	8,13	8,80	7,87	8,13	13,90 вище середнього
МТ-09	13	6,38	5,54	8,54	6,38	7,54	5,92	6,72	9,60 середній

Показово, що значимість громадського благополуччя, взаємодопомоги, можливості приносити людям користь — синонімів гармонійності соціальних відносин — у студентів не мають великого значення. Дані результатів опитування вказують на деформацію суспільних відносин, низький рівень інтегративності в більшості студентських груп.

У процесі аналізу отриманих результатів простежується, що чим вище значущість соціально орієнтованих ціннісних уявлень, — тим вище рівень інтегрованості студентської групи. Виходячи з закономірностей отриманих результатів, можна зробити висновок про ціннісну обумовленість показників рівня інтегративності студентських груп.

За результатами, зазначеними в таблиці, ми бачимо, що значущість ціннісних уявлень студентів спеціальності «соціальна робота» характеризується більш вираженою соціально-орієнтованою спрямованістю. Високий ранг перерахованих ціннісних уявлень студентів, які отримують спеціальність «соціальна робота», визначається соціально-гуманітарною спрямованістю предметів, наявністю професійно важливих ціннісних уявлень в особистісних якостях студентів, високим професійним рівнем учасників навчально-виховного процесу, проходженням студентами практики

в дитячих будинках, будинках для престарілих, різних реабілітаційних центрах, де вони вчаться застосовувати отримані теоретичні знання в реальних умовах.

Виходячи з аналізу перелічених вище результатів значущості ціннісних уявлень, можна зробити висновок про узгодженість основних емпіричних даних, отриманих нами на основі анкетування, з соціологічними дослідженнями різних наукових колективів, що служить підтвердженням об'єктивності отриманих нами результатів.

Таким чином, виходячи з вищезазначеного, можливо дійти висновку про те, що висока значущість соціально орієнтованих цінностей активізує соціально-психологічні процеси внутрішнього об'єднання, згуртування, розвиток почуття приналежності до групи, усвідомлення своїх соціально-психологічних рис як члена цієї групи і як наслідок, забезпечує високий рівень інтегративності студентської групи.

IV. Висновки

Дослідження окремих приватних аспектів не претендують, звичайно, на глобальне охоплення проблеми. Діяльність, спрямована на формування інтегративності студентської групи, по своїй суті творча, тому неможливо дати універсальні способи її здійснення, але аналіз змістовних, якісних характеристик значущості ціннісних переваг і відповідно суб'єктивного світу особистості є важливим завданням при вивченні організаційних процесів в групах. Відносини значимості виявляються надзвичайно інформативними для характеристики інтегрованості студентської групи, дозволяють отримати достовірні дані про особистісний розвиток сучасного студентства.

Дослідження ціннісної обумовленості інтегративності студентської групи дозволяє по-новому підійти до розгляду і вирішення прикладних проблем соціальної психології — формування ефективності спільної діяльності, сприяти розумінню змін, що відбуваються в сучасному українському суспільстві.

Список використаних джерел та літератури

1. Андреева Г. М. Психология социального познания. — М.: Аспект Пресс, 2000. — 288 с.
2. Бобнева М. И. Социальные нормы и регуляция поведения. — М.: Наука, 1978. — 311 с.
3. Абульханова-Славская К. А. Жизненные перспективы личности. — М.: Наука, 1991. — 299 с.
4. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. — М.: Политиздат, 1982. — 255 с.
5. Анарьев Б. Г. К психофизиологии студенческого возраста. — Л., 1974. — 256 с.
6. Сычев Ю. В. Микросреда и личность. — М.: Мысль, 1974. — 192 с.
7. Нестик Т. А. Социальный капитал организации: социально-психологический анализ // Психологический журнал. — 2009. — № 1. — С. 52–63
8. Базаров Т. Ю., Сычева М. П. Современные социально-психологические теоретические подходы и прикладные исследования // Психологический журнал. — 2010. — № 1. — С. 39–48.
9. Гайдар К. М. Субъектный подход к психологии малых групп: история и современное состояние // Психологический журнал. — 2008. — № 3. — С. 9–24.
10. Донцов А. И. Психология коллектива. — М.: МГУ, 1984. — 208 с.
11. Немов Р. С. Психология. — М.: ВЛАДОС, 2003. — 608 с.

12. Шорохова Е. В., Платонов К. К. Коллектив и личность. — М.: Наука, 1975. — 262 с.
13. Уманский Л. И. Психология организаторской деятельности школьников. — М.: Просвещение, 1980. — 160 с.
14. Бодалев А. А. Личность и общение. — М.: МПА, 1995. — 271 с.
15. Почебут Л. Г., Чикер В. А. Организационная социальная психология. — СПб.: Речь, 2000. — 298 с.
16. Десев Л. Психология малых групп. — М.: Прогресс, 1979. — 208 с.
17. Корнеева Е. Н. Интегративные регуляторы социального взаимодействия // Психологический журнал. — 2008. — № 5. — С. 73–82.
18. Бочелюк В. Й. Соціально-психологічні особливості самореалізації особистості в сучасному суспільстві: Монографія. — Запоріжжя: КПУ, 2009. — 280 с.
19. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. — К.: Наукова думка, 1988. — 142 с.
20. Секун В. И. Индивидуально-психологические особенности и взаимоотношения студентов. — Минск: Высшая школа, 1976. — 188 с.
21. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода: Монография. — Х.: Харьков. нац. ун-т им. В. Н. Каразина, 2006. — 576 с.
22. Шепеленко И. П. Жизненные стратегии студенческой молодежи в условиях современного украинского общества // Украинский социум. — 2009. — № 1. — С. 10–12.
23. Нагорный Б. Г., Яковенко М. Л., Яковенко А. В. Студенчество и современность. — К.: Аристей, 2005. — 164 с.
24. Запесоцкий А. С. Молодежь в современном мире: проблемы индивидуализации и социально-культурной интеграции. — СПб.: ИГУП, 1996. — 350 с.
25. Шевандрин Н. И. Социальная психология в образовании. — М.: ВЛАДОС, 1995. — 240 с.
26. Горбов Ф. Д., Новиков М. А. Вопросы интегративной оценки групповой деятельности. — М.: АПН, 1993. — 50 с.
27. Мордвинов В. А. Онтология моделирования и проектирования семантических информационных систем и порталов: Справочное пособие. — М.: МИРЭА, 2001. — 237 с.
28. Кричевский Р. Л., Дубовская Е. М. Психология малой группы. — М.: МГУ, 2001. — 207 с.
29. http://institute.gorshenin.ua/projects/5_Studenti_Obraz_budushchego.html
30. Бодалев А. А., Деркач А. А., Лаптев Л. Г. Основы социально-психологических исследований. — М.: ГАРДАРИКИ, 2007. — 334 с.

References

1. Andreeva G. M. Psikhologiya sotsial'nogo poznaniia. — М.: Aspekt Press, 2000. — 288 s.
2. Bobneva M. I. Sotsial'nye normy i reguliatsiia povedeniia. — М.: Nauka, 1978. — 311 s.
3. Abul'khanova-Slavskaja K. A. Zhiznennye perspektivy lichnosti. — М.: Nauka, 1991. — 299 s.
4. Petrovskii A. V. Lichnost'. Deiatel'nost'. Kollektiv. — М.: Politizdat, 1982. — 255 s.
5. Anan'ev B. G. K psikhofiziologii studencheskogo vozrasta. — L., 1974. — 256 s.
6. Sychev Iu. V. Mikrosreda i lichnost'. — М.: Mysl', 1974. — 192 s.
7. Nestik T. A. Sotsial'nyi kapital organizatsii: sotsial'no-psikhologicheskii analiz // Psikhologicheskii zhurnal. — 2009. — № 1. — S. 52–63.
8. Bazarov T. Iu., Sycheva M. P. Sovremennye sotsial'no-psikhologicheskie teoreticheskie podkhody i prikladnye issledovaniia // Psikhologicheskii zhurnal. — 2010. — № 1. — S. 39–48.
9. Gaidar K. M. Sub'ektnyi podkhod k psikhologii malykh grupp: istoriia i sovremennoe sostoianie // Psikhologicheskii zhurnal. — 2008. — № 3. — S. 9–24.
10. Dontsov A. I. Psikhologiya kolektiva. — М.: MGU, 1984. — 208 s.
11. Nemov R. S. Psikhologiya. — М.: VLADOS, 2003. — 608 s.
12. Shorokhova E. V., Platonov K. K. Kollektiv i lichnost'. — М.: Nauka, 1975. — 262 s.
13. Umanski L. I. Psikhologiya organizatorskoi deiatel'nosti shkol'nikov. — М.: Prosveshchenie, 1980. — 160 s.
14. Bodalev A. A. Lichnost' i obshchenie. — М.: MPA, 1995. — 271 s.
15. Pochebut L. G., Chiker V. A. Organizatsionnaya sotsial'naya psikhologiya. — SPb.: Rech', 2000. — 298 s.

16. Desev L. Psikhologiiia malykh grupp. — M.: Progress, 1979. — 208 s.
17. Korneeva E. N. Integrativnye regulatory sotsial'nogo vzaimodeistviia // Psikhologicheskii zhurnal. — 2008, — № 5. — S. 73–82.
18. Bocheliiuk V. I. Sotsial'no-psikhologichni osoblivosti samorealizatsii osobistosti v suchasnomu suspil'stvi: Monografiia. — Zaporizhzhia: KPU, 2009. — 280 s.
19. Golovakha E. I. Zhiznennaia perspektiva i professional'noe samoopredelenie molodezhi. — K.: Naukova dumka, 1988. — 142 s.
20. Sekun V. I. Individual'no-psikhologicheskie osobennosti i vzaimootnosheniia studentov. — Minsk: Vyshaia shkola, 1976. — 188 s.
21. Sokurianskaia L. G. Studenchestvo na puti k drugomu obshchestvu: tsennostnyi diskurs per-ekhoda: Monografiia. — Khar'kov: Khar'kovskii natsional'nyi universitet imeni V. N. Karazina, 2006. — 576 s.
22. Shepelenko I. P. Zhiznennye strategii studencheskoi molodezhi v usloviiakh sovremennogo ukrainskogo obshchestva // Ukrainskii sotsium. — 2009. — № 1. — S. 10–12.
23. Nagorni B. G., Iakovenko M. L., Iakovenko A. V. Studenchestvo i sovremennost'. — K.: Aristei, 2005. — 164 s.
24. Zapesotskii A. S. Molodezh' v sovremennom mire: problemy individualizatsii i sotsial'no-kul'turnoi integratsii. — SPb.: IGUP, 1996. — 350 s.
25. Shevandrin N. I. Sotsial'naia psikhologiiia v obrazovanii. — M.: VLADOS, 1995. — 240 s.
26. Gorbov F. D., Novikov M. A. Voprosy integrativnoi otsenki gruppovoi deiatel'nosti. — M.: APN, 1993. — 50 s.
27. Mordvinov V. A. Ontologiiia modelirovaniia i proektirovaniia semanticheskikh informatsionnykh sistem i portalov: Spravochnoe posobie. — M.: MIREA, 2005. — 237 s.
28. Krichevskii R. L., Dubovskaia E. M. Psikhologiiia maloi grupy. — M.: MGU, 2001. — 207 s.
29. http://institute.gorshenin.ua/projects/5_Studenti_Obraz_budushchego.html
30. Bodalev A. A., Derkach A. A., Laptev L. G. Osnovy sotsial'no-psikhologicheskikh issledovani. — M.: GARDARIKI, 2007. — 334 s.

В. Й. Бочелюк

доктор психологических наук, профессор,
заведующий кафедрой практической психологии
Классического частного университета

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИНТЕГРАТИВНОСТИ СТУДЕНЧЕСКОЙ ГРУППЫ

Резюме

Статья посвящена выявлению ценностной обусловленности интегративности студенческой группы в контексте социогенных преобразований. Автор исследует основные ценностные предпочтения и влияние их значимости на степень групповой интегративности на примере студентов Приазовского государственного технического университета.

Ключевые слова: студенческая группа, интегративность, ценностные приоритеты, социально ориентированное направление.

V. Y. Bochelyuk

Doctor of Psychology, Professor, Head of Department of Applied Psychology
Classic Private University

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS INTEGRATIVE STUDENT GROUPS

Abstract

Article is devoted to finding the value of integrity condition of the student group in the context of sociogenic change. The author examines the basic value preferences and their influence on the degree of importance of integrity in case of group students Azov State Technical University. Researches of some private aspects do not claim, of course, global coverage of problem. Activities relating to the formation integrity student group, inherently creative, so it is impossible to give on universal way of its implementation, but content analysis, of qualitative characteristics of relevance and value preferences in accordance with subjective world of the individual are an important task in the study of organizational processes in groups. The relationship of significance is extremely informative to characterize the integration of student groups which can get reliable data on the personal development of modern students. Research the value of conditionality integrity student group allows a new approach to address and resolve application problems of social psychology — the formation efficiency of joint activities to promote understanding of the changes occurring in the modern Ukrainian society.

Key words: student group, integrative, value priorities, socio-oriented direction.

Стаття надійшла до редакції 10.07.2014

УДК 159.96

О. Г. Сыропятов

академик Крымской АН, доктор медицинских наук,
профессор психиатрии и психотерапии кафедры общей терапии
Украинской военно-медицинской академии
e-mail: sog1952@list.ru

Н. В. Гончаренко

аспирант кафедры общей и медицинской психологии и педагогики
Национального медицинского университета им. А. А. Богомольца
e-mail: Goncharenko.nata2011@yandex.ua

ПРЕДИКТОРЫ ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ РАССТРОЙСТВ

В статье, на основе энергетической теории эмоций, обосновывается концепция предикторов эмоциональных расстройств с использованием таких психологических понятий, как эмпатия, алекситимия и эмоциональное выгорание. Показан динамический характер этих психологических характеристик с рекомендацией разработки психопрофилактических и лечебных мер на преморбидных и инициальных этапах возникновения эмоциональных нарушений.

В статье охарактеризовано десять фундаментальных эмоций. Показана зависимость эмоционального состояния человека от состояния внутренних органов.

Ключевые слова: энергетическая теория эмоций, предикторы, эмпатия, алекситимия, эмоциональное выгорание, психопрофилактика.

Постановка проблемы. В настоящее время отмечается снижение показателей психического здоровья населения Украины. В связи с переходом страны на рыночные отношения, нарастанием социального, экономического и политического напряжения в обществе, реформами, продолжающимися в системе здравоохранения, и понижением жизненного уровня населения ухудшается психическое здоровье и, в частности, это влияет на эмоциональную сферу. Отмечается заметное увеличение психологической напряженности, что приводит не только к снижению работоспособности, но и к увеличению количества разных невротических расстройств. Известно также, что у большинства лиц с годами эмоционально напряженной работы возрастает уровень тревоги, склонность к депрессии, появляются психосоматические нарушения.

Отметим, что психическое здоровье не является просто отсутствием психических расстройств. Это состояние благополучия, при котором человек может реализовать свой собственный потенциал, совладать со стрессовыми ситуациями, продуктивно и плодотворно работать, а также вносить свой вклад в жизнь всего общества. Итак, психически здоровый человек, это человек, который не только не имеет симптомов и синдромов психических расстройств, но и социально адаптированный и довольный уровнем своей жизни.

В этом контексте проблема сохранения и оптимизации психического здоровья, в частности здоровья эмоциональной сферы, представляет особый интерес для психологической науки, поскольку ее разработка является чрезвычайно актуальной и важной для решения ряда вопросов, связанных, в частности с проблемой успешной адаптации в обществе, мотивацией к труду и обучению и др.

Психическое здоровье является одним из условий становления профессионального самосознания, идентичности, эффективной профессиональной деятельности специалиста. Оно составляет главную, относительно специфическую динамическую основу продуктивности всех аспектов профессиональной деятельности и общего благополучия человека, обуславливает гармоничное развитие личности и достижение профессионализма. Психическое здоровье — это состояние равновесия между личностью и средой, адекватной регуляции поведения человека, способности совладать с трудностями без негативных последствий для здоровья.

Актуальность проблемы психического здоровья обусловила внимание многих ученых к ее исследованию. В современной литературе растет число публикаций, в которых рассматриваются различные аспекты данной проблемы. Установлена многофакторность состояния психического здоровья, определены его критерии и уровни.

Анализ последних исследований и публикаций. Указанную проблему зарубежные ученые в основном рассматривают в рамках той или иной концепции личности, в частности психодинамической теории личности Э. Фрейда, эго-теории личности Э. Эриксона, гуманистической теории личности Э. Фромма, социокультурной теории личности К. Хорни, теории типов личности Г. Айзенка, теории оперативного обучения Б. Скиннера и др.

Среди украинских научных исследователей вопросы, связанные с разными аспектами психического и эмоционального здоровья, рассматривали А. В. Алексеев (настроение и здоровье); М. И. Боришевский (психология самоактивности и субъектного развития личности как саморегулирующейся социально-психологической системы); Л. Д. Демин, И. А. Ральников (психическое здоровье и защитные механизмы личности); Г. В. Ложкин, А. В. Наскова (психология здоровья человека); С. Д. Максименко (генетическая психология); В. М. Мясичев (личность и неврозы); Г. С. Никифоров (психология здоровья); Р. М. Панкратов (саморегуляция психического здоровья); В. В. Бойко (психология эмоций); К. В. Ягнюк (эмпатия); Н. Е. Водопьянова, Е. С. Старченкова (синдром выгорания) и др.

Цель статьи. На основе энергетической теории эмоций обосновать концепцию предикторов эмоциональных расстройств с использованием таких психологических понятий, как эмпатия, алекситимия и эмоциональное выгорание. Показать динамический характер этих психологических характеристик с рекомендацией разработки психопрофилактических и лечебных мер на преморбидных и инициальных этапах возникновения эмоциональных нарушений.

Изложение основного материала.

Энергетическая теория эмоций, предложенная В. В. Бойко [2], позволяет по-новому рассматривать и психопатологию эмоций. По мнению автора, эмоции выполняют роль звена между материальным и духовным миром. Энергетика эмоций сопутствует разным проявлениям бытия людей: рождению и смерти, здоровью и болезни, влюблённости и конфликтам, профессиональной деятельности и досугу. Энергия эмоций, не нашедшая выхода вовне, становится причиной мышечных зажимов, психического и соматического нездоровья и даже деформации личности.

Энергия (в переводе с греческого означает деятельность) — *общая мера различных видов движения и взаимодействия*. Энергия есть побудительная сила абсолютно всех наблюдаемых и невидимых *перемен*, которые происходят с живыми и неживыми объектами, а так же при их взаимодействии. Жизнь основана на обмене энергий. Затрачивая и восстанавливая энергию, человек переживает реальность своего бытия.

Традиционно выделяют такие разновидности или формы энергии: механическую, тепловую, электромагнитную, химическую, гравитационную, ядерную. В прошлом столетии наукой установлено, что все живые существа, и особенно достоверно человек, обладают специфической энергией — биопсихической.

Биопсихическая энергия порождается жизнедеятельностью всего человеческого организма, и в ее образовании, как известно, участвуют разные формы энергий и, в первую очередь, тепловая, электромагнитная, химическая. Наличие у человека биополя — научно доказанный факт, как и существование ауры — так называется часть биополя, которая выходит за рамки физического тела. Аура измеряется физическими методами и имеет несколько параметров: электрические, магнитные, звуковые, оптические, световые.

Психическая энергия является частью биопсихической энергии, но она несводима к другим известным видам энергии и не является результатом их превращения. В то же время психическая энергия, по всей вероятности, связана с прочими видами энергии и способна преобразовываться в иные ее разновидности, например, в механическую или тепловую.

Источником психической энергии является головной мозг вместе с каналами восприятия информации разного вида (модальности) — анализаторами. Каждый анализатор, как известно, приспособлен к отражению конкретной энергии: зрительный и слуховой — электромагнитной (в основе света и звука — электромагнитные колебания); обонятельный и вкусовой — химической; кожный и кинестетический, дающие сведения о температуре, внешнем и внутреннем давлении, о движениях собственного тела, — механической и тепловой; вестибулярный, отражающий наше положение в пространстве, — гравитационной. Восприняв воздействие энергии того или иного вида, мозг производит оценку поступившей информации: сопоставляет с «образцами», хранящимися в памяти, определяет степень полезности или опасности для жизни, выявляет степень привлекательности для личности своего хозяина и т. д. Живой мозг представляет собой аппарат,

с помощью которого происходит преобразование разных видов энергии, воздействующих на человека, в психическую энергию (энергию идеального) и обратно — психической энергии (энергии идеального) в прочие виды энергии. Психическая энергия представляет собой деятельность нематериальных или идеальных явлений психики, обладающих информацией, которая сосредоточена на разных ее уровнях — сознания, предсознания и подсознания. Информационно-энергетическое поле является отображением невидимой и неслышимой, но тем не менее воспринимаемой, сущности личности. Эмоции выполняют роль посредника в преобразовании материальных внешних и внутренних воздействий в психическую энергию. Эмоции переадресуют свою энергию различным психическим реалиям и вбирают в себя энергетику множества источников. Психическая энергия характеризуется следующими свойствами: 1) является фоном внутренней и внешней деятельности человека; 2) психическая энергия управляет человеком; 3) психическая энергия выходит за пределы своего источника; 4) психическая энергия одного человека воздействует на состояние и поведение другого человека. Выделяются следующие источники психической энергии: 1) потребности, предпочтения, желания; 2) задатки, способности, умения и навыки; 3) исследовательский рефлекс, любопытство и любознательность; 4) интеллект; 5) планы, цели, намерения; 6) привычки, привязанности, вкусы; 7) идеалы, ценности, убеждения; 8) интересы и мотивы; 9) подсознательно и бессознательное; 10) воля.

Таким образом, психическая энергия — реальное явление внутреннего мира человека и его взаимодействия с окружающими. Источники психической энергии разнообразны и охватывают практически весь спектр психического. Психическая энергия, генерируемая различными источниками, непременно затрагивает область эмоций. Они как бы встроены в различные аспекты поведения и являются неотъемлемой частью энергетики человека.

Эмоции — это генетические программы поведения, обладающие энергетическими свойствами — способностью воспроизведения, трансформации, динамикой, интенсивностью, побуждающим влиянием.

Американский психолог К. Изард выделяет 10 фундаментальных эмоций: интерес, радость, удивление, горе (страдание), гнев, отвращение, презрение, страх, стыд и вина (раскаяние) [5]. Это фундаментальные эмоциональные программы. В жизни человек демонстрирует более обширный эмоциональный репертуар, что обусловлено чрезвычайным многообразием целей общения и не менее многообразными проявлениями личности.

Каждая из фундаментальных эмоций энергетически насыщена. При этом не имеет значения тот факт, повышают они активность организма (стенические эмоции) или понижают (астенические эмоции) — в любом случае действует энергия. Психофизиологическая функция эмоций состоит в том, что они обеспечивают наши реакции в ответ на значимые внешние и внутренние воздействия дополнительной энергией, которой обладают врожденные программы эмоционального поведения.

Единство эмоционального и интеллектуального отражения действительности — современная форма (парадигма) проявления психического, по-

зволюющая человеку развиваться, реализовать себя и удовлетворять свои потребности адекватно достигнутым условиям цивилизации.

Стереотип эмоционального поведения — это совокупность устойчивых характеристик эмоций (реакций и состояний), которыми человек чаще всего отвечает на внешние и внутренние значимые для него воздействия в соответствии со своей природой, состоянием здоровья и воспитанием.

Стереотип эмоционального поведения отражает специфику эмоций, свойственных данной личности. При церебральной патологии возникают специфические нарушения эмоций.

При нарушениях в *правом* полушарии возникают:

- неадекватное эмоциональное реагирование;
- эмоциональная слабость, легкая подвижность, изменчивость (лабильность) эмоциональных реакций, неспособность к эмоциональному контролю;
- эмоциональная монотонность речи, нарушения в восприятии эмоциональных оттенков речи окружающих и своей собственной;
- состояние эйфории (в клинике тяжелых соматических заболеваний и острых сосудистых поражений головного мозга эйфория относится к плохим прогностическим признакам, и наоборот, ее смена переживаниями депрессивного типа дает надежду на возможность выздоровления);
- эмоциональная тупость, апатия, безразличие к окружающему;
- многоречивость, болтливость;
- аффекты (лобные доли полушария);
- страх, печаль, гнев, ярость (преимущественно внешнего — экспрессивного — плана);
- непонимание юмора.

При нарушениях в *левом* полушарии отмечаются:

- переживания страдальческого оттенка — приступы тревоги, беспокойства, тоски, страха, отчаяния;
- депрессивные реакции и состояния;
- волнение, чувство наслаждения, счастья (преимущественно внутреннего — импрессивного — плана);
- извращение эмоций (лобные доли).

Эмоциональное состояние человека определено зависит и от состояния внутренних органов. Согласно канонам китайской медицины, каждая из 12 систем организма является генератором определенных качеств и реакций [4].

1. Система легких. Человеку со здоровыми легкими присуща высокая умственная работоспособность, живость ума, оптимизм. Человек с хронической патологией легких, как правило, пессимистичен, склонен преувеличивать степень неприятностей, неудач, конфликтов, неблагоприятных ситуаций. Он смотрит на мир через темные очки. Если человек по каким-либо причинам часто печален, тосклив, это сокращает систему легких.

2. Система толстого кишечника играет чрезвычайную роль в эндокринно-гормональной регуляции, и влияние ее на жизнедеятельность организма огромно. При патологии системы толстого кишечника наблюдается преобладание отрицательных эмоций. Люди с патологией этой системы ипо-

хондричны, то есть чрезмерно мнительны в отношении состояния своего здоровья и, в основном, эгоистичны. Иными словами, у этих людей эмоционально-энергетические разряды направлены преимущественно на собственное «Я» и оказывают подавляющее воздействие на психику, стимулируют негативную психическую активность. З. Фрейд писал об «анальном характере», в котором отмечается скопидомство, зависть, скрытность.

3. Система желудка. Острые нарушения в этой системе возбуждают психику, и человек становится беспокойным, говорливым, слишком активным. Хронические нарушения в системе, напротив, угнетают психику, снижают настроение, приводят к пассивности и сонливости. Человек с хронической патологией желудка склонен к трагическому восприятию реальности, своего положения. Если болен желудок, весельчак от природы становится угрюмым.

4. Система селезенки и поджелудочной железы связана со всем кругом защитных механизмов, и ее патология вызывает естественную тревожность и депрессию. В случае поражения этой системы человек интуитивно ощущает угрозу самой жизни. Он неосознанно настораживается, у него появляются беспокойство, страх, снятся мрачные сны. При патологии системы селезенки — поджелудочной железы сами собой приходят мысли о смерти.

5. Система сердца. Психическая деятельность особенно интимно связана с состоянием данной системы. Сердце — центр эмоциональности. Здоровое сердце — источник жизнерадостности и различных ее эмоциональных проявлений. Болезни сердца порождают тревожность и отрицательные переживания. Боль, перебои в работе сердца настораживают самого стойкого и мужественного. Патология сердца вызывает столь глубокий страх смерти, что дрожит каждая клеточка организма. Слабость сердца отзывается слабостью души: нерешительностью, склонностью к неоправданным колебаниям в принятии решений, неуверенностью и мнительностью. Иначе сказать, больное сердце является источником отрицательных энергетических воздействий на психику. В свою очередь, сердце гложут и угнетают тревожность, беспокойство, напряженность.

6. Система тонкого кишечника играет исключительную роль в регуляции жизнедеятельности. Она связана с системами сердца, печени, желчного пузыря, желудка, толстого кишечника, легких, селезенки, поджелудочной железы. Система тонкого кишечника — система гнева, агрессивности, протеста, волюнтаризма, когда индивид действует без учета сил и ситуации, упрямо следуя к цели, часто недостижимой. Это система страстей, притязаний, когда человек пренебрегает состоянием здоровья во имя достижения цели. На систему разрушительно воздействует неудовлетворенность. Дуоденит или язва двенадцатиперстной кишки — удел страдающих от неудовлетворенности. Система разрушается от тягостной неопределенности, от гнета нерешенных жизненно важных проблем. Психическая напряженность ведет к физической. Возникают спазмы сосудов и всех внутренних органов. Это «эмоциональная эпилепсия». Состояние напряжения длится, пока сохраняются силы, когда же они истощаются и система тонкого кишечника оказывается энергетически опустошенной, возникают неврасте-

нические жалобы: чувство бессилия, слабости, слезливость, умственная истощаемость и в то же время раздражительность, истеричность, повышенная чувствительность к шуму, яркому свету и, естественно, к неприятностям, обидам, неудачам.

7. Система мочевого пузыря — узел всеобъемлющих связей, регуляции и распределения энергии в системах организма. Отклонения в деятельности системы могут сопровождаться психическим возбуждением, беспокойством или, напротив, психической подавленностью, слабостью, нервным истощением.

8. Система почек — центр врожденной жизненной энергии человека. Система активизирует все основные этапы развития индивида. Один человек от рождения энергетически чрезвычайно силен, другой слаб. Истощение системы почек приводит к тотальной усталости, снижению уровня защитных сил до подавления иммунитета. Человек становится вялым, безынициативным. И, будучи в среднем или старшем возрасте, он ощущает себя стариком. Возникают соответствующие умонастроения и оценки: пессимистический взгляд на себя и свое будущее, скепсис и брюзжание по адресу окружающих.

9. Система перикарда. Сердце защищено плотной соединительнотканной оболочкой, перикардом. Перикард осуществляет функцию вегетососудистой регуляции. Система перикарда объединяет эмоциональную, сосудистую и половую (репродуктивную) функции в единое целое. Система перикарда — фильтр для эмоциональных влияний и страстей. Она защищает сердце от эмоциональных и сексуальных перегрузок. В этой системе как бы гасятся мощные энергетические разряды. В то же время система перикарда мобилизует энергию организма в экстремальных ситуациях.

10. Система «трех обогревателей». Это энергетическая система, она включает легкие как поставщика кислорода, печень как генератор и хранилище энергии и почки, в которых заложен врожденный уровень энергетической мощи организма. При недостаточности системы «трех обогревателей» отмечается психическая и физическая усталость, вялость, грусть и апатия.

11. Система желчного пузыря (вкуче с системой печени) является источником отваги, решительности, а при наличии препятствий — агрессивности, враждебности, гнева. Естественно, при патологии желчного пузыря эти сильные эмоции, переживания, черты поведения искажаются и разрушительно воздействуют на саму систему.

12. Система печени энергетически поддерживает мозг, тонизирует его, что способствует настрою мышления на энергичное, решительное разрешение задач и проблем. При патологии перевозбуждает мозг или искажает психическую деятельность. Состояние системы печени, очевидно, определяет способность человека вносить свой вклад в совместную деятельность, прежде всего в интеллектуальную. Весьма вероятно, что человек, у которого здоровая печень, мыслит активно и быстро, откликается на идеи партнеров, способствует интеллектуальному сотрудничеству. Напротив, сотрудничество менее достижимо, если у человека имеются нарушения в

системе печени, появляется медлительность мышления, неуверенность при решении задач и постановке проблем.

Согласно теории китайской медицины, важную роль в управлении здоровьем играют эмоции. Эмоции — главные силы в человеческой психике. Разумный контроль и свободное, но уместное проявление эмоций обеспечивают свободное движение энергии Ци в теле. Однако избыток эмоций нарушает равновесие и течение этой энергии и влияет на здоровье. Гнев вреден для Печени, Радость — для Сердца.

Гнев вызывает прилив энергии, которая стремительно нарастает и внезапно выплёскивается. Если преобладает гнев, человек легко расстраивается от неудач и не способен сдерживать свои чувства. Его поведение неправильно и импульсивно. Он кидается из крайности в крайность, что создаёт общее состояние напряжения.

Радость рассеивает энергию, она расплывается и теряется. Когда в жизни человека главное — получение удовольствия, он не способен удерживать энергию, всегда ищет удовлетворения и всё более сильной стимуляции. Чтобы сохранить интерес и приятное волнение, ему нужны внешние стимулы и внимание других людей. В одиночестве он ощущает себя безжизненным, склонен к неконтролируемой тревоге, бессоннице и отчаянию.

Задумчивость тормозит энергию. Если человек излишне размышляет, он попадает во власть тревожных мыслей и идей. Его может мучить излишнее внимание к деталям, а мысли могут замыкаться в порочный круг, вырваться из которого он не в состоянии. Это отсекает его от свежих мыслей и переживаний. Жизнь становится скучной и однообразной. Такой человек склонен к апатии и скуке. В то же время он обязателен, заботлив и склонен к сочувствию. Если жизнь не требует от него усилий, он может стать ленивым и инертным, уйти в свои мысли. В таком состоянии его энергия застаивается, вызывая дурное пищеварение, тяжесть и вялость.

Печаль прекращает действие энергии. Это чувство имеет свойство сжимать и замедлять. Человек, ушедший в переживание печали, отрывается от мира, его чувства сохнут, а мотивация вянет. Защищая себя от радостей, привязанности и боли потерь, он устраивает свою жизнь так, чтобы избегать риска и капризов страсти, становится недосягаем для подлинной близости. Он приятен, но холоден, легко начинает презирать людей, которые кажутся ему расхлябанными и недисциплинированными. Может склониться к стяжательству, собственничеству и властности, стремясь держать под контролем своё окружение. Ему неприятно, когда при нём проявляют эмоции, и сам не выдаёт своих чувств. На вид он собранный, организованный, но если утрачивает упорядоченность своей жизни, то становится уязвимым и ощущает себя в опасности. У таких людей бывают астма, запоры и фригидность.

Страх обнаруживает себя, когда выживание оказывается под вопросом. От страха энергия падает, человек каменеет и теряет контроль над собой.

В жизни человека, объятых страхом, преобладает ожидание опасности, он становится хитрым и подозрительным, прячется от мира и предпочитает

ет одиночество. Он критически настроен, циничен, уверен во враждебности мира.

Изоляция может отрезать его от жизни, сделав холодным, твёрдым и бездуховным. В теле это проявляется артритом, глухотой и старческим слабоумием.

Энергетическая теория эмоций позволяет использовать холистический подход к ранней диагностике эмоциональных расстройств. В этом случае можно выделить психологические и клинические предикторы. Клинические предикторы подразделяются на психопатологические и (психо-) соматические. Инструментарием выделения эмоциональных предикторов могут служить психологические и клинические опросники и тесты.

Психологические предикторы имеют психологическое содержание и определяются психологическими понятиями. Следует заметить, что психологические предикторы эмоциональных расстройств могут быть ранними признаками психических нарушений. Нами выделены следующие психологические предикторы: 1) эмпатия; 2) алекситимия; 3) эмоциональное выгорание. Психопатологические предикторы традиционно включают все описанные в клинике нарушения эмоций. При выраженных нарушениях следует говорить уже не о предикторах, а о признаках и симптомах психических расстройств. Психосоматические (соматические) предикторы выявляются как «эмоционально окрашенные жалобы по поводу физического состояния» (Гиссенский опросник).

Эмпатия — осознанное сопереживание текущему эмоциональному состоянию другого человека, без потери ощущения внешнего происхождения этого переживания [4]. Термин «эмпатия» впервые появился в английском словаре в 1912 г. и был близок понятию «симпатия». Возник он на основе немецкого слова *einfühlung* (дословное значение — проникновение), примененного Липпсом (Lipps T.) в 1885 г. в связи с психологической теорией воздействия искусства. Одно из самых ранних определений эмпатии находим в работе З. Фрейда «Остроумие и его отношение к бессознательному» (1905): «Мы учитываем психическое состояние пациента, ставим себя в это состояние и стараемся понять его, сравнивая его со своим собственным». Значение термина может несколько различаться в зависимости от контекста. Так, в медицине эмпатией часто называют то, что в психологии называется «эмпатическим слушанием» — понимание эмоционального состояния другого человека и демонстрацию этого понимания. Например, при опросе пациента врачом проявление эмпатии означает, во-первых, понимание слов, чувств и жестов пациента, а во-вторых, такое проявление этого понимания, что пациенту становится ясно, что врач осознает его переживания. Таким образом, акцент делается на объективной стороне процесса, а обладание навыком эмпатии означает способность собрать информацию о мыслях и чувствах пациента. Цель такого эмпатического слушания — дать понять пациенту, что его слушают, и поощрить его к более полному выражению чувств, позволив врачу, в свою очередь, составить более полное представление по теме рассказа. С точки зрения психологии, способность к эмпатии считается нормой. Существуют методики выявления у людей

уровня способности к эмпатии и даже отдельных аспектов этой способности [1]. Диапазон проявления эмпатии варьирует достаточно широко: от лёгкого эмоционального отклика, до полного погружения в мир чувств партнера по общению. Считается, что эмпатия происходит за счёт эмоционального реагирования на воспринимаемые внешние, часто почти незаметные, проявления эмоционального состояния другого человека — поступков, речи, мимических реакций, жестов и так далее.

Различают следующие уровни эмпатии: сопереживание (когда человек испытывает эмоции, полностью идентичные наблюдаемым), сочувствие (эмоциональный отклик, побуждение оказать помощь другому), симпатия (теплое, доброжелательное отношение к другим людям). Возможны дефектные (ошибочные) применения эмпатии. Сюда относятся «эмпатическая слепота» (неосознаваемое неприятие тех чувств партнера по общению, которых индивид избегает в самом себе), неконтролируемое и неуместное использование эмпатии, в крайних случаях принимающее патологические формы, манипулятивное применение эмпатии (когда она выступает в виде скрытого убеждения, уговаривания, внушения). Диагностическое значение нарушений такой психологической характеристики как «эмпатия» может свидетельствовать о расстройствах личности или о клинических случаях эмоциональных расстройств. Эмпатии мешает *эгоцентрическая ориентация человека* — он больше озабочен собственной персоной, чем кем-либо иным. На результатах эмпатии также плохо *сказывается психологический дискомфорт личности*. Если человек тревожен, агрессивен, депрессивен, невротизирован или просто слишком озабочен текущими проблемами, то ему не до того, чтобы глубоко постигать партнеров. В. В. Бойко в предлагаемом опроснике, содержащем 36 вопросов, выделяет следующие характеристики эмпатии: 1) рациональный канал эмпатии; 2) эмоциональный канал эмпатии; 3) интуитивный канал эмпатии; 4) установки, способствующие или препятствующие эмпатии; 5) проникающая способность эмпатии; 6) идентификация. Шкальные оценки выполняют вспомогательную роль в интерпретации основного показателя — уровня эмпатии.

Алекситимия (греч. *a* — отрицание, *lexis* — слово, *thyme* — чувство) — неспособность пациента называть эмоции, переживаемые им самим или другими людьми, т. е. переводить их в вербальный план. Это явление было описано Р. Е. Зифнеосом (R. Sifneos) в 1967 г. и рассматривалось им как предпосылка развития психосоматических заболеваний. Повышенный уровень алекситимии свидетельствует о затруднениях в эмоционально-интеллектуальной сфере и является противопоказанием для профессионалов в области общения. Уровень алекситимии определяется с помощью Торонтской алекситимической шкалы [5]. Теоретическое распределение результатов возможно от 26 до 130 баллов. По данным авторов методики, «алекситимический» тип личности получает 74 балла и выше. «Неалекситимический» тип личности набирает 62 балла и ниже.

Синдром «эмоционального выгорания» (англ. *Burnout*) описан у лиц «помогающих профессий» [6]. Интерес к исследованию синдрома выгорания вырос после того, как американские учёные Маслач и Джексон си-

стематизировали описательные характеристики данного синдрома и разработали опросник для его количественной оценки [7]. Согласно авторам опросника, синдром выгорания проявляется в трёх группах переживаний:

- эмоциональном истощении — переживании опустошённости и бессилия;
- деперсонализации — дегуманизация отношений с другими людьми (проявления чуждости, бессердечности, цинизма и грубости);
- редукции личных достижений — занижение собственных достижений, потеря смысла и желания вкладывать личные усилия на рабочем месте.

По определению В. В. Бойко [2], эмоциональное выгорание — это выработанный личностью механизм психологической защиты в форме полного или частичного исключения эмоций (понижение их энергетики) в ответ на избранные психотравмирующие воздействия. Автором выделяются следующие внутренние факторы, обуславливающие эмоциональное выгорание: 1) склонность к эмоциональной ригидности; 2) интенсивная интериоризация (восприятие и переживание) обстоятельств профессиональной деятельности; 3) слабая мотивация эмоциональной отдачи в профессиональной деятельности; 4) нравственные дефекты и дезориентация личности. При эмоциональном выгорании, как динамическом процессе, определяются три фазы стресса по Г. Селье: а) нервное (тревожное) напряжение; б) резистенция (сопротивление); в) истощение. Соответственно каждому этапу возникают отдельные признаки или симптомы нарастающего эмоционального выгорания [8]. Таким образом, в отношении симптоматики эмоционального выгорания прослеживается следующая динамика. В фазе напряжения наблюдаются симптомы 1) переживания психотравмирующих обстоятельств; 2) симптомы «неудовлетворённости собой»; 3) симптом «загнанности в клетку»; 4) симптом «тревоги и депрессии». В фазе резистентности выделяются: 1) симптом «неадекватного избирательного эмоционального реагирования»; 2) симптом «эмоционально-нравственной дезориентации»; 3) симптом «расширения сферы экономии эмоций»; 4) симптом «редукции профессиональных обязанностей». Фаза истощения характеризуется следующими расстройствами: 1) симптом «эмоционального дефицита»; 2) симптом «эмоциональной отстранённости»; 3) симптом «личностной отстранённости или деперсонализации»; 4) симптом «психосоматических и психовегетативных нарушений». Используя опросник В. В. Бойко (84 вопроса), выявляют количественные показатели всех 12 симптомов.

Опираясь на смысловое содержание и количественными показателями, подсчитанными для разных фаз формирования синдрома «выгорания», можно дать достаточно объёмную характеристику личности и, что не менее важно, наметить индивидуальные меры профилактики и психокоррекции.

Выводы. Таким образом, использование психологических понятий «эмпатия», «алекситимия», «эмоциональное выгорание» в дополнение к клиническим понятиям позволяет выделить предикторы эмоциональных расстройств — инициальных или преморбидных — для своевременной психопрофилактики и лечения.

Список использованных источников и литературы

1. Алекситимия и методы ее определения при пограничных и психосоматических расстройствах: Методическое пособие. — СПб., 1994.
2. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В. В. Бойко. — М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1996. — 472 с.
3. Водопьянова Н. Е., Старченкова Е. С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика / Н. Е. Водопьянова, Е. С. Старченкова. — 2-е изд. — СПб.: Питер, 2009. — 336 с. — (Серия: Практическая психология).
4. Гарбузов В. И. Человек, жизнь, здоровье. Древние и новые каноны медицины / В. И. Гарбузов. — СПб.: Комплект, 1995. — 422 с. — (Серия: Целительные силы).
5. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард ; Перев. с англ. — СПб.: Питер, 1999. — 464 с. — (Серия: Мастера психологии).
6. Селье Г. От мечты к открытию: Как стать ученым / Г. Селье ; пер. с англ. Н. И. Войскунской ; общ. ред. М. Н. Кондрашовой, И. С. Хорола ; послесл. М. Г. Ярошевского, И. С. Хорола. — М. : Прогресс, 1987. — 368 с.
7. Ягнюк К. В. Природа эмпатии и ее роль в психотерапии: <http://www.yagnjuk.ru/page.php?id=80> Русский Гуманитарный Интернет-Университет (1995). Архивировано из первоисточника 5 февраля 2012.
8. Maslach C., Jackson S. E., Leiter M. P. Maslach Burnout Inventory Manual. — Third Edition. — Palo Alto, California : Consulting Psychological Press, Inc., 1996. — 52 p.

References

1. Aleksitimija i metody ee opredelenija pri pograničnyh i psihosomatičeskih rasstrojstvah: Metodičeskoe posobie. — SPb., 1994.
2. Bojko V. V. Jenerģija jemocij v obshhenii: vzgljad na sebja i na drugih / V. V. Bojko. — M: Filin, 1996. — 472 s.
3. Vodop'janova N. E., Starčenkova E. S. Sindrom vygoranija: diagnostika i profilaktika / N. E. Vodop'janova, E. S. Starčenkova. — 2-e izd. — SPb.: Piter, 2009. — 336 s. (Serija: Praktičeskaja psihologija).
4. Garbuzov V. I. Čelovek, žizn', zdorov'e. Drevnie i novye kanony mediciny / V. I. Garbuzov. — SPb.: Komplekt, 1995. — 422 s. (Serija: Celitel'nye sily).
5. Izard K. Je. Psihologija jemocij / K. Je. Izard ; Perev. s angl. — SPb.: Izdatel'stvo «Piter», 1999, — 464 s.: il. (Serija «Mastera psihologii»)/.
6. Sel'e G. Ot mečty k otkrytiju: Kak stat' učenym / G. Sel'e / Per. s angl. N. I. Vojskunskoj; Obshh. red. M. N. Kondrašovoj, I. S. Horola; Poslesl. M. G. Jaroshevskogo, I. S. Horola. — M.: Progress, 1987. — 368 s.
7. Jagnjuk K. V. Priroda jempatii i ee rol' v psihoterapii: <http://www.yagnjuk.ru/page.php?id=80> Russkij Gumanitarnyj Internet-Universitet (1995). Arhivirovano iz pervoistochnika 5 fevralja 2012.
8. Maslach C., Jackson S. E., Leiter M. P. Maslach Burnout Inventory Manual. — Third Edition. — Palo Alto, California: Consulting Psychological Press, Inc., 1996. — 52 p.

О. Г. Сиропятов

академік Кримської АН, доктор медичних наук,
професор психіатрії і психотерапії кафедри загальної терапії
Української військово-медичної академії

Н. В. Гончаренко

аспірант кафедри загальної та медичної психології та педагогіки
Національного медичного університету ім. А. А. Богомольця

ПРЕДИКТОРИ ЕМОЦІЙНИХ РОЗЛАДІВ

Резюме

У статті на основі енергетичної теорії емоцій обґрунтовується концепція предикторів емоційних розладів з використанням таких психологічних понять, як емпатія, алекситимія і емоційне вигорання. Показано динамічний характер цих психологічних характеристик з рекомендацією щодо розробки психопрофілактичних і лікувальних заходів на преморбідних та ініціальних етапах виникнення емоційних порушень.

Ключові слова: енергетична теорія емоцій, предиктори, емпатія, алекситимія, емоційне вигорання, психопрофілактика.

O. G. Syropyatov

Crimean Academy of Sciences Academician, Doctor of Medicine,
professor of psychiatry and psychotherapy department of general therapy
Ukrainian Military Medical Academy

N. V. Goncharenko

Graduate student of general and medical psychology and pedagogy
National Medical University. AA Bogomoltsa

PREDICTORS OF EMOTIONAL DESORDERS

Abstract

The article notes that there is now a decline in the mental health of the population of Ukraine. Due to the country's transition to rynkovye relations, the growth of social, economic and political tensions in the society, the reforms that continue in the health care system and lowering the standard of living adversely affect their mental health and in particular on the emotional sphere. There is a marked increase in psychological stress, which leads not only to a decrease in efficiency, but also increase the number of different neurotic disorders. It is also noted that the majority of individuals with years of emotionally charged work increases the level of anxiety, a tendency to depression, psychosomatic disorders appear.

In this article, on the basis of the theory of energy emotion proposed VV Boyko, grounded concept predictors of emotional disorders using psychological concepts such as empathy, alexithymia and emotional burnout. The characteristics of these concepts. Shows the dynamic nature of the psychological characteristics of the recommendation development psychoprophylactic and therapeutic measures on premorbid and of initial stages of the emergence of emotional disorders.

The article characterized ten fundamental emotions: interest, joy, surprise, grief (suffering), anger, disgust, contempt, fear, shame and guilt (repentance). Emotions are presented as fundamental emotional program.

The dependence of the emotional state of the state of internal organs. It is noted that according to the canons of Chinese medicine, each of the 12 systems of the body is the generator of certain qualities and reactions.

Inferred that the energy theory of emotions enables a holistic approach to early diagnosis of mood disorders. In this case, you can highlight the psychological and clinical predictors. Clinical predictors are divided into psychopathological and (psycho)somatic. Selection tools can serve as predictors of emotional and psychological questionnaires and clinical tests.

Key words: energy theory of emotions, predictors, empathy, alexithymia, emotional burnout, psychoprophylaxis.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2014

УДК 371.134+159.923

Н. В. Гуртовенко

викладач

Уманського медичного коледжу

e-mail: nat.1232012@yandex.ru

ФОРМУВАННЯ ОЗНАК ТА ОЦІНКА СТУПЕНЮ РОЗВИТКУ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У педагогіці сукупність професійно зумовлених вимог до вчителя визначається готовністю до педагогічної діяльності. Явище готовності становить предмет вивчення як педагогів, так і психологів. Педагогічна діяльність, як відомо, належить до так званих соціологічних видів праці, де спілкування розглядається як професійно значуща, стрижнева сторона. Особливою інтегральною характеристикою педагогічного спілкування, в якому в чіткому вигляді виявляються морально-світоглядні настанови педагога, є спрямованість його особистості та рівень комунікативності.

Ключові слова: готовність, професійна діяльність, особистість, педагог, професійні якості.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство, виробництво, ринок товарів, послуг і праці відрізняються високим ступенем динамізму, невизначеності, швидкими темпами змін. Динамізм і невизначеність стають характеристиками всіх сторін нашого життя, проявляються на всіх рівнях — глобальному, регіональному, соціальному, індивідуальному. Ці принципово нові умови висувають інші вимоги до підготовки фахівців на всіх рівнях професійної освіти.

Успішне формування професіоналізму особистості та діяльності майбутніх фахівців базується на їх готовності до праці. Провідною складовою готовності до професійної діяльності є психологічна готовність, яка розуміється вченими як комплексне психологічне утворення, як сплав функціональних, операціональних та особистісних компонентів.

Під час змін освітніх парадигм, нових соціально-економічних умов, професійна діяльність суттєво ускладнюється, актуалізуючи внутрішні, психологічні ресурси особистості. Стійкість, стабільність і якість професійної діяльності обумовлюються особливостями психологічної готовності фахівця.

Проблема готовності стала об'єктом спеціальних досліджень не так давно.

На першому етапі (кінець XIX — початок XX ст.) її вивчали у зв'язку з проникненням у психічні процеси людини. Саме в цей період склалося розуміння готовності як настанови (К. Марбе, О. Кюльпе, Д. Н. Узнадзе).

Другий етап слід віднести до періоду дослідження готовності як деякого феномена стійкості людини до зовнішніх і внутрішніх впливів. Таке розуміння готовності зумовлене інтенсивним дослідженням нейрофізіоло-

гічних механізмів регуляції та саморегуляції поведінки людей. У цьому плані велике значення мають дослідження психологів США про соціальну настанову, вияв її основних ознак, структурних компонентів, а також спроби її технічного вимірювання (У. Томас та Ф. Знанецькі, Г. Олпорт, Д. Кац, М. Сміт та ін.).

Третій етап вивчення готовності пов'язаний із дослідженнями в галузі теорії діяльності. Саме в цей період готовність розглядають у зв'язку з емоційно-вольовим та інтелектуальним потенціалом особистості щодо конкретного виду діяльності. Готовність характеризують як якісний показник саморегуляції на різних рівнях проходження процесів: фізіологічному, психологічному, соціальному (А. Д. Ганюшкін, М. Л. Дьяченко і Л. О. Кандибович, М. Д. Левітов та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В психолого-педагогічній літературі проблема готовності вивчалась на різних рівнях, від розкриття змісту поняття, на що вказують дослідження О. Ф. Лазурського [5], А. Ф. Линенка [7], О. Г. Мороза [8], Д. М. Узнадзе [13], до виявлення прояву готовності в різних видах діяльності, що відображено в роботах Д. Каца [3], В. М. Мясичева [9], Т. Нийта [10].

Мета статті. У зв'язку з необхідністю вимірювання рівня сформованості готовності в якісно-кількісних характеристиках виникає потреба виділити критерії її оцінки. Під критерієм ми розуміємо засіб для формування судження, ту основну ознаку (одну чи кілька), на основі якої передбачається оцінювати і порівнювати ступінь розвитку готовності в різних респондентів.

Виклад основного матеріалу. Ідея навчання протягом усього життя відома ще з давніх часів, від учених Індії і Китаю, а пізніше — від видатного педагога Я. Л. Коломінського. В народній творчості вона знайшла вираження у вислові «вік живи, вік учись». Ця ідея особливо актуальна для педагога. Адже відповідні завдання зможе реалізувати лише той педагог, який не тільки добре професійно підготовлений, а й здатний постійно, протягом усього життя підвищувати свою компетентність, вдосконалювати професійну майстерність. Про це вдало сказав В. О. Сухомлинський: «Через 3–5 років після закінчення вузу педагог повинен знати в 3, в 5, в 10 раз більше, ніж знав він у перший рік своєї роботи. Якщо цього не буде, вихованці будуть приречені на зубріння і отупіння» [4].

В умовах перебудови освіти гостро стоїть питання щодо формування творчої особистості педагога, який здатний працювати на шляху особистісно-орієнтованого навчання. Проблемами особистісно орієнтованого навчання переймаються багато вчених таких, як С. І. Подмазін, А. Г. Шевцов та інші [11; 14]. Творчу особистість педагога виховати лише за роки навчання у педагогічному вузі майже неможливо, необхідно постійно підвищувати рівень педагогічної майстерності в процесі діяльності.

Аналізуючи педагогічну діяльність, слід брати до уваги те, як сприймається і розуміється сутність такої діяльності, який зміст вкладається у неї, яке місце займає ця діяльність в особистому «Я», як вона сформувалася в самосвідомості. Зупиняючись на ідеї про те, що категорія діяльності повинна відігравати роль вихідного принципу побудови теорії пси-

хології, В. В. Давидов у своїй праці «Проблеми розвиваючого навчання» [1] виклав основні проблеми педагогічної діяльності саме за допомогою методу сходження від абстрактного до конкретного. Крім того, він зауважує, що засвоєнню знань, які носять загальний і абстрактний характер, передує ознайомлення з визначеними і конкретними знаннями, а також що «навчання всіх предметів» повинне вестись так, щоб «в стислій, скороченій формі відтворювався дійсний історичний процес народження і розвитку знань».

Особливою вимогою до особистості викладача є наявність педагогічної тактовності (від лат. *tactus* — дотик, відчуття, почуття) — почуття міри у застосуванні засобів педагогічного впливу на студентів. Психолог І. Синиця зазначає, що педагогічний такт у широкому розумінні — спеціальне професійне уміння педагога, за допомогою якого він у кожному конкретному випадку застосовує найефективніший за даних обставин засіб виховного впливу. Педагогічний такт проявляється в умінні належним чином поводитися у певній педагогічній ситуації, знаходити педагогічно доцільну лінію поведінки: просто і переконливо розмовляти, ставити розумні і педагогічно обґрунтовані вимоги, поважати гідність вихованців. Прояв педагогічної тактовності є однією з важливих умов формування авторитету викладача, одне з джерел сили і ефективності його впливу на студентський колектив в цілому.

Сучасність ставить педагогів на особливе місце в системі безперервної освіти. Це зумовлюється наявністю у працівників освіти стереотипів мислення, які негативно впливають на їхній розвиток, готовність до інноваційної діяльності. Тому основною функцією в цьому процесі стає психологічна перебудова, зміна негативних, застарілих установок на позитивні, актуальні.

Розглядаючи навчальний процес, необхідно виходити із визнання того, що педагогічна діяльність з дітьми з психофізичними порушеннями — це визнання учня головною діючою фігурою всього навчально-виховного процесу. Як зазначають В. В. Липа та В. О. Липа: «Педагогічний процес — це насамперед особистісні відношення людей, яких разом звели цінності і зміст освіти. Необхідно, щоб педагогічний процес, у ході якого розгортається освіта, був вірний власній природі, був «гуманітарно адекватним», тобто рухався назустріч багатомірній складності суб'єктивного світу людини, не наносячи їй збитку своїм схематизмом упорядкування».

Сучасність перед педагогічною системою особливо гостро поставила проблему навчання і виховання майбутніх вчителів, які б мали високий рівень професіоналізму, творчої активності, відповідальності.

У дослідженнях ряду вчених в основі поняття готовності лежить феномен настанови. Так, Д. О. Леонт'єв [6], О. С. Прангішвілі [12] розглядають настанову як готовність до активності, що виникає на основі взаємодії потреби і довілля. Психологічний підхід у визначенні суті поняття готовності пов'язує його зі ставленням як одним з регуляційних механізмів поведінки людини, її діяльності, що обґрунтовують в своїх працях Д. Кац [3], О. Ф. Лазурський [5].

Наприклад, А. Ф. Линенко [7] виділяє такі прояви готовності, як:

- позитивне ставлення до праці педагога;
- певний рівень оволодіння педагогічними знаннями, вміннями та навичками;
- самостійність у розв'язанні професійних завдань;
- розвиток педагогічних здібностей;
- наявність професійно-педагогічної спрямованості особистості;
- моральні риси особистості.

Узагальнюючи різні визначення поняття готовності, ми вважаємо, що вони не взаємовиключають одне одного, а розширюють і поглиблюють уявлення про складність і багатогранність готовності. Одна з них полягає в тому, що стан готовності досліджується на різних рівнях психічних процесів, які регулюють поведінку індивіда щодо навколишньої дійсності.

Зокрема, важливою умовою успіху творчості особистості є свобода її переходу від одного виду діяльності до іншого. У результаті соціальна мікросистема розвиваючої себе особистості поповнюється не тільки якимось одним компонентом, зокрема психологічним, а будь-яким можливим і корисним для неї.

З визначення поняття готовності випливає, що найбільш вираженою ознакою цього стану є емоційне ставлення. Досвід і дані наукових досліджень показують, що від того, буде це ставлення позитивним чи негативним, короткочасним, випадковим чи стабільним, значною мірою залежать ефективність діяльності й міра активності особистості. Так у своїх дослідженнях О. О. Бодальов виявив наявність досить стійких залежностей між манерою поведінки, яка притаманна педагогу в спілкуванні, та характером переживань, які при цьому виникають. Так було виявлено, що стан спокійного задоволення та радості частіше виникає там, де педагог притримується демократичних принципів в спілкуванні, а пригнічений стан спостерігався у осіб, вчителі яких в процесі спілкування проявляють авторитарний стиль. Це дає підставу розглядати характер і стійкість ставлення до діяльності як перший критерій оцінки ступеня розвитку готовності.

Виділяючи другий критерій, ми виходили з того, що конкретний стан емоційних і когнітивних процесів особистості в діяльності зумовлюється багатьма суб'єктивними та об'єктивними факторами. Наявність емоційно-позитивного ставлення до предмета діяльності, способів її здійснення стимулює механізми саморегуляції, що дають змогу людині мобілізувати свої сили для нейтралізації або ліквідації ступеня негативних впливів. Це дає змогу виділити швидкість і точність адаптації поведінки у змінюваних умовах діяльності як другого критерію.

Як підкреслює А. Ф. Линенко [7], у роботі педагога особливого значення набувають ті прийоми і способи дій, за допомогою яких він налагоджує педагогічно доцільне спілкування з вихованцями, колегами по роботі, адміністрацією. Проблемою педагогічного спілкування переймаються багато вчених. Початком вивчення проблеми педагогічного спілкування можна вважати дослідження соціальної перцепції О. О. Бодальова, міжособистісних відносин в педагогічному колективі Я. Л. Коломинського, А. В. Пе-

тровського, психології праці вчителя Н. В. Кузьміна, А. І. Щербакова. Вивченням структури та особливостей педагогічної комунікації займалися такі вчені, як Г. О. Ковальов, С. В. Кондратьєва, Я. Л. Коломинський та інші.

Педагогічна, тобто навчальна, виховна та розвивальна доцільність, на нашу думку, є тією ознакою, на основі якої можна судити, наскільки усвідомлено педагог ставиться до своєї діяльності, передбачає наслідки своїх дій, вчинків. Це дає можливість розглядати доцільність педагогічних дій як третій критерій оцінки рівня розвитку готовності.

Грунтуючись на трьох попередніх критеріях рівня розвитку готовності, можна зробити висновок, що четвертий критерій становить собою достатній рівень сформованості педагогічних здібностей. Без таких здібностей, скільки б не працював педагог, неможливо оволодіти педагогічною майстерністю.

Найяскравішими складовими здібностей до педагогічної діяльності є перцептивні педагогічні здібності. Вони дають змогу адекватно сприймати навчально-пізнавальну діяльність, правильно її оцінювати, виявляти головні суперечності, визначати динаміку розвитку.

Неможлива праця педагога без поєднання різноманітних прийомів, що становлять педагогічну техніку. Вчитель, як підкреслює С. І. Дубрович [2], повинен уміти володіти своїм настроєм, знімати зайве психічне напруження, спілкуватися. Поєднання комунікативних умінь ми виділяємо як п'ятий критерій готовності до педагогічної діяльності.

Педагогові необхідні такі професійно значущі властивості і якості, як емоційна стабільність, високий самоконтроль поведінки, щирість, доброта, совісність, самодостатність, наполегливість, старанність, цілеспрямованість.

Рефлексивна природа керування навчально-виховним процесом тісно пов'язана з емпатією, тобто розумінням емоційного стану студента, здатністю співпереживати йому, співчувати. Педагог має розуміти внутрішній світ вихованця, бути доброзичливим, ставитися з повагою. Педагогу необхідно бути емоційно чутливою людиною, мати психологічну проникливість. До професійно значущих якостей відносять емоційну стабільність, що виявляється у витримці, умінні володіти собою та саморегулюватися. Також повинна бути притаманною домінантність — уміння керувати, діловитість, сміливе взяття на себе відповідальності за інших, розподіл обов'язків у колективі, схильність до лідерства.

Принципове значення для готовності до педагогічної діяльності має така якість, як динамізм особистості, тобто здатність до активного впливу, що виявляється у ініціативі, швидкості адаптації у змінених педагогічних ситуаціях, умінні чуйно їх уловлювати й у зв'язку з цим швидко змінювати варіанти педагогічного впливу.

До професійно важливих якостей, що характеризують готовність до педагогічної діяльності, належить й експресивність: артистизм, емоційність, яскраве подання навчального матеріалу, розвиненість мови, багата міміка, гарні манери.

Саме на цьому акцентують свою увагу багато педагогів та психологів, такі як А. Ф. Линенко, С. Л. Рубінштейн, В. Ф. Сафін, Х. Н. Хекхаузен та інші. Ці якості є важливим елементом досліджування готовності. Тому ми їх розглядаємо як шостий критерій психолого-педагогічної готовності до професійної діяльності.

Висновки. З вище розглянутого можна зробити висновок про те, що основою психологічної готовності до професійної діяльності майбутнього педагога є:

– позитивно-узгоджений тип спілкування, коли педагог сприймає вихованця як суб'єкта навчальної діяльності та суб'єкта спілкування. Але це можливо тільки тоді, коли у системі цінностей, смислових установок педагога особистість вихованця, її актуальні потреби та потреби її розвитку є пріоритетом;

– в системі стосунків студент — педагог особливе місце займає питання саморегуляції. Відмінною особливістю в структурі вольової поведінки є те, що в примітивних умовах підсилення мобілізується імпульсом емоційного забарвлення, в таких умовах раціональні мотиви необхідності здаються мало діючими. Їх роль зростає в міру розвитку особистості та характеризується ростом інтелектуалізації в ідейно-моральних мотивах.

– у взаємовідносинах педагога та студента в процесі виховання та навчання необхідна вимогливість, але вона повинна поєднуватися з повагою до особистості вихованця, з глибоким розумінням його почуттів. Під час цього необхідно розмежовувати внутрішні та зовнішні компоненти взаємодій. У процесі спілкування передається та засвоюється соціальний досвід, здійснюється зміна структури та суті взаємодіючих суб'єктів, тільки в умовах вільної взаємодії можуть являтися дійсні стосунки.

Перспективи подальших досліджень. Таким чином, проаналізувавши критерії розвитку творчої особистості та формування умов готовності до професійної діяльності, в подальших дослідження ми детально визначимо складові визначених критеріїв оцінки. Також розглянемо та узагальнимо смислові настанови педагога — пізнаємо та діагностуємо його поведінку і характер. Це, в свою чергу, дозволить зробити більш чи менш точний прогноз поведінки і діяльності педагога в тій чи іншій ситуації, більш ефективно перетворюючи його діяльність в орієнтацію на особистісне навчання. З цією метою необхідно використовувати різноманітні методи дослідження, а саме: спостереження, бесіди, анкетування, тестування, зокрема тест незакінчених речень, вивчення необхідної документації, аналіз результатів діяльності педагога та студентів.

Список використаних джерел і літератури

1. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения / В. В. Давыдов. — М.: Педагогика, 1986. — 210 с.
2. Дубрович С. И. Главное, чтобы учитель был профессионалом / С. И. Дубрович // Вопросы психологи. — 1994. — № 5. — 108 с.
3. Кац Д. Элементарная педагогика / Д. Кац // Психологический журнал. — 1992. — № 6. — С. 145–151.

4. Коломинский Я. Л. Изучение педагогического взаимодействия / Я. Л. Коломинский // Педагогика. — М., 1991. — 160 с.
5. Лазурский А. Ф. Альтруизм / А. Ф. Лазурский // Психология личности: Тексты. — М.: Изд-во МГУ, 1982.
6. Леонтьев Д. А. Установка как механизм смысловой регуляции деятельности / Д. А. Леонтьев // Теория установки и актуальные проблемы психологи. — Тбилиси: Мецниереба, 1990. — С. 158–168.
7. Линенко А. Ф. Готовність майбутніх учителів до педагогічної діяльності / А. Ф. Линенко // Педагогіка і психологія. — 1995. — № 1. — С. 125–132.
8. Мороз О. Г. Молодий учитель і шкільний колектив / О. Г. Мороз. — К.: Т-во «Знання УРСР», 1981. — 48 с.
9. Мясищев В. Н. Общая психология / В. Н. Мясищев. — М., 1986. — 215 с.
10. Нийт Т. Общие тенденции в развитии теорий о взаимоотношениях человека и сферы / Т. Нийт // Человек. Среда. Общение. — Таллин, 1980.
11. Подмазин С. И. Личностно ориентированное образование: Социально-философское исследование / С. И. Подмазин. — Запорожье: Просвита, 2000. — 250 с.
12. Прангишвили А. С. Психологические очерки / А. С. Прангишвили. — Тбилиси: Мецниереба, 1985. — 111 с.
13. Узнадзе Д. Н. Психологические исследования / Д. Н. Узнадзе. — М.: Наука, 1966. — 140 с.
14. Шевцов А. Г. Особистісно орієнтовані освітні технології як системно-утворювальний чинник комплексної соціальної реабілітації осіб з інвалідністю / А. Г. Шевцов // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти колекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод. зб.: Вип. 8. / за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. — К., 2006. — 323 с.

References

1. Davydov V. V. Problems of developmental teaching / V. V. Davydov. — M.: Education, 1986. — 210 S.
2. Dubrovich S. I. Important that the teacher was a professional/ S. I. Dubrovich // Questions of psychology. — 1994. — No. 5. — 108 s.
3. Katz D. Elementary pedagogy / D. Katz // Psychological journal. — 1992. — No. 6. — S. 145–151.
4. Kolominsky A. L. Study of pedagogical interaction / A. L. Kolominsky // Pedagogy. — M., 1991. — 160 s.
5. Lazurskiy A. F. Altruism / A. F. Lazurskiy // Personality Psychology: the Texts. — M.: Publishing house of Moscow state University, 1982.
6. Leontiev D. A. Setting as a mechanism of semantic regulation of activity / D. A. Leontiev //The Theory of set and actual problems of psychologists. — Tbilisi: Back to text, 1990. — S. 158–168.
7. Lynenko A. F. Readiness of future teachers to teaching / A. F. Lynenko // Pedagogy and psychology. — 1995. — No. 1. — S. 125–132.
8. Frost A. G. Young teacher and school team./ A. G. Frost. — K.: P-Knowledge of the Ukrainian SSR, 1981. — 48 s.
9. Myasishchev N. R. General psychology / N. R. Myasishchev. — M., 1986. — 215 S.
10. Niit T. So General trends in the development of theories about the relationship between man and the sphere / T. Niit // Man. Environment. The fellowship. — Tallinn, 1980.
11. Padmasan S. R. Student oriented education: Social and philosophical study / S. R. Padmasan. — Zaporozhye: Enlightenment, 2000. — 250 s.
12. Prangishvili A. S. Psychological essays. Tbilisi: Marnie the Rebbe, 1985. — 111 S.
13. Uznadze D. N. Psychological research / D. N. Uznadze. — M.: Nauka, 1966. — 140 s.
14. Shevtsov A. G. Personality-oriented educational technologies as systemically utoruvaly factor complex social rehabilitation of persons with disabilities // Educational and socio — psychological aspects of correctional work in a special school: Scient.-method. collection: VIP / Edit V. I. Bodnar, V. V. Zasenka / A. G. Shevtsov. — K., 2006. — 323 s.

Н. В. Гуртовенко

преподаватель Уманского медицинского колледжа

ФОРМИРОВАНИЕ ПРИЗНАКОВ И ОЦЕНКА СТЕПЕНИ РАЗВИТИЯ ГОТОВНОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Резюме

В педагогике совокупность профессионально обусловленных требований к учителю определяется готовностью к педагогической деятельности. Явление готовности составляет предмет изучения как педагогов, так и психологов. Педагогическая деятельность, как известно, относится к так называемым социологическим видам труда, где общение рассматривается как профессионально значимое, стержневая сторона. Особой интегральной характеристикой педагогического общения, в которой в четком виде оказываются морально-мировоззренческие наставления педагога, является направленность его личности и уровень коммуникативности.

Ключевые слова: готовность, профессиональная деятельность, личность, педагог, профессиональные качества.

N. V. Gurtovenko

Teacher Uman medical College

THE FORMATION CHARACTERISTICS AND THE DEVELOPMENT ASSESSMENT READINESS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY

Abstract

Due to the need to measure the level of formation of readiness in qualitative and quantitative characteristics there is a need to define criteria it ocenasek pedagogical activity, should be taken into account, as perceived and understood the essence of this activity, what is the meaning of it, how does this work in the personal «I», as it was formed in samosval and research has shown that this relationship is positive or negative, short-term, casual or stable, to a large extent on the efficiency and the degree of activity of the person. The main objective of this article is the justification of the criteria of the degree of development of readiness.

Key words: readiness, professional activity, person, teacher, professional quality.

Стаття надійшла до редакції 03.08.2014

УДК 159.9.072

О. В. Денисенко

аспирант кафедры глубинной психологии и психотерапии
Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского
г. Симферополь, Крым
e-mail: oxanaland@mail.ru

СУБЪЕКТНЫЙ ПОДХОД К АНАЛИЗУ ФЕНОМЕНА ГРУППОВОГО СУБЪЕКТА АКТИВНОСТИ В РАМКАХ МЕТОДОЛОГИИ ТЕОРИИ САМОРАЗВИВАЮЩИХСЯ СИСТЕМ

Статья посвящена рассмотрению методологических оснований исследования феномена группового субъекта активности с учетом его субъектных онто-психологических оснований и системного подхода к исследованию его функционирования в призме реализации способности к саморазвитию как открытой и самодетерминирующейся системы.

В статье поднимаются вопросы о соотношении человека как субъекта и группового субъекта активности, анализируются категории идентичности, выявляются различия идентичности индивидуального и группового субъектов, рассматривается феномен субъектности. На основании анализа существующих исследований доказывается эвристическая ценность субъектного подхода для исследования группового субъекта. Выделяются три уровня анализа феномена группового субъекта, учитываются неосознаваемые аспекты внутригрупповой динамики и бессознательные мотивы членов группы, а также и их влияние на нормальное или патологическое развитие группы как группового субъекта. Проведенное исследование закладывает основу для создания психологического инструментария для исследования нарушений функционирования группы как группового субъекта.

Ключевые слова: групповой субъект, субъектность, система, системообразующий фактор, бессознательное.

Постановка проблемы. Наша повседневная реальность стремительно меняется в свете социально-политических, экономических и культурных вызовов, ежедневно ставящих под сомнение самосознание и самоопределение человеком себя и своего места в структуре социальных отношений и системе межличностных связей.

Глобализационные процессы в обществе, в жизни конкретной личности отражаются в том, что семья как первичная социальная система уступает место нахождению человека в структуре профессиональных отношений в свете того, что именно в трудовой деятельности он находится большую часть своей повседневной жизни и именно здесь вынужден решать вопросы, связанные с его самостановлением, саморазвитием и совершенствованием. Без этого личность человека оказывается отчужденной от своего внутреннего потенциала, отказ от развития которого приводит к разнообразным психологическим и психосоматическим нарушениям.

Вопросы самоопределения, самодетерминации связаны не только с отдельной личностной эволюцией, но эта эволюция невозможна без включения личности в качестве активно действующего структурного элемента в целостную систему межличностных отношений, которая в свою очередь распадается на связанные между собой более мелкие социальные образования, такие как семья, референтные неформальные малые группы, объединенные общей групповой культурой и мотивациями, формальные трудовые коллективы, которые в условиях глобализации мира все больше приобретают черты неформальных групп, насыщаются психологическими процессами и психологическими особенностями групповых структур, в которых люди объединены тонкими мотивационными факторами осознаваемой и неосознаваемой природы, детерминирующими их активное поведение.

Именно поэтому мы не можем исследовать феномен группового субъекта, фирмы или предприятия, взятого как групповой субъект активности без учета его субъектных онто-психологических оснований и системного подхода к его функционированию, которое невозможно анализировать без акцентирования его способности саморазвития как открытой и самодетерминирующейся системы.

Таким образом, целью данной статьи является выявление научных психологических оснований, на которых возможно осуществить субъектный подход к анализу феномена группового субъекта активности в рамках методологии теории саморазвивающихся систем. Здесь мы должны затронуть вопросы о соотношении человека как субъекта и группового субъекта активности, что вынуждает обратиться к категориям идентичности и различий идентичности этих двух субъектов. А также к вопросам о взаимосвязи и методологической взаимодополняемости субъектного и системного подхода в психологии, что позволит нам очертить методологическое основание исследования психологических особенностей функционирования группового субъекта.

Анализ последних исследований и публикаций. С. Л. Рубинштейн, введя категорию «субъект» в психологию групп и коллективов, акцентировал внимание на том, что это открыло перспективы исследования таких сугубо психологических свойств и качеств группы, которые, детерминируя процесс ее развития, приводят к перерождению объективно существующей группы в сугубо психологическую общность. А. В. Брушлинский ратовал за утверждение субъектного подхода в психологии, благодаря чему психологическая наука обогатится групповым субъектом в качестве предмета своих исследований. Следующие данным путем К. А. Абульханова-Славская и Л. И. Анцыферова сформулировали основные положения субъектного подхода как новой схемы анализа, исследующего, как личность человека задействуется в создании социальных моделей, в которых воплощаются особенности определенного общества в определенный период времени.

Во многих психологических исследованиях человека как субъекта locus внимания сосредоточивается на психологическом образовании, являющемся результатом его субъектной активности — на феномене субъектности [3]. Например, В. А. Петровским исследуются феномены субъектности,

В. А. Татенко — механизмы субъектности, О. К. Осницким — компоненты субъектного опыта, Е. А. Сергиенко и Е. Д. Божович — закономерности развития субъектности в онтогенезе. Заметный вклад в разработку конкретных аспектов субъектного подхода вносят исследования украинских психологов: М. Т. Дригус (проблема субъектной детерминации учения), А. В. Кирпученко и В. С. Карпенко (проблема уровней субъектности), Е. Л. Кононко (проблема развития самостоятельности), Л. А. Лепиховой (проблема психологической диагностики феноменов субъектности). Намного реже встречаются исследования природы и психологических характеристик группового субъекта (Л. И. Анцыферова, Л. И. Божович, А. В. Брушлинский, А. И. Донцов, А. Л. Журавлев, С. Л. Рубинштейн, В. В. Рубцов, Л. И. Уманский и др.).

Эвристическая ценность субъектного подхода для исследования группового субъекта заключается в том, что он акцентирует внимание на внутренних субъективных условиях развития и эволюции группы: самодетерминации, саморазвитии, неадаптивной активности и т.д.

Е. А. Сергиенко отмечает, что применение субъектного подхода в анализе процессов, протекающих в социально-культурной общности, удобно для практической работы психологов с различными группами (в психологии образования, организационной, клинической, психотерапевтической и др.) [4].

Изложение основного материала исследования. Групповой субъект, естественно, складывается из отдельных субъектов, входящих в данную группу. Но психология группы как субъекта не равнозначна психологии составляющих ее личностей. Целостность группового субъекта неразрывно связана с его системностью. А это означает, что ему присущи, в том числе, и такие психологические свойства, которые отсутствуют у отдельных членов группы. Поэтому в известном смысле групповой субъект существует вне каждого отдельного индивидуального субъекта.

К. М. Гайдар как исследователь психологических феноменов, связанных с категорией группового субъекта, предлагает определять понятие «групповой субъект» как особое динамическое и системное качество группы, как результат действия группы в качестве целого, когда она в значимых социальных ситуациях, осуществляя поведение, деятельность, общение и другие виды активности, преобразовывает ситуации и саму себя. Главное в этом процессе, по ее мнению, что группа дает себе отчет, что она сама является источником этих преобразований [2].

Также она разводит понятия «групповой субъект» и «групповая субъектность»: «Когда мы говорим «групповой субъект», то имеем в виду реально существующую малую (контактную) группу, которая проявляет себя как субъект в различных сферах своей жизнедеятельности. Понятие же «групповой субъектности» отражает интенцию, позволяющую группе как субъекту проявлять себя, и одновременно фиксирует тот факт, что на деле эта возможность не всегда реализуется (или, по крайней мере, в различных сферах групповой активности проявляется не одинаково). Поэтому групповая субъектность имеет ситуационный характер. Группа реализует свой субъектный потенциал лишь при определенных условиях» [1, с. 150]

Становление группового субъекта на основе малой группы — процесс сложный, длительный и противоречивый. В исследованиях К. М. Гайдар на примере студенческих группы этот процесс показан при актуализации таких сфер групповой жизнедеятельности, как совместная деятельность, общение, взаимоотношения. Группа становится субъектом лишь через осознание себя и других, поэтому групповое сознание и самосознание — непременная характеристика группы как субъекта.

Обращаясь к психологической природе группового субъекта в призме системно-субъектного подхода, мы можем выделить несколько уровней для анализа феномена группового субъекта активности в рамках методологии теории саморазвивающихся систем.

Первый уровень — уровень энергетического основания его функционирования должен затрагивать проблемы источника и форм реализации естественной активности группового субъекта. В отличие от вышеупомянутых исследований, мы считаем, что в основе субъектной активности группового субъекта находятся не только факторы, связанные с осознанием себя как целостности, но и неосознаваемые мотивации, основанные на бессознательных ценностях группы, сообщающие ей определенный стимул к саморазвитию.

Несоответствие между сознательно поставленными целями и бессознательно реализующимися ценностями задает специфическую дугу напряжения, высвобождающую потенциальную активность группового субъекта. Чем больше данное несоответствие — тем ярче выражена активность.

Далее, на этом же уровне необходимо рассматривать аспект **согласованности** либо рассогласованности бессознательных мотиваций членов группы как группового субъекта. Этот аспект является естественным фундаментом целостности группового субъекта, а рассогласованность бессознательных интенций определяет степень фрагментации группового субъекта, что плачевно сказывается на психологическом климате группы и на эффективности групповой деятельности. Этот аспект связан с третьей составляющей естественного энергетического основания активности группового субъекта, а именно — с тенденцией к **аутодеструкции**.

Фрагментированность группового субъекта приводит к тому, что вместо того, чтобы происходило развитие и эволюция группового субъекта в формах самоорганизации, самопреобразования и саморегуляции, начинается внутригрупповая борьба и соперничество между подгруппами группы с целью отвоевать приоритет в удовлетворении неосознаваемых мотиваций членов каждой из подгрупп.

Таким образом, энергетический уровень реализации субъектной активности группового субъекта соотносится с конкретно-психологическим уровнем анализа, предложенным К. М. Гайдар [2], где фиксируются системные свойства группового субъекта: целостность, структурность (в том числе иерархичность), способность к самоорганизации и саморазвитию.

Причем она отводит самоорганизации группового субъекта отдельное место, считая, что о самоорганизации группового субъекта можно говорить тогда, когда под влиянием внутренних процессов по инициативе са-

мой группы или ее отдельных подсистем создается структура с присущими ей связями между подструктурами, что воплощается в выполняемых этой группой функциях. Самоорганизация есть истинно субъектное свойство группы, потому что именно в нем она предстает как автор собственной жизнедеятельности. Способность группового субъекта к саморазвитию выражается в том, что он направляет собственные внутренние потенциалы на преобразование своей структуры и организации [2].

Второй уровень анализа, по нашему представлению, должен включать анализ различий между идентичностью члена группы и идентичностью группы как группового субъекта активности. На данный момент уже существуют исследования, показывающие разрыв между этими феноменами.

Мы же в свою очередь считаем, чем этот разрыв сильнее, тем более развита, упорядочена и сформирована группа как групповой субъект реализуемой активности. Чем меньше этот разрыв, чем сильнее бессознательная детерминированность внутригрупповых процессов патологическими интервенциями содержания бессознательной психики членов группы. Парадоксальным в данном случае феноменом будет выступать то, что высокие показатели групповой сплоченности в данной ситуации свидетельствуют не об уровне развития группы, а о степени патологичности протекающей в ней групповой динамики.

И, наконец, **третий уровень** субъектно-системного анализа функционирования группового субъекта должен быть направлен на выявление системообразующих факторов, поддерживающих целостность и иерархическую упорядоченность группового субъекта. Этот уровень анализа должен затрагивать феноменологию групповой и корпоративной культуры, выявляя ценностно-смысловой каркас существования группы как коллективного субъекта.

Субъектный подход и эвристичность его применения можно рассматривать с позиций философского анализа в двух аспектах: познавательном (аналитическом) и конструктивном (для моделирования момента передачи информации в границах фирмы как группового субъекта). Они имеют свой алгоритм реализации. При описательном подходе внешние проявления этой системы объясняются через ее внутреннее устройство — состав и структуру группы с наличием нарушения ее эффективного функционирования. При проектировании же такой системы необходим процесс реконструкции нарушения передачи информации: дефект функционирования — цель (эффект влияния на членов группы) — функция (реальные способы «передачи» дефекта) — состав и структура (включенные и исключенные из межгруппового взаимодействия члены группы) — внешние условия (социо-экономические характеристики условий функционирования группового субъекта).

В современной психологической литературе в рамках исследуемой проблематики также изучаются своеобразные формы проявления группового бессознательного, являющиеся ее феноменологическими воплощениями. К ним обычно относят групповые стереотипы, групповые символы, групповые мифы, групповые установки, групповые защитные механизмы.

Групповые стереотипы и предубеждения являются такой коллективной информацией, которая влияет на мнения, оценки, восприятие членами группы других людей, аут-групп и действительности в целом.

В групповых символах отражается обобщенное содержание, касающееся важных ключевых моментов жизни группы и людей, их составляющих, в них сосредоточены групповые ценности, образы (группы как целого, ее лидера и основных групповых атрибутов).

Групповой миф определяется как система хорошо интегрированных верований, разделяемых группой или большинством ее членов. Они служат утверждению идентичности группы. В психологии малых групп наиболее исследованы семейные мифы, хорошо иллюстрирующие описанные закономерности.

Под групповыми установками понимается готовность группы к определенному типу или способу восприятия, реагирования, действия.

Групповые защитные механизмы по аналогии с индивидуальными защитными механизмами — это процессы трансформации информации (как сознательной, так и бессознательной), функционирующей в группе, которые происходят с целью минимизировать ее травматическую силу.

Выводы. Заключая вышесказанное, мы можем сделать вывод, что субъектный подход к анализу феномена группового субъекта активности в рамках методологии теории саморазвивающихся систем, опираясь на достижения отечественной субъектной психологии наряду с осознаваемыми аспектами функционирования группового субъекта должен учитывать и неосознаваемые аспекты внутригрупповой динамики, а также бессознательные мотивы членов группы и их влияние на нормальный либо патологический ход развития группы в качестве группового субъекта.

Перспективы дальнейших исследований в данном направлении. Предложенные выше три уровня анализа функционирования группового субъекта опираются на эти аспекты, отвечая требованиям системного подхода, рассматривающего группового субъекта как саморазвивающуюся и самодетерминирующую живую психологическую систему. Это позволяет существенно дополнить и методологически обогатить представление о групповом субъекте, а также наметить вехи создания психологического инструментария для исследования нарушений в функционировании последнего на основании предложенных методологических позиций.

Список использованных источников и литературы

1. Гайдар К. М. Феномен идентичности группового субъекта / К. М. Гайдар // Вестник ТГПУ. — 2009. — Вып. 11 (89). — С. 148–154.
2. Гайдар К. М. Социально-психологическая концепция группового субъекта / К. М. Гайдар. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 2013. — 396 с.
3. Кимберг А. Н. Субъект, субъектность и связанные с ними феномены // Личность и бытие: субъектный подход (к 80-летию со дня рождения А. В. Брушлинского): Мат. VI Всероссийской науч.-практ. конф. 25–26 октября 2013. — Краснодар, 2013. — С. 17–22.
4. Сергиенко Е. А. Системно-субъектный подход: обоснование и перспектива / Е. А. Сергиенко // Психологический журнал. — 2011. — № 1. — С. 120–132.

References

1. Gajdar K. M. Fenomen identichnosti gruppovogo sub'ekta / K. M. Gajdar // Vestnik TGPU. — 2009. — Вып. 11 (89). — S. 148–154
2. Gajdar K. M. Social'no-psihologicheskaja koncepcija gruppovogo sub'ekta / K. M. Gajdar. — Voronezh: Izd-vo Voronezh. un-ta, 2013. — 396 s.
3. Kimberg A. N. Sub'ekt, sub'ektnost' i svjazannye s nimi fenomeny // Lichnost' i bytie: sub'ektnyj podhod (k 80-letiju so dnja rozhdenija A. V. Brushlinskogo): Mat. VI Vserossijskoj nauch.-prakt. konf. 25–26 oktjabrja 2013. — Krasnodar, 2013. — S. 17–22.
4. Sergienko E. A. Sistemno-sub'ektnyj podhod: obosnovanie i perspektiva / E. A. Sergienko // Psihologicheskij zhurnal. — 2011. — № 1. — S. 120–132.

О. В. Денісенко

аспірант кафедри глибинної психології і психотерапії
Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського
г. Симферополь, Крим

СУБ'ЄКТНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНА ГРУПОВОГО СУБ'ЄКТА АКТИВНОСТІ У РАМКАХ МЕТОДОЛОГІЇ ТЕОРІЇ СИСТЕМ, ЯКІ САМОРОЗВИВАЮТЬСЯ

Резюме

У статті розглядаються методологічні підстави дослідження феномена групового суб'єкта на підґрунті системного підходу, де досліджується його здатність до саморозвитку як відкритої системи. У статті піднімаються питання про співвідношення людини як суб'єкта і групи як суб'єкта активності, аналізуються категорії ідентичності, виявляються розходження ідентичності індивідуального і групового суб'єктів, розглядається феномен суб'єктності. На підставі аналізу існуючих досліджень доводиться евристична цінність суб'єктного та системного підходів для дослідження групового суб'єкта. Виділяються рівні для аналізу феномена групового суб'єкта, враховуються неусвідомлювані аспекти внутрішньогрупової динаміки і несвідомі мотиви членів групи, а також і їх вплив на нормальний чи патологічний розвиток групи як групового суб'єкта. Проведене дослідження закладає основу для створення психологічного інструментарію для дослідження порушень функціонування групи як групового суб'єкта.

Ключові слова: груповий суб'єкт, суб'єктність, система, системоутворюючий фактор, несвідоме.

O. V. Denisenko

graduate student of Depth psychology and Psychotherapy Department,
V. I. Vernadsky Tauride National University, Simferopol, Crimea

**SUBJECTIVE APPROACH IN THE ANALYSIS OF THE PHENOMENON
OF GROUP SUBJECT OF ACTIVITY IN THE METHODOLOGY
OF SELF-DEVELOPING SYSTEM'S THEORY.**

Abstract

The article examines onto-psychological and methodological foundations of study the phenomenon of group subject activity. Theme of the research is the phenomenology of group and individual subjects and their subjectivity. Aim of the research is the conscious and unconscious factors functioning of the group as a system. The method of investigation is a literary and psychological analysis of the levels of functioning of the group subject as a system. We develop the concept of «group subject» as a special dynamic and systemic quality of the group as a result of actions of the group as a whole, when it is in important social situations, carrying out behavior, activity, communication and other activities, and converts the situation itself. We proved that the group becomes a subject only through the understanding of self and others, so the group consciousness and self-consciousness is the indispensable characteristic of the group as the subject. We insist that the need to analyze the differences between the identity of group and the identity of a members of the group as a group subject activity. At the moment, there are already researches which show the gap between these phenomena. We, in turn, believe when the smaller the gap, the more unconscious processes determines intergroup processes. Then pathological unconscious contents of the members of group determine intergroup processes. Within the framework of the investigation also we examined issues about peculiar manifestations of the group unconscious and its phenomenological incarnations. As a result, identified three levels of phenomenon analysis of group subject's activity in the theory of self-developing systems methodology. Field of application the results is a practical activity of social psychologists, whose purpose is debugging functioning of small groups as a self-developing systems. As conclusion, the proposed research allows essentially complement and enrich the methodological idea of the essence of the subject group.

Key words: group subject, subjectness, system, system-forming factor, unconscious.

Стаття надійшла до редакції 1.08.2014

УДК 159.942.5

С. А. Колот

кандидат психологических наук, доцент
Одесский национальный политехнический университет
e-mail: skolot27@yandex.ru

МЕХАНИЗМЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ РАБОТЫ В ОРГАНИЗАЦИЯХ

Эмоциональная работа рассмотрена с позиции пересечения личностного и социального взаимодействия. Действие механизма выбора процессов глубокого и поверхностного действия показано на основе непосредственных, ситуативно обусловленных и эмоционально-смысловых эмоциональных переживаний.

Ключевые слова: эмоциональная работа, процессы глубокого и поверхностного действия, эмоциональные переживания.

Постановка проблемы. Осознание роли эмоционального менеджмента в управлении деятельностью организаций становится все более определяющим в общем подходе к проблематике эмоциональной работы, связанной с необходимостью исследования механизмов ее функционирования с позиций осознания функций этого вида деятельности в организациях. В качестве одного из важных условий эмоционального менеджмента рассматривается управление эмоциями на основе требований, которые постулируются организацией. В обычных условиях работы реализуются привычные для индивида эмоциональные шаблоны поведения, сформированные на основе имеющегося жизненного опыта и в процессе обучения. Когда возникают «особые условия», при которых индивид не обладает необходимыми ресурсами либо не способен перестроиться, к этим эмоциональным шаблонам поведения начинают предъявляться особые требования. Выбор необходимой формы поведения становится одной из существенных задач эффективного выполнения эмоциональной работы.

Анализ последних исследований. Обращение к проблематике эмоционального менеджмента обусловлено возросшим в последнее время интересом к роли эмоций в жизнедеятельности организаций, что находит отражение в рассмотрении различных аспектов эмоционально насыщенной трудовой деятельности. Проблематика эмоциональной работы становится предметом исследований в зарубежной психологии с 70-х гг. XX века (Р. Абрахам, П. Адельман, К. Альбрехт, Д. ВанМаанен, Г. Вэйсс, В. Гарднер, Дж. Гросс, С. Гроув, Н. Джеймс, Р. Заенц, Р. Земке, Р. Кропанзано, Г. Кунда, М. Мартинко, К. Маслач, Дж. Моррис, А. Рафаэли, Р. Саттон, Дж. Стемлер, А. Уортон, С. Файнмэн, Д. Фелдман, Р. Фиск, Р. Фрайзен, А. Хокшилд, Р. Хэмфри, П. Экман, Р. Эрикссон, Б. Эшфорт и др.).

Существенным основанием для раскрытия особенностей функционирования эмоциональной работы стали исследования российских (И. Андрее-

ва, Н. Водопьянова, Л. Дикая, Е. Ермолаева, В. Казмиренко, А. Маркова, Г. Медведева, Г. Никифоров, В. Орел, В. Подвойский, Г. Суходольский, О. Тихомиров, А. Холмогорова и др.) и отечественных (И. Аршава, И. Бех, Л. Журавлева, Н. Калина, С. Максименко, О. Санникова, А. Чебыкин, Н. Чепелева и др.) психологов.

Актуальным становится исследование функциональной направленности эмоциональных переживаний с учетом особенностей их функционирования. Однако, несмотря на относительную многочисленность работ в данной области, до сих пор остается нераскрытым выбор способа выполнения эмоциональной работы исполнителем, что, по нашему мнению, имеет определяющее значение для понимания персонифицированного характера эмоциональной работы.

Цель статьи — на основе анализа основных теоретических подходов к изучению эмоциональной работы рассмотреть механизм ее функционирования с учетом функционального назначения процессов ее осуществления.

Изложение основного материала. Главные объяснительные принципы теории эмоциональных систем прослеживаются в трудах З. Фрейда, Д. Дьюи и И. Гофмана. Фрейд рассматривал развитие как эмоциональной, так и социальной жизни индивида. Сфокусировав внимание, прежде всего, на природе тревоги, он полагал, что она является элементом бессознательного и находит свои истоки в ид или суперэго. Ид является структурой принципа удовольствия, когда мотивация индивидов направлена на получение удовольствия и избегание боли вне связи с социальным контекстом. Эго выполняет функцию посредника между принципом удовольствия ид и социальными требованиями суперэго и обеспечивает защитные механизмы, охраняющие сознательное от эмоционального вторжения бессознательного [2]. Для того, чтобы иметь дело с сугубо неосознаваемыми эмоциями, каждый из этих защитных механизмов обеспечивает сознательное необходимыми средствами. Защитные механизмы выполняют весьма существенную функцию, представляя собой ту часть индивидуальных ресурсов, которая, наряду с эмоциями, необходима для выполнения эмоциональной работы.

Примерно через 20 лет после Ч. Дарвина, написавшего свою знаменитую работу «Выражение эмоций у человека и животных», Джон Дьюи представил труд по теории эмоций [3]. Многие из идей Дьюи относительно эмоций были им развиты совместно с его другом и коллегой Дж. Мидом, который изложил собственные рассуждения об эмоциях в работе «Теория эмоций с физиологической точки зрения» [6]. Дьюи объединил теорию эмоций Дарвина и раннюю работу У. Джеймса. Теория Дарвина фокусировала внимание на подобии между видами выразительной жестикуляции, которые, по его мнению, являлись предчувствиями. Джеймс полагал, что чувства возникали после действия, которое обуславливало их выражение [3]. Иными словами, Дарвин провозглашал теорию выразительности эмоций, в то время как Джеймс — теорию проявления эмоций. В попытке объединить проявление и выражение эмоций Дьюи был явным предшественником социологии эмоций А. Р. Хокшилд, которая распространила

действие теории Фрейда на более широкий диапазон эмоций, включая «сознательные и преднамеренные» попытки их формирования [10]. Основной акцент отличия ее теории от фрейдовской хорошо прослеживается в следующем высказывании: «Социология эмоций обычно сосредоточивается не на детском периоде развития личности, как на сути, либо нанесенном ущербе и восстановлении, а на социокультурных детерминантах чувств и социокультурных основах определения, оценивания и управления человеческими эмоциями и чувствами» [10, р. 5].

Отсюда следует важный вывод о том, что (1) эмоциональная работа предполагает использование достаточно широкого спектра эмоций, которые осознаются и управляются индивидом; (2) защитные механизмы, являясь важной составляющей этого управления, выступают в роли механизмов эмоциональной работы в целом.

Согласно Дьюи, эмоция представляет собой сознательный процесс, который становится привычкой разума, т. е. неосознаваемой, и впоследствии «запускается» социальным контекстом. Его позиция по этому поводу четко представлена в следующем высказывании: «Эмоция во всей своей полноте — это способ поведения, который подчинен определенной цели или имеет интеллектуальное содержание и отражается в чувствах или аффектах в качестве субъективной оценки того, что объективно выражено в идее или цели» [3, с. 115].

Хокшилд продолжает и развивает идеи Дьюи относительно эмоций. Если Дьюи не рассматривает активную манипуляцию и сознательное формирование эмоции и экспрессии в качестве инструмента, используемого индивидом, то именно это становится центральным элементом в теории эмоциональной работы Хокшилд. Однако, вводя понятия поверхностного действия (соответствующего изображению эмоций без их переживания) и глубокого действия (соответствующего изображению эмоций на основе их переживания) как способа эмоционального поведения, Хокшилд остается на позициях только «искусственного», но не естественного способа выполнения эмоциональной работы, что концентрирует внимание исследователей на ее негативных сторонах и препятствует рассмотрению возможностей функционирования и развития эмоциональной работы как имманентного вида организационной деятельности.

Интеграция основных компонентов социологии эмоций Хокшилд находит отражение в работах И. Гофмана. Однако, хотя Гофман и видел социальные образцы во взаимодействии между «актерами», он не сосредоточил внимание на эмоциональных элементах этого взаимодействия. В драматургии Гофмана сделаны попытки рассмотрения взаимодействий как серии театральных представлений, в которых актеры пытаются формировать собственную социальную действительность и влиять на нее. Хотя этот подход и охватывает управление эмоциональной выразительностью, однако резко препятствует управлению эмоциональным опытом. Он объясняет лишь поверхностные манипуляции с эмоциями, но не объясняет то, что Хокшилд называет «глубоким действием», — попытку управлять реальным эмоциональным опытом и формировать этот опыт [8].

Другой важный элемент теории Гофмана, который непосредственно формирует основу теоретического осмысления эмоциональной работы, — это использование правил, необходимых для понимания того, почему люди пытаются управлять собственной самопрезентацией. Гофман установил ряд правил, которые определяют театрализованные действия актеров в направленных и ненаправленных взаимодействиях. Эти правила определяют, может ли «материал» быть включен во взаимодействие, как этот материал должен быть преобразован под влиянием взаимодействия, какая схема взаимодействия должна быть использована для выражения и интерпретации, какие руководящие принципы должны быть использованы в течение «разговора», какого этикета следует придерживаться во взаимодействиях. Для Гофмана важно отношение людей к этим правилам: они приспосабливаются к ним или приспосабливают их к собственным целям. Достаточно очевидно, что интерес Гофмана к правилам состоял не в том, что они могут детерминировать человеческое поведение, а скорее в том, что они обеспечивают структуру, в пределах которой воздействуют на процесс социальной жизни.

Хокшильд расширяет интерпретацию правил. Ее интересует, как «правила чувствования» влияют на людей и поведение, которое вытекает из действия в соответствии с существующими правилами. И, снова-таки, внимание остается направленным на императивный социальный аспект воздействия правил, без рассмотрения психологического аспекта их воздействия, а также возможного позитивного восприятия.

По нашему мнению, дальнейшему раскрытию особенностей функционирования эмоциональной работы в организациях может способствовать ее объединение с теорией общего действия Т. Парсонса. Парсонс также основывает свою концепцию эмоций на традициях интеракционизма. В его представлении эмоция не может быть понята вне взаимодействия между объектами в культурном контексте: «...содержание как эмоциональных отношений, так и познавательных статусных дефиниций имеет культурное, следовательно, нормативное значение. Этот контекст окультурен и изучен. Ни то, что представляет собой человеческий объект в наиболее существенных отношениях, ни то, что он означает эмоционально, не может быть понято как данное вне зависимости от природы самого интерактивного процесса» [6].

В теории Парсонса эмоция внедрена в личностную систему структуры отношений, свободно связанную с функцией достижения цели. Центр этой системы образуют потребности, мотивы и установки индивидуальных акторов (деятелей). К оптимизации вознаграждения индивидуальных акторов побуждают потребностные диспозиции. В этом контексте акторы создают структуру оценки или ориентации по направлению к действию, основанную на мотивах и ценностях. И мотивационная, и ценностная ориентации содержат эмоциональные элементы.

Оценивая собственную мотивационную ориентацию, акторы должны определить эмоциональную значимость воспринятого объекта / цели и решить, насколько большим должен быть эмоциональный вклад в этот

объект / цель [8]. Это решение основано на степени удовлетворения потребностной диспозиции актора объектом / целью. Так как каждой мотивационной ориентации соответствует ценностная ориентация, то соответствующий эмоциональный элемент является стандартом оценивания, применяемым по отношению к объекту / цели и с «помощью которого могут быть сделаны выборы среди вероятных эмоциональных значений» [6, с. 213]. Они позволяют актору оценить уместность вложения эмоциональной энергии в объект / цель.

Эти ориентации потребностных диспозиций, называемые также способами ориентации, определяют, какой из четырех типов действия в данной ситуации выберет актор: интеллектуальное, экспрессивное, оценочное и инструментальное. Нетрудно заметить, что эмоциональный элемент вовлекают два типа действий — экспрессивное и инструментальное. Экспрессивное действие объединяет эмоциональную мотивацию и стандарты оценивания объекта / цели в соответствии с оценкой. Инструментальное действие является более сложным, чем простое соединение потребностно-диспозиционных ориентаций. Этот тип действия ориентируется на будущие цели, которые определяются как эмоциональной мотивацией, так и стандартами оценивания. Однако, в отличие от экспрессивного действия, цели инструментального действия могут быть достигнуты посредством когнитивных стандартов. Иными словами, для достижения поставленных целей эмоции управляются когнитивными средствами.

Типы действия, осуществляемого акторами в конкретной ситуации, определяются схемой ориентации личности актора в данной ситуации по отношению к социальному объекту / цели: как только индивид решает действовать, основываясь на личных ценностях и мотивах, схема ориентации определяет, как он будет действовать в определенной ситуации. Схема ориентации (или «структурные переменные» по Парсонсу) представляет «основные альтернативы для выбора, которые особенно существенны при определении характера отношений к социальному объекту / цели» [2]. Из пяти основных альтернатив для выбора только одна непосредственно адресует эмоцию: эмоциональность / эмоциональная нейтральность.

Пара выбора эмоциональность / эмоциональная нейтральность определяет количественное выражение эмоции, которая рассматривается как соответствующая в данных социальных отношениях. С позиции усредненного действия эта пара выбора определяет избирательность в ситуации, которая «сосредоточивается на допустимости или недопустимости удовлетворения непосредственных интересов актора экспрессивной деятельностью» [8]

Таким образом, эмоции в теории Парсонса прослеживаются в трех ключевых элементах: (1) потребностных диспозициях, или способах ориентации; (2) типах действия; (3) структурных переменных. Все три элемента основаны на ориентации личности в социальной структуре. Ориентация потребностных диспозиций базируется на оценке деятеля как объекта в социальной ситуации и становится ориентацией личности. Эта оценка вызывает ориентацию на тип действия. Ориентация на действие, в свою очередь, уравнивается ориентацией на выбор альтернатив, сделанный

непосредственно деятелем в ответ на социальную ситуацию, — так называемая ориентация личности в обществе.

Эти три компонента общей теории действия могут пересекаться с теорией эмоциональных систем. Первый компонент — ориентация потребностных диспозиций по Парсонсу — представлен на личностном уровне. И хотя внешне он выглядит, как индивидуальные потребности или желания, направленные на оптимизацию вознаграждения, на самом деле это именно то, что индивид действительно чувствует или хочет чувствовать. Хокшилд, в отличие от Парсонса, не сосредоточивается только на действительных чувствах индивида. Она подчеркивает следующее: «Мотивация (что я хочу чувствовать) служит посредником между правилами чувствования (что я должен чувствовать) и эмоциональной работой (что я пытаюсь чувствовать)» [10, р. 111].

Таким образом, первая интеграция компонентов двух теорий систем представляет эксплицитный (явный) элемент теории Парсонса и имплицитный (неявный) элемент теории Хокшилд. Она демонстрирует чувства актора, еще не уравновешенные ситуацией. В процессе эмоциональной работы происходит производство и перепроизводство эмоциональных переживаний, которые имеют для человека ценность (его действительные чувства), — иными словами, речь идет о той эмоциональной деятельности, которая является относительно автономной формой активности и обладает собственными законами и закономерностями.

Второй компонент общей теории действия, называемый Парсонсом «структурными переменными», соответствует способам ориентации личности по отношению к социальным объектам в специфической ситуации. В русле теории Парсонса он может быть рассмотрен как «личность в обществе». То, как человек ориентирует себя или другого в ситуации, основано на нормах и руководящих принципах, которые применяются в каждой специфической ситуации в рамках культурного контекста, то есть, другими словами, когда индивид, сталкиваясь с особой ситуацией, спрашивает, какое проявление эмоции (или, по словам Парсонса, аффекта) было бы соответствующим в данной ситуации. Это можно сравнить с правилами чувствования у Хокшилд, которые сообщают, что люди должны чувствовать в особых ситуациях.

Совпадение того, что индивид чувствует или хотел бы чувствовать (личность), и социальных правил, которые устанавливают меру для их проявления (личность в обществе), представлено в теории Парсонса как ориентация на действие. В теории Хокшилд это пересечение составляет эмоциональную работу, которую проделывает индивид.

Таким образом, постулируемые теорией Парсонса два различных типа эмоционально обоснованного действия, которые может выбрать индивидуальный актор, есть не что иное, как четыре функции системы. Первый тип — экспрессивное действие, в основу которого заложены эмоциональная мотивация и стандарты оценивания в соответствии с ситуацией. Второй тип — инструментальное действие, в котором будущие цели детерминированы эмоциональной мотивацией и стандартами оценивания, хотя

и достигнуты посредством познавательных стандартов. При осуществлении эмоциональной работы каждый из типов эмоционально обоснованного действия может определять выбор способа выполнения эмоциональной работы. «Генетически первичной формой ведущих эмоций является диффузное тягостное переживание, общее беспокойство, тревога, соответствующие обострению неопределенной потребности. Функция этих переживаний — побуждение субъекта к общей нецеленаправленной активности (бесцельному обследованию разнообразных объектов, передвижению по среде обитания и т. п.), продолжающейся до случайного столкновения с предметом, отвечающим потребности» [2, с. 106]. Иными словами, даже если ожидания актора поддерживаются определенными правилами поведения и его эмоциональным опытом, встреча с каждой конкретной ситуацией вносит тот элемент субъект-субъектной «неожиданности и неопределенности», когда субъект еще не в состоянии направлять и регулировать свою деятельность.

Отсюда, экспрессивное действие отражает чувства индивида и обуславливает активацию деятельности. В качестве ведущих выступают побуждающая и ориентировочная функции, которые определяют поведение индивида при встрече с конкретной ситуацией и возникновении в процессе ее развития непредвиденных вопросов, требующих решения. При этом выбор поверхностного действия производится на основе отражения формы психологической защиты, присущей индивиду и обусловленной его потребностями.

Переход к инструментальному действию происходит, по словам А. Н. Леонтьева, «лишь в результате «встречи» потребности с отвечающим ей предметом, когда она впервые становится способной направлять и регулировать деятельность» [5]. Встреча потребности с предметом становится переломным моментом в развитии потребности и обеспечивается «ключевыми» ведущими эмоциональными переживаниями. В роли «ключевых» раздражителей выступают отдельные отвлеченные свойства предметов, способных удовлетворить потребность. Эти свойства вызывают ответную целенаправленную активность даже тогда, когда предъявляются в виде изолированных моделей. Подобное поведение соответствует требованию «переключаться» в процессе эмоциональной работы на целостный, многомодальный образ предмета, в результате чего возникают предметно обусловленные ведущие переживания. Потребность становится способной побуждать деятельность, направленную на определенный предмет [2]. Эмоционально переживаемый образ объекта становится тем актуализированным мотивом, который определяет побуждающую и направляющую функции глубокого действия и обуславливает переход к выражению необходимых в процессе работы истинных эмоций.

Таким образом, сущность поверхностного действия определяется целостной, нерасчлененной, неспецифической эмоциональной оценкой. Непосредственные, ситуативно обусловленные эмоциональные переживания определяют поверхностное действие при выполнении эмоциональной работы и объективно связаны с мотивами. Они выражают определенное от-

ношение субъекта к отдельным условиям, благоприятствующим или затрудняющим осуществление деятельности.

Сущность глубокого действия отражает качественную природу раздражителя. Стабильные, фиксированные эмоционально-смысловые переживания определяют глубокое и/или истинное действие при выполнении эмоциональной работы и соответствуют мотивам личности. Они предшествуют деятельности, релевантны деятельности в целом и ориентируют на ее выполнение. В то же время двойное действие раздражителя свидетельствует о возможной «готовности к работе» как поверхностного, так и глубокого действия. Выбор способа действия определяется степенью осознанности ситуации и сформировавшимися навыками обращения к эмоциональному опыту [4].

Выводы. Понимание сущности поверхностного и глубокого действия позволяет раскрыть персонифицированное представление об эмоциональной работе на основе рассмотрения способов ее осуществления, функционального назначения и механизмов функционирования в организациях. Это обеспечивает возможность осуществления деятельности человека на оптимальном оперативном уровне, позволяющем ему не только противостоять действию различных природных и социальных факторов, но и активно и целенаправленно воздействовать на них, правильно выбрать функциональную стратегию, обеспечивающую выполнение главной цели.

Список использованных источников и литературы

1. Большой психологический словарь [Текст] / Сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. — 672 с.
2. Вилюнас В. К. Психология эмоциональных состояний [Текст] / В. К. Вилюнас. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1970. — 143 с.
3. Джеймс У. Психология [Текст] / У. Джеймс. — М.: Педагогика, 1991. — 368 с.
4. Колот С. О. Саморегуляція індивідуального емоційного стилю в структурі емоційної роботи [Текст] / С. О. Колот // Матеріали II Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110 річчю від дня народження Г. С. Костюка (19–20 квітня 2010 року). Т.1. — К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. — С. 132–136.
5. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: [В 2 т. Т. II]. (Труды д. чл.-кор. АПН СССР) [Текст] / А. Н. Леонтьев. — М.: Педагогика, 1983. — 320 с.
6. Мертон Р., Мид Дж., Парсонс Т., Шюц В. Американская социологическая мысль [Текст] / Р. Мергон, Дж. Мид, Т. Парсонс, В. Шюц. — М.: Издательство МГУ, 1996. — 496 с.
7. Пятьдесят крупнейших мыслителей об образовании. От Конфуция до Дьюи [Текст] Серия: «Теория и практика образования». — М.: Дом Высшей школы экономики, 2012. — 424 с.
8. Тернер Дж. Структура социологической теории [Текст] / Дж. Тернер. — М.: Прогресс, 1985. — 472 с.
9. Фрейдджер Р., Фейдимен Дж. Личность: теории, эксперименты, упражнения [Текст] / Р. Фрейдджер, Дж. Фейдимен. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. — 864 с.
10. Hochschild A. R. The managed heart: The commercialization of human feeling [Text] / A. R. Hochschild. — Berkeley: University of California Press, 2003. — 327 p.

References

1. Bol'shoj psihologicheskij slovar' [Tekst] / Sost. i obshh. red. B. G. Meshherjakov, V. P. Zinchenko. — SPb.: Prajm-EVROZNAK, 2007. — 672 s.

2. Viljunas V. K. Psihologija emocional'nyh sostojanij [Tekst] / V. K. Viljunas. — M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1970. — 143 s.
3. Dzhejms U. Psihologija [Tekst] / U. Dzhejms. — M.: Pedagogika, 1991. — 368 s.
4. Kolot S. O. Samoregulacija individual'nogo emocijnogo stilju v strukturi emocijnoi roboti [Tekst] / S. O. Kolot // Materiali II Vseukrains'kogo psihologichnogo kongresu, privesvjachenogo 110 richnici vid dnja narodzhennja G. S. Kostjuka (19–20 kvitnja 2010 roku). T.1. — K.: DP «Informacijno-analitchne agentstvo», 2010. — S. 132–136.
5. Leont'ev A. N. Izbrannye psihologicheskie proizvedenija: [V 2 t. T. II]. (Trudy d. chl.-kor. APN SSSR) [Tekst] / A. N. Leont'ev. — M.: Pedagogika, 1983. — 320 s.
6. Merton R., Mid Dzh., Parsons T., Shjuc V. Amerikanskaja sociologicheskaja mysl' [Tekst] / R. Merton, Dzh. Mid, T. Parsons, V. Shjuc. — M.: Izdatel'stvo MGU, 1996. — 496 s.
7. P'jat'desjat krupnejshih myslitelej ob obrazovanii. Ot Konfucija do D'zui [Tekst]. Serija: «Teorija i praktika obrazovanija». — M.: Dom Vysshej shkoly ekonomiki, 2012. — 424 s.
8. Terner Dzh. Struktura sociologicheskoi teorii [Tekst] / Dzh. Terner. — M.: Progress, 1985. — 472 s.
9. Frejdzher R., Fejdimen Dzh. Lichnost': teorii, jeksperimenty, uprazhnenija [Tekst] / R. Frejdzher, Dzh. Fejdimen. — SPb.: Prajm-EVROZNAK, 2002. — 864 s.
10. Hochschild A. R. The managed heart: The commercialization of human feeling [Text] / A. R. Hochschild // Berkeley: University of California Press, 2003. — 327 p.

C. O. Колот

кандидат психологічних наук, доцент
Одеський національний політехнічний університет

МЕХАНІЗМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ РОБОТИ В ОРГАНІЗАЦІЯХ

Анотація

Емоційну роботу розглянуто з позиції перетину особистісної та соціальної взаємодії. Дію механізму вибору процесів глибокої і поверхневої дії показано на засадах безпосередніх, ситуативно обумовлених та емоційно-змістовних емоційних переживань.

Ключові слова: емоційна робота, процеси глибокої і поверхневої дії, емоційні переживання.

S. A. Kolot

Ph.D., Associate Professor
Odessa National Politechnical University

MECHANISMS OF EMOTIONAL WORK FUNCTIONING IN THE ORGANIZATION

Abstract

The article investigates the mechanisms of emotional work on the basis of its functional purpose. Presentment of the emotional work as a result of an «artificial» way to perform, focused the researchers' attention on the negative aspects of it and became an obstacle to explore opportunities for its functioning as an immanent form of organizational activity.

The idea of management the emotional work on the basis of emotional expressiveness was explaining a surface action, leaving aside the profound effect as managing a real emotional experience and its formation.

Consideration of the nature of the processes of surface and deep-down action allowed to take into account peculiarities of the influence of social context on the individual's emotional response and behavior, to reveal a personalized understanding of the emotional work based on the consideration of ways of its implementation, functionality and mechanisms of functioning in organizations. Action of the selection mechanism processes of deep and surface action has been shown on the basis of immediate, situationally determined and emotionally meaningful of emotional experiences.

Key words: emotional work, processes of deep and surface, emotional experience.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2014

УДК 159.923

О. І. Кононенко

кандидат психологічних наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
e-mail: oksana.kroshka@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ ОСОБИСТОСТІ, ЯКА ПРАГНЕ ДО ДОСКОНАЛОСТІ

В статті наголошується, що особистісний феномен «перфекціонізм» є складним психологічним конструктом. Перфекціонізм задає певний ритм життєдіяльності сучасної людини, що визначає стиль, якість та швидкість її соціальної активності. У сучасній психології перфекціонізм розглядається як психологічний конструкт, що поєднує надмірно високі стандарти очікуваних результатів діяльності і домагань, що певною мірою обумовлює особливості ставлення особистості до себе, яка прагне до досконалості.

Ключові слова: особистість, ставлення до себе, досконалість, перфекціонізм.

Постановка проблеми. В останні десятиліття феномен перфекціонізму став предметом численних емпіричних досліджень у вітчизняній і зарубіжній психології. Одне з перших визначень перфекціонізму дав американський психолог психодинамічного напрямку М. Hollender — «повсякденна практика пред'явлення до себе вимог більш високої якості виконання діяльності, ніж вимагають того обставини» [8]. Це визначення описує перфекціонізм як одновимірний конструкт і включає лише один параметр перфекціонізму — прагнення до встановлення високих стандартів діяльності.

Традиційно перфекціонізм розглядався як універсальний глобальний феномен, який справляє вплив на всі сфери життя людини. Однак в останні роки в науковій літературі відзначається стійка тенденція до більш диференційованого підходу до перфекціонізму і до самостійного вивчення його специфічних форм.

У сучасній науковій літературі перфекціонізм прийнято розглядати як складний психологічний конструкт, що володіє багатовимірною структурою. Найбільш популярні зарубіжні моделі перфекціонізму — британська модель Р. Фроста і канадська модель П. Хьюїтта і Г. Флетт [7].

У вітчизняній психології перфекціонізм досліджують як чинник професійної готовності (І. Гуляс, О. Лоза), фактор академічної обдарованості (Л. Данилевич), складову губристичної мотивації студентської молоді (К. Фоменко). Але незважаючи на велику кількість досліджень в психологічній науці не існує узгодженості у трактуванні сутності, структури, чинників розвитку цього психологічного феномену.

За останніми дослідженнями, перфекціонізм пов'язаний з багатьма особистісними особливостями, а саме з базовими особистісними властивостями та ставленням до себе. Серед факторів, які обумовлюють формування

прагнення до досконалості, виділяються фактори розвитку особистості, сімейні фактори та особливості та модальність ставлення особистості до себе.

Мета статті — на основі теоретичного аналізу виявити особливості особистості, яка прагне до досконалості.

Виклад основного матеріалу. Перфекціонізм (від лат. Perfectus — досконалість) — це вчення про спроможності людини і всього людства до вдосконалення. Перфекціонізм передбачає наявність деякого абсолютного позитивного зразка, прагнення наблизитися до якого становить сенс людського життя [2].

Починаючи з досліджень Д. Хамачека, психотерапевтична теорія і практика поступово відмовляються від традиційного підходу до вивчення феномену перфекціонізму як виключно патологічного явища. Дослідник виокремлює та порівнює дві форми перфекціонізму — адаптивну (т. зв. «здоровий перфекціонізм») та дезадаптивну (або «невротичний перфекціонізм»). «Здорові» перфекціоністи отримують задоволення від своєї праці, дозволяють собі бути не дуже пунктуальними, дають собі право на помилку. Потреба в схваленні сприймається ними лише як додаткове підтвердження самоповаги, поштовх до поліпшення результатів роботи. Натомість, перфекціоністи-невротики нездатні відчувати задоволення від роботи, а виконання діяльності у них супроводжується переживанням невідповідності стандартам, тривогою, страхом та соромом [6].

В сучасній психології різні типи перфекціонізму позначають як неадаптивну схвильованість оцінюванням та позитивне прагнення досягнень, здоровий та невротичний, адаптивний та дезадаптивний, позитивний та негативний, здоровий та хворобливий, функціональний та дисфункціональний, активний та пасивний.

В 90-ті рр. ХХ ст. дослідження феномену перфекціонізму виявили його багатомірну психологічну структуру: перфекціонізм став вивчатися з позиції теорії особистісних рис, згідно з якою кожна риса містить в собі певні компоненти. На теперішній час дослідниками розроблено різноманітні структурні моделі перфекціонізму, які по-різному виділяють як елементи перфекціонізму, так і зв'язок між ними, що свідчить про складність виміру та оцінки цього психологічного феномену.

Теоретичний аналіз змістовних аспектів поняття «перфекціонізм» демонструє широкий спектр його значень з використанням в різних контекстах, зокрема в філософському, релігійному, етичному та психологічному. В психологічній науці відсутнє загальне розуміння психологічного змісту перфекціонізму. У розумінні його сутності існує декілька тенденцій: перфекціонізм як прагнення (узагальнюючий конструкт, що об'єднує різні цілі або дії навколо загальної мети); перфекціонізм як внутрішня мотивація самовдосконалення (мотив самоперевершення); перфекціонізм як особистісна риса, тісно пов'язана з мотиваційною, когнітивною, афективною сферами; перфекціонізм як стильова характеристика психічної діяльності; перфекціонізм як настанова (диспозиція).

Отже, перфекціонізм це особистісна інтегративна характеристика, що проявляється у бажанні бути досконалим та прагненні до досконалості в

будь-якій діяльності, містить в собі високі особистісні стандарти та інтерперсональні складові.

Вчені застерігають, що надмірно високі домагання, раціональність, прагматичність та воля до успіху будь-якою ціною можуть стати вагомою перешкодою на шляху самореалізації, а саме: загальмовувати розвиток людини, призвести до неспроможності прийняття життєвих рішень, надмірної емоційності та агресивності, стати перешкодою виявам латентного ще не проявленого потенціалу. Завищені домагання є однією з детермінант аутодеструктивної та адиктивної поведінки молоді. Серед важливих характеристик, що забезпечують конструктивний напрямок розвитку особистості, що прагне самовдосконалення, виокремлюють насамперед духовну парадигму — високий рівень духовного розвитку, безперервний процес творчого саморозвитку, самоповагу, стійкі ціннісні смислові орієнтації, перевагу соціоцентричних цілей, позитивне ставлення до свого минулого, теперішнього та майбутнього, здатність до переструктурування свого власного ментального простору, рефлексію, наявність у особистості позитивного досвіду, його збагачення за рахунок діалогу та розвинене почуття ідентичності [3].

Теоретичний аналіз праць вітчизняних дослідників, здійснених у руслі суб'єктної психології, дозволяє нам виділити полюси континууму процесу прагнення до досконалості.

Параметрами цих процесів виступають: суб'єктивне благополуччя — суб'єктивний дискомфорт; зовнішня — внутрішня спрямованість процесу самовдосконалення (адаптація — самореалізація); перевага егоцентричних — соціоцентричних цілей; ідентичність — деперсоналізація; суб'єктні — об'єктні самонастановлення особистості; діалогічне (суб'єкт — суб'єктне) — монологічне спілкування; рефлексія — неусвідомлення процесів самовдосконалення.

Особистість — це специфічна система, яка характеризується не тільки певним статусом в системі міжособистісних відносин та відповідним ставленням до соціального оточення, але й особливим ставленням до себе самої.

Змістовний аналіз першоджерел, присвячених вивченню ставлення особистості до себе, дозволяє констатувати різноманіття теоретичних контекстів та кутів зору, під якими розглядаються всі аспекти проблеми «Я» та основні психологічні категорії цього напрямку.

Отже, дослідники, що працюють в рамках когнітивного підходу, відзначають величезну роль когнітивних процесів у перфекціонізмі, таких як вибірковість перцепції, схильність до узагальнень і генералізації, нав'язливих думок, переоцінка цілей і недооцінка себе і власних можливостей [1]. D. Burns для корекції перфекціонізму запропонував різні когнітивні техніки: обговорення плюсів і мінусів перфекціонізму, знаходження інших джерел задоволення і самоцінності, ідентифікація когнітивних спотворень і генералізацій. J. Varrow и С. Мооре в когнітивній груповій корекції робили акцент на зміні негативних думок. У фокусі когнітивної терапії F. Frost лежать техніки, що допомагають вирішити дві основні

когнітивні проблеми перфекціоністів: нереалістичний рівень домагань і нестійкість самооцінки, яка значною мірою залежить від оточуючих (критики або схвалення). G. Flett і P. Hewitt займалися корекцією перфекціонізму на студентській вибірці. Основний акцент в терапії вони роблять на когнітивному факторі — схильності перфекціоністів до роздумів, автоматичних думках і ірраціональних переконань. У результаті своїх досліджень вони винесли вердикт, що перфекціонізм є стійкою особистісною рисою, залишковим симптомом дистресу [1].

Багато авторів вважають, що високий рівень перфекціонізму пов'язаний з низькою самооцінкою особистості. Вченими була виявлена кореляція у студентській вибірці між низькою самооцінкою і перфекціонізмом [5]. K. Rise, J. Ashby, P. Slanaу вважають, що нестійка самооцінка перфекціоністів опосередковує зв'язок між перфекціонізмом і депресією. Люди з високою розбіжністю між «Я» реальним і «Я» ідеальним мають низький ступінь самоактуалізації [4].

G. Flett, F. Russo, P. Hewitt (1994) досліджували залежність між перфекціонізмом і копінг-стратегіями. Ними було виявлено, що соціально-приписаний перфекціонізм має негативну кореляцію з конструктивними думками і позитивну з негативною копінг-поведінкою. Перфекціонізм, орієнтований на себе, може бути адаптивним, коли він пов'язаний з активним копінг, і неадаптивним, коли він пов'язаний з емоційним копінг, що зменшують самоприйняття [5].

W. Roedell описує як позитивні, так і негативні аспекти перфекціонізму. До позитивних аспектів відносяться: скрупульозність, увага до деталей, обов'язковість, відповідальність, наполегливість і вимогливість до себе. До негативних аспектів — «наказове самовідношення», яке може пригнічувати яву, вбивати спрагу життя, перешкоджати творчості й самовираженню [9].

Отже, до структурних компонентів конструктивного перфекціонізму відносяться: потребностно-мотиваційний (домінування мотивації досягнення); когнітивний (гнучкість і плюралістичність когнітивної сфери); діяльнісний (реалістичність стандартів і цілей педагогічної діяльності переважання позитивних емоцій на всіх етапах діяльності; адекватне ставлення до її результатів; фіксація на своїх досягненнях; наявність творчої активності у діяльності; розвиток здатності до сприйняття ситуації в цілому); соціальний (виявляє специфіку поведінки перфекціоністів на комунікативному, — інтерактивному і перцептивному рівнях) і особистісний (реалістичність самооцінки, самоприйняття, спонтанність, оптимістичність висловлює феномен перфекціонізму через певні риси особистості). Психологічними критеріями сформованого конструктивного перфекціонізму є: реалістичність рівня домагань, задоволення від процесу діяльності, гнучкість мислення; прийняття себе та інших, оптимізм.

Висновки. В сучасній психологічній науці представлені різні концептуальні моделі перфекціонізму, в рамках яких даний феномен розглядається як багатомірне явище. Однак існуюче в психології розуміння перфекціонізму не дозволяє пролити світло на ті обставини, що прагнення до доско-

налості саме по собі не є патологічним, а стає таким лише в силу певних обставин, тому онтогенез перфекціонізму постає питанням досліджень сучасних напрямків вивчення сутності феномену перфекціонізму особистості.

Таким чином, перфекціоністам притаманні високі особистісні стандарти, зосередженість на власних помилках та надмірний самоконтроль, які не дають можливості молодим людям швидко та адекватно реагувати на ситуацію, що змінюється. Відстежується тенденція до надмірного самокопання і рефлексії, які протікають на загальному негативному емоційному фоні відношення до себе. Саме неприйняття себе обумовлює непомірні вимоги до інших та не дозволяє швидко пристосовуватись до ситуації, що змінюється.

Список використаної літератури та джерел

1. Ларских М. В. Формирование конструктивного перфекционизма педагога : дис. ... канд. психолог. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Ларских Марина Владимировна. — Воронеж, 2011. — 162 с.
2. Психология. Словарь / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. — М. : Политиздат, 1990. — 494 с.
3. Чепурна Г. Л. Соціально-психологічні особливості перфекціонізму молоді : дис. ... канд. психолог. наук : спец. 19.00.05 — «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / Чепурна Ганна Леонідівна. — Ч., 2013. — 418 с.
4. Юдеева Т. Ю. Перфекционизм как личностный фактор депрессивных и тревожных расстройств : дис. ... канд. психолог. наук : спец. 19.00.04 «Медицинская психология» / Юдеева Татьяна Юрьевна. — М., 2007. — 275 с.
5. Flett G. Perfectionism, life events, and depressive symptoms: JI test of a diathesis-stress model / G. Flett, R. Hewitt, K. Blankslein // Moshier Curren. Psychology Developmental Learning Personality Social. — 1995. — Vol. 14, № 21. — P. 12137.
6. Hamachek D. Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism / D. Hamachek // Psychology. — 1978. — Vol. 15 (1). — P. 27–33.
7. Hewitt P. Perfectionism in the Self and Social context: conceptualization, assesment and association with psychopathology / P. Hewitt, G. Flett // J–1 of Personality and Social Psychology. — 1991. — V. 60, № 3. — P. 456–470.
8. Hollender M. H. Perfectionism / M. H. Hollender // Comprehensive Psychiatry. — 1965. — Vol. 6. — P. 94–103.
9. Roedell W. Vulnerability of high gifted children // Rocper Review Personality. — 1992. — № 20. — P. 127–130.

References

1. Larskikh M. V. Formirovanie konstruktivnogo perfektsionizma pedagoga : dis. ... kand. psikholog. nauk : spets. 19.00.07 «Pedagogicheskaiia psikhologiiia» / Larskikh Marina Vladimirovna. — Voronezh, 2011. — 162 s.
2. Psikhologiiia. Slovar' / A. B. Petrovskii, M. G. Iaroshevskii. — M. : Politizdat, 1990. — 494 s.
3. Chepurna G. L. Sotsial'no-psikhologichni osoblivosti perfektsionizmu molodi: dis. ... kand. psikholog. nauk : spets. 19.00.05 — «Sotsial'na psikhologiiia; psikhologiiia sotsial'noi roboti» / Chepurna Ganna Leonidivna. — Ch., 2013. — 418 s.
4. Iudeeva T. Iu. Perfektsionizm kak lichnostnyi faktor depressivnykh i trevoznykh rasstroistv : diss. ... kand. psikholog. nauk : spets. 19.00.04 «Meditsinskaia psikhologiiia» / Iudeeva Tat'iana Iur'evna. — M., 2007. — 275 s.
5. Flett G. Perfectionism, life events, and depressive symptoms: JI test of a diathesis-stress model / G. Flett, R. Hewitt, K. Blankslein // Moshier Curren. Psychology Developmental Learning Personality Social. — 1995. — Vol. 14, № 21. — P. 12137.

6. Hamachek D. Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism / D. Hamachek // *Psychology*. — 1978. — Vol. 15 (1). — P. 27–33.
7. Hewitt P. Perfectionism in the Self and Social context: conceptualization, assesment and association with psychopathology / P. Hewitt, G. Flett // *J–1 of Personality and Social Psychology*. — 1991. — V. 60, № 3. — P. 456–470.
8. Hollender M. H. Perfectionism / M. H. Hollender // *Comprehensive Psychiatry*. — 1965. — Vol. 6. — P. 94–103.
9. Roedell W. Vulnerability of high gifted children // *Rocper Review Personality*. — 1992. — № 20. — P. 127–130.

О. И. Кононенко

кандидат психологических наук, доцент

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ОСОБЕННОСТИ ОТНОШЕНИЯ К СЕБЕ ЛИЧНОСТИ, СТРЕМЯЩЕЙСЯ К СОВЕРШЕНСТВУ

Резюме

В статье отмечается, что личностный феномен «перфекционизм» является сложным психологическим конструктом. Перфекционизм задает определенный ритм жизнедеятельности современного человека, определяет стиль, качество и скорость ее социальной активности. В современной психологии перфекционизм рассматривается как психологический конструкт, объединяющий чрезмерно высокие стандарты ожидаемых результатов деятельности и притязаний, что в определенной степени обуславливает особенности отношения личности к себе, которая стремится к совершенству.

Ключевые слова: личность, отношение к себе, совершенство, перфекционизм.

O. Kononenko

Ph.D. in Psychology, Assistant Professor

Odessa I. I. Mechnikov National University

FEATURES OF SELF-ATTITUDE IN PERSONALITY WHO STRIVES FOR PERFECTION

Abstract

The article considers that personal phenomenon of «perfectionism» is a complex psychological construct. Perfectionism sets a rhythm of life of modern man, the style, quality and speed of social activity. In modern psychology, perfectionism is regarded as a psychological construct that combines extremely high standards from expected performance and aspiration, which to some extent determines the unique relationship of the individual to it, it's striving for perfection. However, in recent years in the scientific literature indicated a steady trend towards more differentiated approach to perfectionism and self-study of its specific forms. According to recent studies, perfectionism is associated with many personal characteristics, namely, the basic personal qualities and attitude. Among the factors that lead to the formation of striving for perfection out of individual factors, family factors and treatment modality features and personality. In modern psychological science there are different conceptual models of perfectionism, in which this phenomenon is seen as a multidimensional

phenomenon. However, the existing understanding of the psychology of perfectionism cannot shed light on the circumstances that striving for perfection in itself is not pathological, but becomes so only due to certain circumstances, thus the question arises ontogeny perfectionism research areas of modern study of the phenomenon of perfectionism personality. So, the perfectionist has high personal standards, focusing on their mistakes and excessive self-control that do not allow young people to quickly and adequately respond to the changing situation. There is a tendency to excessive self-observation and reflection occurring at a general negative emotional background. It is a rejection causes excessive demands on others, and cannot easily adapt to the changing situation.

Key words: personality, attitude towards its, perfection, perfectionism.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2014

УДК 159.923

Е. А. Кушнір

перинатальний психолог Запорозького родильного дома № 3
соискатель кафедри загальної психології та психології розвитку особистості
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
e-mail: vasabi@i.ua

ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ ВРЕМЕНИ И ВРЕМЕННОЙ ПЕРСПЕКТИВЫ БЕРЕМЕННЫХ ЖЕНЩИН

С помощью экспериментального метода воспроизведения длительности временного интервала исследованы психологические особенности беременных женщин. Выдвинуто предположение об особенностях распределения индивидуальной единицы времени у женщин в состоянии беременности. Найдены различия во временной перспективе у женщин, имеющих патологию в течение беременности, и условно здоровых.

Ключевые слова: индивидуальная единица времени, временная перспектива, беременные женщины.

Постановка проблемы. В современном мире продолжает расти интерес к проблемам материнства. Особенно актуальными являются вопросы перинатальной психологии и психологии беременности, ставящих акцент на индивидуальных психологических особенностях беременных, а также взаимосвязи как физического здоровья будущего поколения, так и его личностных особенностей в зависимости от психологических изменений, происходящих с женщиной в период беременности [11].

Ряд ученых определяет беременность как кризисное состояние [3; 4; 8; 9; 13]. У женщин в этот период появляются множество тревог и страхов, связанных с родами, с физическим образом Я, с будущим кормлением и здоровьем малыша и др. Появление нового члена семьи, возможная потеря работы, изменения круга общения также могут привести к социальной депривации [10]. Filipp S. H. определяет беременность как макрострессор по трем критериям: беременность локализована во времени и пространстве; требует качественных перемен в структуре «индивид — окружающий мир»; сопровождается стойкими аффективными реакциями, а не только кратковременными эмоциями [16].

Так или иначе, все исследователи сходятся на том, что к каждой женщине необходим индивидуальный подход в период беременности.

Анализ последних исследований. Одной из фундаментальных особенностей психики является восприятие времени. А. С. Дмитриев, Д. Г. Элькин, Н. А. Фоносова и др. [2] уделяют важную роль в механизмах отсчета времени эндогенным биоритмам внутренним эталонам времени: электроэнцефалографическим, сердечным и дыхательным ритмам.

В этой связи можно предположить, что восприятие времени беременными женщинами должно иметь свои отличия и особенности, так как отмеча-

ются значительные изменения в их физиологии. Так, легкие беременных женщин функционируют в режиме гипервентиляции, отмечается хроническая перегрузка сердца объемом крови, наблюдается физиологическая тахикардия, увеличение размеров сердца, в период первого и второго триместра беременности резко увеличивается объем циркуляции крови, достигая максимума к 29–36 неделе, общее содержание жидкости в организме возрастает на 7–9 л, наблюдается изменение положения сердца в грудной клетке, вследствие чего у половины здоровых беременных женщин появляется функциональный систолический шум на верхушке сердца (чаще в первой половине беременности) и у 10 % — отмечается появление функционального систолического шума на лёгочной артерии (чаще во второй половине беременности) и т. д. [15].

Б. И. Цуканов, Э. А. Костандов, Н. Н. Захарова, Т. Т. Вагинова, Ю. М. Забродин и др. отмечают отчетливую зависимость восприятия времени от индивидуальных особенностей человека: возраста, темперамента [2]. М. Ю. Ходанович указывает на половые различия в характере временной перцепции [12].

В литературе есть множество описаний восприятия времени в кризисных моментах [7; 14]. Все они говорят об особенности восприятия хода времени, а именно его переоценивании или недооценивании. Однако проблемы временной перцепции у женщин в состоянии беременности как кризисном состоянии изучена мало.

Исходя из вышесказанного мы предположили, что восприятие времени беременными женщинами должно иметь свои особенности, связанные как с физиологическим, так и с психологическими факторами.

Цель исследования — исследовать психологические особенности беременных женщин, в частности особенности восприятия времени и временной перспективы.

Изложение основного материала. В нашем исследовании приняли участие 77 беременных женщин, 40 из которых находились на лечении в стационаре, 37 — были посетителями женской консультации, и которые никаких отклонений в течение беременности не имели. Исследование проводилось на базе родильного дома № 3 города Запорожья. Средний возраст беременных 1-й группы (стационар) — 28,8 года, 2-й группы (ж. к.) — 29,6 года. 33 человека в 1-й группе являются городскими жителями, 7 — жителями села. Во 2-й группе 36 жителей города, 1 человек — житель сельской местности. Это соотношение объяснимо спецификой расположения указанного медицинского учреждения. В группе беременных стационара 20 человек имеют высшее образование, 6 неполное высшее, 9 среднее специальное, 5 среднее. Во второй группе высшее образование имеют 29 человек, неполное высшее 3, среднее специальное 5 человек. Как видно, в обеих выборках большее количество испытуемых имеют высшее образование, возможно, это связано с тем, что более образованные люди проявляют больший интерес к различным научным испытаниям и чаще принимают в них участие. В первой группе испытуемых брак зарегистрирован у 30 человек, 8 — живут без регистрации и 2 женщины одинокие. В группе испытуемых женской консультации

35 женщин находятся в зарегистрированном браке, 2 без регистрации, одиноких нет. В 1-й группе беременность планировали 31 испытуемая и 9 не планировали. Во 2-й группе 29 беременностей являются запланированными и 8 нет. В группе испытуемых из стационара первобеременными являются 16 женщин и 24 повторно, при этом первые роды у 19 испытуемых, а повторные у 21. В группе беременных из ж. к. — 24 испытуемые забеременели впервые и 13 повторно, при этом 26 будут рожать впервые, 11 — повторно. Средний срок беременности на момент исследования в первой группе — 32,2 недели. Во второй группе — 31,7 недели.

В своем исследовании мы использовали экспериментальный метод воспроизведения длительности временного интервала (компьютерная версия), с помощью которой вычислялась собственная единица времени беременной — тау-тип по Б. И. Цуканову, также личностный опросник Г. Айзенка и опросник временной перспективы Ф. Зимбардо.

Результаты методики Г. Айзенка можно считать условно достоверными в обеих группах, так как среднестатистическое значение по шкале лжи для первой группы — 3,65, а для второй — 3,9. Данный результат совпадает с результатом исследования В. Н. Бугановой и О. А. Кореновской [1]. В своих выводах они объясняли это возможной склонностью беременных женщин соответствовать социальным нормам. Мы бы к этому добавили влияние вышеперечисленных колоссальных изменений в физиологии и в психологии беременных женщин.

Таблица 1

Результаты личностного опросника Г. Айзенка

	Среднестатистическое значение			темперамент							
	экстраверсия	нейротизм	ложь	Х.		С.		М.		Ф.	
				Кол-во	%	Кол-во	%	Кол-во	%	Кол-во	%
1 г.	11,8	11,3	3,65	13	33	12	30	8	20	7	17
2 г.	10,5	12,3	3,9	13	35	6	16	13	35	5	14

Примечание: Х. — холерик, С. — сангвиник, М. — меланхолик, Ф. — флегматик.

Таблица 2

Среднестатистические показатели значений беременных в обеих группах по методике Г. Айзенка

	Э.	Н.	Л.
Среднее арифметическое	11,2	11,7	3,8
Мода	9	10	6
Медиана	11	12	4
Среднее отклонение	3,3	3,3	1,6
Минимум	1	4	1
Максимум	20	20	7

Примечание: Э. — шкала «экстраверсия», Н. — шкала «нейротизм», Л. — шкала «ложь».

Как видно из таблиц 1 и 2, средние показатели в обеих группах экстраверсии и нейротизма относятся к показателям амбиверта, что, на наш

взгляд, очень символично демонстрирует переходное состояние женщины, готовящейся к смене своей социальной роли. Сами женщины, отвечая на вопросы, зачастую уточняли, какой временной отрезок использовать при ответах: настоящий или до беременности. Процентное распределение представителей темперамента в обеих группах почти не отличается, хотя и отличается от общепризнанной статистики [4].

Результаты экспериментального метода воспроизведения длительности временного интервала показали, что в первой группе среднестатистическое значение индивидуальной единицы времени $\tau_u = 0,95$, а во второй группе $\tau_u = 0,97$.

Таблица 3

Распределение типов темперамента по результатам воспроизведения длительности временного интервала

Среднестатистическое значение τ_u		Тип темперамента							
		Холероидный		Сангвиноидный		Меланхолиидный		Флегматоидный	
		Кол-во	%	Кол-во	%	Кол-во	%	Кол-во	%
1 группа	0,95	0	0	3	8	29	73	8	19
2 группа	0,97	0	0	4	11	26	70	7	19

Как видно из таблицы 3, холероидный тип темперамента выпал из обеих выборок. Данный результат совпадает с результатом исследования В. Н. Бугановой и О. А. Кореновской [1], который они объяснили тем фактом, что выборка состояла в основном из женщин, находившихся на стационарном лечении. Они предположили, что женщины с холероидным типом темперамента просто не попали в выборку из-за избегания его представителями госпитализации. Однако наше исследование показывает аналогичный результат и для группы женщин, не находящихся в стационаре.

Группы 1 и 2 не имеют статистических различий, поэтому их результаты были объединены и занесены в таблицу 4.

Таблица 4

Среднестатистические показатели значений по результатам хронометрирования беременных в обеих группах

Среднее арифметическое	0,96
Мода	0,98
Медиана	0,97
Среднее отклонение	0,04
Минимум	0,84
Максимум	1,1

Из таблицы 4 мы видим, что медиана равна 0,97, с таким результатом и выше него 51 % испытуемых. Мы предполагаем, что это связано именно с особенностями беременных женщин, перечисленными выше, а также с влиянием гормона прогестерона (гормон желтого тела), действие которого схоже с действием транквилизаторов, которые, как известно, сильно искажают восприятие времени в сторону его переоценки [5]. Чтобы понять,

какой фактор в данном случае заставляет переоценивать беременными временной интервал: физиологические и гормональные особенности, либо фактор психологический — переживание кризиса, необходимо провести дополнительное исследование еще на двух группах небеременных женщин, одна из которых будет находиться в состоянии кризиса, а другая — нет.

Б. И. Цуканов распределил индивидов по всему спектру тау-типов на три неравноценные группы [4]:

- 1) индивиды, которые «спешат» (от 0,7 до 0,94) — 80 % всей популяции;
- 2) «точные» индивиды (от 0,95 до 1,0) — 12 %;
- 3) «медленные» индивиды (более 1,0) — 8 %.

В нашем исследовании следующее распределение тау-типов:

- 1) доля индивидов, которые «спешат», составляет 27 % от всей выборки
- 2) «точные» индивиды — 59 %
- 3) «медленные» индивиды — 14 %.

В рассмотренном случае большая часть испытуемых относится к категории «точных» индивидов, женщины в состоянии беременности как бы погружаются в состояние «здесь и сейчас». Для беременных действительно становится важным переживание каждого дня, каждого преобразования, они вынуждены наблюдать за собой больше и точнее распределять свое время. Если вспомнить, что человека меланхолического темперамента можно охарактеризовать как легко ранимого, склонного глубоко переживать даже незначительные неудачи [12], то становится более ясным факт, что большая часть испытуемых относится именно к этой группе.

Согласно выводам Б. И. Цуканова, в диапазоне от 0,70 до 0,86 находятся субъекты, ориентированные на будущее, от 0,87 до 0,94 — на настоящее и в диапазоне от 0,95 до 1,11 — ориентированные на прошлое [4].

На следующем этапе исследования была применена методика Ф. Зимбардо. Было выяснено, что в нашей выборке ориентированы на будущее 5 % испытуемых, на настоящее 19 % и 76 % на прошлое.

Таблица 5

**Среднестатистические показатели значений по результатам методики
Ф. Зимбардо в обеих группах**

	НП		ГН		Буд		ПП		ФН	
	1 гр	2 гр	1 гр	2 гр	1 гр	2 гр	1 гр	2 гр	1 гр	2 гр
Ср.арифметич.	2,6	2,7	3,2	3,2	3,5	3,7	3,7	3,7	2,9	2,7
Мода	2,1	2,9	3,1	2,7	3,8	3,8	3,6	3,9	3	3,1
Медиана	2,4	2,7	3,2	3,1	3,5	3,8	3,8	3,8	2,9	2,7
Ср. отклонение	0,49	0,45	0,36	0,39	0,38	0,35	0,34	0,34	0,34	0,34
Минимум	1,9	1,6	2,1	2,3	2,5	2,5	2,8	2,7	1,6	1,8
Максимум	4,5	4,4	4,5	4,1	4,9	4,9	4,3	5,7	4	3,4

Примечание: НП — шкала негативное прошлое, ГН — шкала гедонизм в настоящем, Буд — шкала будущее, ПП — шкала позитивное прошлое, ФН — шкала фатализм в настоящем.

Было выяснено, что выборки имеют различия по показателям шкал «будущее» и «фатализм в настоящем»

Таблиця 6

Оценка однородности выборок по результатам методики Ф. Зимбардо

НП	ГН	Буд	ПП	ФН
0,9	0,7	2*	0,5	2,1*

*различия на уровне $p=0,05$ t критерий Стьюдента.

НП — шкала негативное прошлое, ГН — шкала гедонизм в настоящем, Буд — шкала будущее, ПП — шкала позитивное прошлое, ФН — шкала фатализм в настоящем.

Исходя из таблиц 5 и 6 можно заметить, что беременные, не находящиеся в стационаре, больше настроены на будущее, в отличие от беременных, имеющих какие-либо патологии.

Эти же беременные в меньшей степени считают, что их действия ни на что не влияют, в отличие от беременных, находящихся на лечении в стационаре и более фаталистично настроенных на настоящее. Также из таблицы 5 видно, что самый высокий показатель среднего арифметического относится к шкале «позитивное прошлое», хотя в группе 2 имеются одинаковые значения как по шкале «будущее» так и по шкале «позитивное прошлое»

Таким образом, в группе 2 прослеживается двоякая ориентированность, как на позитивный опыт, так и на будущего ребенка. Испытуемых с показателями равными и выше медианы по обеим шкалам одинаково — по 51 %. В группе же беременных из стационара наблюдается большая ориентация на позитивное прошлое. Испытуемых группы 1 с значением равным и выше медианы в выборке 50 %. Эти результаты не противоречат результатам воспроизведения длительности.

Выводы. Проведенные исследования подтверждают предположение о том, что беременные женщины имеют свои особенности в восприятии времени. Полученные результаты воспроизведения длительности объясняются психологическими особенностями беременных женщин, и, возможно, означают иное распределение индивидуальной единицы времени для женщин в состоянии беременности. Найдены различия во временной перспективе у женщин, находящихся в стационаре, и условно здоровых женщин по шкалам «будущее» и «фатализм в настоящем». Исследования не позволяют однозначно утверждать, что является причиной, а что следствием: патология с госпитализацией являются следствием иного восприятия времени, либо наоборот, патология приводит к смещению временного восприятия. Чтобы дифференцировать первичность причин особенности беременных и их характер (физиологический или психологический), необходимы дополнительные исследования.

Список использованных источников и литературы

1. Буганова В. Н., Кореновская О. А. Исследование психологических особенностей женщин с предрасположенностью к патологиям беременности // Наука і освіта. — Одесса. — 2004. — № 3. — С. 18–21.
2. Бушов Ю. В. Проблема восприятия времени: итоги и перспективы исследований // Вестник Томского государственного педагогического университета. — 2005. — № 1.

3. Герасимова Т. Г. Психологические новообразования и особенности эмоционально-волевой сферы женщины в период беременности // Актуальные проблемы обучения и воспитания. — Иркутск, 1999. — Вып. 2. — С. 108–112.
4. Каплун И. Б., Абрамченко А. А. Особенности психосоматического статуса беременных женщин // Перинатальная психология и нервно-психическое развитие детей: Матер. конф. — СПб., 2000. — С. 16–22.
5. Мостовая Т. Д. Психологические особенности субъективного восприятия времени у наркозависимых / Т. Д. Мостовая // Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии. — 21 февраля 2013 г. — Москва: Международный центр науки и образования, 2013. — Ч. 1. — С. 71–83.
6. Проблемы научных исследований «Психологии времени» в трудах ученых Одесского университета: традиции и перспективы : сб. науч. тр., посвящ. 65-летию со дня рождения проф. Б. И. Цуканова и 20-летию отд-ния психологии ОНУ им. И. И. Мечникова / ред.: З. А. Киреева; МОНМС Украины, Одес. нац. ун-т им. И. И. Мечникова. — О., 2012. — 182 с.
7. Росциус Ю. В. Восприятие времени в критических состояниях при бодрствовании. — <http://www.bibliotekar.ru/znak/1189-1.htm>
8. Рыжков В. Д. Практическая психология женских кризисов. — СПб., 1998. — 256 с.
9. Смирнова А. Психология будущей мамы: как меняются женщины во время беременности. Здоровье. — 2014. — № 12, 20 мар.
10. Счастливая Т. Н. О материнской депривации // Научные труды МПГУ. Психолого-педагогические науки. — М., 1999. — С. 330–336.
11. Филиппова Г. Г. Психологическая готовность к материнству. Хрестоматия по перинатальной психологии: Психология беременности, родов и послеродового периода / Сост. А. Н. Васина. — М. : Изд-во УРАО, 2005. — http://sbiblio.com/biblio/archive/filippova_psihologija/03.aspx
12. Ходанович М. Ю. Связанные с событиями потенциалы мозга при отмеривании интервалов времени человеком: II. Индивидуальные и половые различия // Вестник ТГУ. — 2007. — № 297. — С. 217–222.
13. Чеботарева И. С. Сравнительный социально-психологический анализ состояния женщин с физиологической и с осложненной беременностью. — Деп. рук. в ИНИОН РАН 22.05. 2000 г. № 55658. — 6 с.
14. Чернобров В. А. Особенности восприятия хода времени в стрессовых ситуациях. — <http://knigastore.net/document6112.html>
15. <http://www.medsecret.net/akusherstvo/anatomiya-fiziologiya/331-izmeneniya-pri-beremennosti>
16. Philipp S. H. (Hrsg). Kritische Lebensereignisse. — (2 Aufl.). — Weinheim: Beltz Psychologic Verlags Union, 1990.

References

1. Buganova V. N. Issledovanie psihologicheskikh osobennostej zhenshhin s predraspolzhennost'ju k patologijam beremennosti // Nauka i osvita. — Odessa. — 2004. — № 3. — S. 18–21.
2. Bushov Ju. V. Problema vosprijatija vremeni: itogi i perspektivy issledovanij // Vestnik Tom'skogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. — 2005. — № 1.
3. Gerasimova T. G. Psihologicheskie novoobrazovaniya i osobennosti jemocional'no-volevoj sfery zhenshhiny v period beremennosti// Aktual'nye problemy obuchenija i vospitaniya. — Irkutsk, 1999. — Vyp. 2. — S. 108–112.
4. Kaplun I. B., Abramchenko A. A. Osobennosti psihosomaticeskogo statusa beremennyh zhenshhin // Perinatal'naja psihologija i nervno psihicheskoe razvitie detej: Mater. konf. — SPb., 2000. — S. 16–22.
5. Mostovaja T. D. Psihologicheskie osobennosti sub'ektivnogo vosprijatija vremeni u narkozavissimyh / T. D. Mostovaja // Nauchnaja diskussija: voprosy pedagogiki i psihologii. (21 fevralja 2013 g.). — Moskva : Mezhdunarodnyj centr nauki i obrazovanija, 2013. — Ch. 1. — S. 71–83.
6. Problemy nauchnyh issledovanij «Psihologii vremeni» v trudah uchenyh Odesskogo universiteta: tradicii i perspektivy : sb. nauch. tr., posvjashh. 65-letiju so dnja rozhdenija prof.

- В. І. Cukanova i 20-letiju otd-nija psihologii ONU im. I. I. Mechnikova / red.: Z. A. Kireeva; MONMS Ukrainy, Odes. nac. un-t im. I. I. Mechnikova. — O., 2012. — 182 c.
7. Roscius Ju.V. Vosprijatje vremeni v kriticheskix sostojanijah pri bodrstvovanii. — <http://www.bibliotekar.ru/znak/1189-1.htm>
 8. Ryzhkov V. D. Prakticheskaja psihologija zhenskix krizisov. — SPb., 1998. — 256 s.
 9. Smirnova A. Psihologija budushhej mamy: kak menjajutsja zhenshhiny vo vremja beremennosti. Zdorov'e. — 2014. — № 12, 20 mar.
 10. Schastnaja T. N. O materinskoj deprivacii // Nauchnye trudy MPGU. Psihologo-pedagogicheskie nauki. — M., 1999. — S. 330–336.
 11. Filippova G. G. Psihologicheskaja gotovnost' k materinstvu. Hrestomatija po perinatal'noj psihologii: Psihologija beremennosti, rodov i poslerodovogo perioda /Sost. A. N. Vasina. — M. : Izd-vo URAO, 2005. — http://sbiblio.com/biblio/archive/filippova_psihologija/03.aspx
 12. Hodanovich M. Ju. Svjazannye s sobytijami potencialy mozga pri otmerivanii intervalov vremeni chelovekom. II: Individual'nye i polovye razlichija // Vestnik TGU. — 2007. — № 297. — S. 217–222.
 13. Chebotareva I. S. Sravnitel'nyj social'no-psihologicheskij analiz sostojanija zhenshhin s fiziologicheskoi i s oslozhennoj beremennost'ju. — Dep. ruk. v INION RAN 22.05. 2000 g. № 55658. — 6 s.
 14. Chernobrov V. A. Osobennosti vosprijatija hoda vremeni v stressovyh situacijah. — <http://knigastore.net/document6112.html>
 15. <http://www.medsecret.net/akusherstvo/anatomiya-fiziologiya/331-izmeneniya-pri-beremennosti>
 16. Filipp S. H. (Hrsg). Kritische Lebensereignisse (2 Aufl.). — Weinheim: Beltz Psychologic Verlags Union, 1990.

Е. А. Кушнір

перинатальний психолог Запорізького пологового будинку № 3
здобувач кафедри загальної психології та психології розвитку особистості
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ЧАСУ І ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ВАГІТНИХ ЖІНОК

Резюме

За допомогою експериментального методу відтворення тривалості часового інтервалу досліджені психологічні особливості вагітних жінок. Висунуто припущення про особливості розподілу індивідуальної одиниці часу у жінок у стані вагітності. Знайдено відмінності у часовій перспективі у жінок, які мають патологію в перебігу вагітності, умовно здорових.

Ключові слова: індивідуальна одиниця часу, часова перспектива, вагітні жінки.

E. A. Kushnir

perinatal psychologist Zaporozhye maternity hospital № 3
Competitor of the Department of General Psychology and Psychology
of individual development
Odessa I. I. Mechnikov National University

**PECULIARITY FOR PERCEPTION OF TIME AND TEMPORAL
PERSPECTIVE OF THE PREGNANT WOMEN.**

Abstract

By dint of the experimental method playback duration interval time investigation psychological speciality of pregnant women. There was a suggestion about speciality allocation of individual units of time for pregnant women. Differences were found in the scale temporal perspective in women with pathology during pregnancy and relatively healthy women.

Key words: individual unit time, temporal perspective, pregnant women.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2014

УДК 159.952.3–057.21

Н. В. Нежданова

соискатель кафедры клинической психологии ИИПО
ОНУ им. И. И. Мечникова
e-mail: natalia-psiholog@mail.ru.

А. Г. Пузанова

научный сотрудник
зав. лабораторией психофизиологии Укр НИИ медицины транспорта
e-mail: lab.psycho@ukr.net.

Э. М. Псядло

доктор биологических наук, профессор
заведующий кафедрой социальной помощи и практической психологии
ОНУ им. И. И. Мечникова
e-mail: psiadlo@mail.ru.

Д. С. Гарюшкин

соискатель кафедры клинической психологии ИИПО
ОНУ им. И. И. Мечникова
e-mail: garyshkin@mail.ru.

Ю. В. Горячева

соискатель кафедры социальной помощи практической психологии
ИИПО ОНУ им. И. И. Мечникова
e-mail: lab.GJV@ukr.net.

**СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТЬ КАК НЕОТЪЕМЛЕМЫЙ КОМПОНЕНТ
ПРОФЕССИОНАЛЬНО ВАЖНЫХ КАЧЕСТВ ОПЕРАТОРОВ ОМТП**

Проведено исследование среди 152 операторов контейнерного терминала Одесского морского торгового порта (ОМТП) в возрасте от 35 до 55 лет, во время прохождения ежегодного профессионального отбора. Определены профессионально важные качества, проанализирован характер изменений исследуемых характеристик у представителей разных возрастных групп. Фокусируется внимание на необходимости и актуальности изучения особенностей становления личности в процессе профессионализации, адаптации к профессиональной деятельности, стрессоустойчивости.

Ключевые слова: личность, профессиональная адаптация, стресс, профессионально важные качества, профессионализация.

Актуальность темы. Эффективность профессиональной деятельности зависит как от генетически обусловленных свойств личности, так и от профессионально важных качеств (ПВК), знаний, умений и навыков, приобретенных в процессе деятельности [6]. Актуальность проблемы состоит в том, что профессиональная деятельность операторов контейнерного терминала протекает в особых условиях и характеризуется воздействием значительного числа стрессогенных факторов, влияние которых при недостаточном развитии профессионально важных качеств приводит к снижению эффективности выполнения деятельности, профессиональному выгоранию и психосоматическим нарушениям.

Стресс является неотъемлемым компонентом адаптации ко всем без исключения факторам. Действие стресса может повысить функциональный резерв организма — по выражению Селье — это эустресс, с другой стороны стресс может привести к истощению систем организма и возникновению донозологического состояния, которое может перейти в болезнь — это дистресс. Два исхода действия стресса зависит от адаптационных возможностей организма [1]. Проблема состоит в том, чтобы «цена адаптации» не выходила за пределы индивидуального «лимита», то есть не приводила к перенапряжению и истощению механизмов регуляции, что, в конечном счете, способствует снижению уровня здоровья [1; 10].

Однако не только экстремальные воздействия внешней среды, но и психологические факторы существенно влияют на человека. Особую разновидность стресса составляет «стресс жизни» — острые конфликтные состояния личности, вызванные стратегически значимыми социальными стрессорами [2]. Повседневные жизненные события (такие как изменения семейных и производственных взаимоотношений, состояния собственного здоровья или здоровья близких, характера деятельности или материального положения) в силу их индивидуальной значимости оказываются существенными для развития эмоционального стресса, приводящего к расстройствам здоровья [9].

Профессиональная деятельность современного оператора протекает в условиях высокого темпа, избыточности или дефицита информации, при действии помех и различных неблагоприятных факторов, оказывающих отрицательное влияние на функциональное состояние и работоспособность. В связи с этим особую значимость приобретают исследования, которые не только направлены на снижение нервно-психического напряжения и достижение психофизиологической релаксации, но и призваны предотвращать развитие стойких функциональных сдвигов.

Целью исследования является определение профессионально важных качеств, наблюдение за психоэмоциональным состоянием и уровнем стрессоустойчивости у операторов контейнерного терминала ОМТП.

Материалы и методы. В исследовании приняли участие 152 оператора контейнерного терминала ОМТП. Испытуемые были ранжированы по возрасту: до 35 лет, от 36 до 45 лет, от 46 до 55. Обследование проводилось в рамках планового психофизиологического профотбора операторов портовых служб ОМТП.

Использовались методики, изучающие распределение, переключение и концентрацию внимания (тест Шульте, модифицированный тест Шульте — Псядло, тест Шульте — Горбова, модифицированный тест Рисса — «Перепутанные линии») [7]. Сила, подвижность и уравновешенность нервных процессов (слухо-моторная (СМР), зрительно-моторная реакции и реакция на движущийся объект) фиксировалась с помощью компьютеризированной системы «СПАС-15» [11]. Для определения стрессоустойчивости и социальной адаптации использовалась методика Томаса Холмса и Ричарда Раге (ТСЖ), отражающая зависимость заболеваний от различных стрессогенных факторов. Авторы пришли к выводу, что психическим и физическим бо-

лезням обычно предшествуют определенные серьезные изменения в жизни человека. На основании своего исследования они составили шкалу, в которой каждому важному жизненному событию соответствует определенное число баллов, в зависимости от степени стрессогенности. В соответствии с данными исследований было установлено, что 150 баллов означают 50 % вероятности возникновения какого-либо заболевания, а при 300 баллах она увеличивается до 90 %. К примеру, сумма, приближающаяся к тремстам баллам, означает реальную угрозу психосоматического заболевания, поскольку испытуемый близок к фазе нервного истощения [12].

Психологические характеристики и актуальный эмоциональный фон оценивались с помощью теста МЦВ Люшера, с дальнейшим расчетом 12 показателей. Методика выявляет не только осознанное, субъективное отношение испытуемого к цветовым эталонам, но и неосознанные реакции. Выбор цветового ряда зависит как от набора устойчивых личностных характеристик, так и от актуального состояния, обусловленного конкретной ситуацией [3; 8]. Анализ полученных данных проводился с помощью компьютерных пакетов математико-статистической обработки — Excel.

Результаты исследования. Профессиональная деятельность операторов портовых служб сопряжена с высокой интенсивностью и напряжением всех психических и физиологических ресурсов организма. Погрузочно-разгрузочные работы в порту проводятся независимо от времени суток и метеоусловий, что является дополнительным источником профессионального стресса. Ранжируя операторов по возрастным категориям, в группе до 35 лет мы наблюдали наиболее высокий уровень работоспособности ($15,3 \pm 0,5$), который достигается ценой напряжения психофизиологических ресурсов, что отражается в повышенном показателе вегетативного коэффициента ($1,6 \pm 0,1$). Высокая продуктивность деятельности операторов сопряжена с интенсивностью переработки информации на докогнитивном уровне, что отражается в тесте «Подвижность нервных процессов» ($9,3 \pm 1,3$ %) [5]. С возрастом процент ошибок в выполнении этого теста достоверно не увеличивается, мы можем предположить, что подвижность нервных процессов в этой профессиональной группе является одним из основных ПВК, которые с возрастом сохраняют свою устойчивость. Нами было отмечено, что наиболее подвержена возрастным изменениям уравновешенность нервных процессов, отражающая баланс возбуждения-торможения коры головного мозга, что подтверждается результатами теста «Реакция на движущийся объект». С возрастом наблюдается поступательная отрицательная динамика с достоверным снижением точности реакции и увеличении количества ошибок в градусах (количество недоделов-перелетов от цели). Так в возрастной группе до 35 лет точность реакции составила ($54,7 \pm 2,3$ %), а в старшей ($43,3 \pm 2,0$ %), при увеличении количества ошибок от $161,2 \pm 10,1$ град. в возрастной группе до 35 лет — до $228,7 \pm 12,2$ в старшей возрастной группе. Также чувствительным показателем к возрастным изменениям является стандартное среднеквадратичное отклонение от средней (тест СМР), которое характеризует силу и выносливость нервной системы. В группе до 35 лет процент отклонения

составил $9,7 \pm 0,8$, а в старшей возрастной группе он достоверно выше — $12,8 \pm 1,1$. Таким образом, для операторов старшей возрастной группы при выполнении заданий с растущей динамической нагрузкой требуется больший период для адаптации к высокому темпу работ.

Эта тенденция сохраняется и в отношении имажинитивных свойств, которые индексируются модифицированным тестом Шульте — Псядло, а также наблюдается достоверный рост количества ошибок в тесте «Перепутанные линии» (табл. 1).

Наиболее оптимальное сочетание скорости и качества выполнения работ наблюдается в возрастной группе 36–45 лет, когда выполнение необходимых действий происходит по сформированному профессиональному стереотипу. Для операторов высотных кранов, работающих на контейнерных терминалах, профессионально важными свойствами являются функции объема, переключения, устойчивости внимания, а также скорость переработки информации на докогнитивном уровне (зрительно-моторные реакции), которые с возрастом не претерпевают изменений и являются устойчивыми благодаря постоянной профессиональной нагрузке [5].

Высокая интенсивность работ операторов контейнерного терминала связана с переключением и слежением за различными объектами — с грузового плана, который находится на видеомониторе в кабине крана оператора, — на палубу судна, затем на площадку терминала, куда разгружаются контейнеры с борта судна. Одновременно оператору необходимо следить за своевременным креплением контейнера и быстрым перемещением его с борта или, наоборот, на борт судна. Все команды, которые получает оператор, сидя в кабине высотного крана, подаются через наушники. Исследуемые характеристики слухо-моторных реакций (тест СНП) со стажем работы развиваются и совершенствуются. Реакция на звуковые сигналы различной интенсивности 40дБ, 60–80дБ и 100дБ также улучшается. Вышеописанные изменения характеризуются исключительно возрастной динамикой и не зависят от стажа производственной деятельности. Изменения функций высшей нервной деятельности происходят в возрастной группе 46–55 лет со стажем свыше 15 лет. Достоверных изменений психофизиологических характеристик в группах с меньшим стажем работ не выявлено.

Наблюдение за психоэмоциональным состоянием операторов контейнерного терминала в целом свидетельствует о позитивной тенденции и хорошей стрессоустойчивости. В течение года у операторов снизился уровень «эмоционального стресса» и «неблагоприятной компенсации» (табл. 2).

Нас заинтересовал факт отдельных случаев ухудшения психоэмоционального состояния сотрудников предприятия. Выяснилось, что в течение последнего года в жизни этих испытуемых происходили сложные психотравмирующие события: разводы, смерть близких членов семьи, серьезные изменения состояния здоровья членов семьи, усиление конфликтов в отношениях супругов и прочее. Для оценки устойчивости к стрессогенным факторам использовалась методика определения стрессоустойчивости и социальной адаптации Холмса и Раге [12].

Таблица 1

Динамика развития профессионально значимых качеств в процессе профессионализации операторов контейнерного терминала

	M±δ до 35 лет (1)	t (1-2)	M±δ 36–45 лет (2)	t (2-3)	M±δ 46–55 лет (3)	t (1-3)
ПЭН	3,34±0,1	0,6	3,3±0,1	0,7	3,2±0,1	1,1
Уравновешанность, %	75,2±10,8	0,9	63,5 ±6,4	0,5	58,6±6,5	1,3
Количество ошибок (градусы)	161,2±10,1	2,0**	186,6±7,4	3,0**	228,7±12,2	4,3**
РДО, точность, %	54,7±2,3	1,8*	50,0±1,4	2,7**	43,3± 2,0	3,7**
Асимметрия	1,7±0,1	1,6*	1,5±0,1	0,4	1,4± 0,1	1,7*
СМР, средний % ошибок	9,3±1,3	0,8	10,8±1,4	0,6	12,2±2,0	1,2
Стандартное откл. СМР	9,7±0,8	0,8	10,5±0,6	1,9*	12,8±1,1	2,3**
Коэффициент вариации	121,3±6,8	0,4	117,8±4,0	0,7	123,1±6,6	0,2
Коэффициент асимметрии	62,1±6,4	0,1	62,8±4,0	1,1	56,1±5,0	0,7
Психозмоц. статус № 1	15,1±0,7	0,0	15,0±0,5	0,4	15,4±0,8	0,3
Психозмоц. статус № 2	15,4±0,5	1,0	16,0±0,4	0,2	16,1±0,7	0,9
Вегетативный коэффициент	1,6±0,1	2,9**	1,2±0,1	0,7	1,3±0,1	1,7*
Суммарное отклонение	12,9±1,0	1,1	14,2±0,7	0,5	13,6±1,1	0,5
Психическое утомление	3,4±0,3	1,7*	4,2±0,3	0,4	4,0±0,4	1,0
Тревожность	3,2±0,3	0,6	3,4±0,3	0,2	3,3±0,4	0,3
Психическое напряжение	2,5±0,4	0,3	2,6±0,2	0,4	2,4±0,3	0,1
Эмоциональный стресс	3,8±0,4	0,6	4,1±0,3	0,6	3,7±0,5	0,1
Работоспособность	15,3±0,5	2,4**	13,9±0,4	0,2	14,0±0,6	1,7*
Уровень тревоги	1,9±0,2	0,1	1,9±0,2	0,2	2,0±0,3	0,1
Уровень неблагопр. компенсации	1,2±0,2	0,6	1,4±0,2	0,4	1,3±0,3	0,1
Уровень конфликтов	0,7±0,2	0,5	0,6±0,2	0,5	0,7±0,2	0,1
Шульте. Время	38,7±1,7	0,5	37,7±1,2	1,5*	41,4±2,3	1,0
Шульте. Ошибки	0,1±0,1	0,9	0,1±0,1	0,6	0,1±0,1	1,06
Шульте — Псядло. Время	49,0± 2,4	1,0	46,1±1,4	2,5**	53,3±2,5	1,3
Шульте — Псядло. Ошибки	0,3±0,1	0,8	0,2±0,1	2,2**	0,8±0,2	1,7*
Шульте — Горбова. Время	135,7±4,7	0,7	139,8±3,9	0,9	146,2±5,6	1,4
Шульте — Горбова. Ошибки	0,3±0,1	1,3	0,2±0,1	0,1	0,2±0,1	1,2
ПуЛи. Время	115,7±5,8	0,2	113,6±4,6	1,5*	130,6±10,2	1,3
ПуЛи. Ошибки	0,7±0,2	3,2**	1,4± 0,2	1,2	1,8±0,3	3,5**
СНП min реакция	252,5±16,0	1,5*	226,9±6,1	1,7	195,0±18,3	2,4**
Ср. реакция	245,6±18,8	1,5*	215,5±5,9	2,1**	186,2±13,0	2,6**
max реакция	240,8±17,0	1,6*	212,5±5,7	3,0**	182,7±8,1	3,1**
Коэффициент силы	1,0±0,0	0,4	0,9±0,0	0,1	0,9±0,0	0,2

Примечание: * — $\rho < 0,1$ — тенденция; ** — $\rho < 0,01$ — достоверные различия.

Хотя в авторской интерпретации результатов опросника уровень 150–199 баллов считается высоким уровнем сопротивляемости стрессовым событиям, 200–299 пороговым, а 300 низким уровнем сопротивляемости с риском развития психосоматических реакций, у испытуемых данной группы, начиная со 160 баллов оценки устойчивости к стрессу, наблюдалось существенное ухудшение психоэмоционального фона.

Таблица 2

**Изменения эмоционального фона у операторов контейнерного терминала
в течение 2012–2013 года**

МЦВ Люшера	$m \pm \delta$	t	$m \pm \delta$
Психоэмоциональный статус № 1	16,2±4,8	1,6*	17,9±4,5
Психоэмоциональный статус № 2	16,2±2,9	2,0**	17,7±3,4
Вегетативный коэффициент	1,2±0,5	1,2	1,1±0,4
Суммарное отклонение от АН	13,0±5,4	1,2	11,4±5,6
Психическое утомление	4,3±2,6	0,1	4,2±2,2
Тревожность	2,8±2,0	0,2	2,7±2,2
Психическое напряжение	2,4±1,6	1,1	2,0±1,7
Эмоциональный стресс	3,5±2,3	2,0**	2,5±2,2
Работоспособность	14,4±2,8	0,1	14,4±2,6
Уровень тревоги	2,0±2,2	0,6	1,6±2,1
Уровень неблагоприятной компенсации	1,1±1,2	1,9*	0,6±1,0
Уровень конфликтов	0,5±1,0	1,0	0,8±1,2

Примечание: * — $\rho < 0,1$ — тенденция; ** — $\rho < 0,01$ — достоверные различия.

МЦВ Люшера выявляет порог восприимчивости зрительного анализатора испытуемых: этот порог в значительной степени обусловлен преобладанием трофотропных (стремление к покою) или эрготропных (стремление к активности) тенденций в рамках вегетативного баланса [8]. Операторы этой группы отдают предпочтение ахроматическим цветам. Множественное воздействие стрессогенных факторов провоцирует состояние хронического нервно-психического напряжения, вызывающего истощение энергетических ресурсов организма и как результат состояние психического утомления и снижение работоспособности, что чревато ошибками в профессиональной деятельности (таб. 3).

Таблица 3

**Эмоциональная реакция (восприятие цвета) на травматичные события жизни.
Сравнение МЦВ Люшера по ТСЖ до 160 баллов и выше**

МЦВ Люшера	$m \pm \delta$ до 160 баллов	t	$m \pm \delta$ выше 160 баллов
Психоэмоциональный статус № 1	19,3±3,9	1,7*	16,7±4,8
Психоэмоциональный статус № 2	16,4±3,3	2,1**	18,8±3,2
Вегетативный коэффициент	1,1±0,4	0,6	1,1±0,4
Суммарное отклонение	9,5±5,5	1,9*	13,1±5,2
Психическое утомление	3,3±2,0	2,4**	5,0±2,2
Тревожность	3,0±2,6	0,7	2,5±1,9
Психическое напряжение	1,3±1,5	2,3**	2,6±1,7
Эмоциональный стресс	1,9±1,8	1,5*	3,0±2,6
Работоспособность	15,1±2,6	1,5*	13,8±2,5
Уровень тревоги	1,0±1,7	1,6*	2,2±2,4
Уровень неблагоприятной компенсации	0,1	4,1**	1,2±1,2
Уровень конфликтов	0,5±1,0	1,5*	1,1±1,3

Примечание: * — $\rho < 0,1$ — тенденция; ** — $\rho < 0,01$ — достоверные различия.

Если стрессовая ситуация создает угрозу благополучию группы людей, то в малосплоченных группах происходит групповая дезинтеграция — воз-

никает активное непризнание роли руководителя, нетерпимость к личностям партнеров [4].

На эмоциональном уровне степень выраженности тревожности развивается под влиянием объективно тяжелой стрессовой ситуации, с сопутствующими защитными реакциями и с возможной длительной невротизацией личности. Ситуационно обусловленное состояние тревоги запускает механизмы защиты, которые способствуют канализации неопределенного напряженного эмоционального состояния и ощущения угрозы в качественно определенную эмоцию [8]. В нашем случае это проявление конфликтности и развитие неблагоприятной компенсации.

Сниженный порог толерантности к стрессу является прямой угрозой к состоянию психического здоровья и профессиональной надежности операторов контейнерного терминала и является прямым показанием к проведению корректирующих профилактических работ по повышению уровня стрессоустойчивости. В нашем исследовании мы поделили группу испытуемых на тех, у кого была выявлена высокая толерантность к стрессу, и группу с низкой стрессоустойчивостью, что несет в себе риск развития заболеваемости либо проявления дезадаптивных форм поведения. Однако стоит обратить внимание на испытуемого, набравшего максимальное количество баллов (489). Возраст 35 лет, стаж работы — свыше 5 лет. В течение года в его жизни произошли следующие события: изменение в состоянии здоровья членов семьи (2 случая), смерть близкого человека (2 случая), смерть близких друзей (4 случая). Также испытуемый брал ссуду на крупную покупку. Изменил свои привычки, что повлекло за собой смену стереотипов поведения. Вынужден был отказаться от привычного проведения досуга и отпуска. До произошедших стресс-травмирующих событий эмоциональный фон испытуемого отражал 1-й цветоряд теста Люшера (табл. 4).

Таблица 4

Сравнение цветового выбора испытуемого до и после психотравмирующих событий

Цветоряд 1	0	2	4	5	6	1	3	7
Цветоряд 2	2	0	4	6	1	5	7	3

Данный цветовой выбор выявил следующие тенденции: рост тревожности, эмоциональную неустойчивость. Испытуемый X стремился оградить себя от внешнего давления, сопротивлялся внешним воздействиям, пытаясь при этом сохранить свою позицию. В сравнении с изученной выборкой у данного оператора наблюдался высокий уровень психического утомления и эмоциональный стресс. Уровень неблагоприятной компенсации выше среднего показателя. Работоспособность одна из самых низких в группе (табл. 5).

С нашей точки зрения, это объясняется стрессовой ситуацией, сложившейся к тому моменту в семье испытуемого. Через год, в 2013 г., после произошедших травматичных событий психоэмоциональное состояние

Таблиця 5

Эмоциональная реакция (восприятие цвета) на травматичные события жизни испытуемого X

МЦВ Люшера	2012 г.	2013 г.
Психоэмоциональный статус № 1	13	13
Психоэмоциональный статус № 2	13	23
Вегетативный коэффициент	0,8	0,6
Суммарное отклонение	16	20
Психическое утомление	7	9
Тревожность	2	1
Психическое напряжение	1	4
Эмоциональный стресс	6	6
Работоспособность	11	10
Уровень тревоги	5	6
Уровень неблагоприятной компенсации	3	2
Уровень конфликтов	0	2

испытуемого ухудшилось (цветоряд 2) (см. табл. 4). Противодействие обстоятельствам носит защитный характер. В ситуации утраты привычного жизненного стереотипа проявляется такая черта, как ранимость. Деадаптация и эмоциональная неустойчивость сопровождаются протестной реакцией на средовые воздействия с избыточной возбудимостью. Что подтверждается и в МЦВ Люшера, где наблюдается повышение психического утомления и психического напряжения, уровня тревоги и уровня конфликтов, снижение работоспособности (см. табл. 5). Наличие трудностей мешает реализации ведущих потребностей. Однако уровень неблагоприятной компенсации снизился, что объяснить переменной во взглядах и жизненных установках, сменой мировоззрения. Когда событие несет в себе значительный эмоциональный заряд для человека и ведет к изменению уклада его жизни, может наблюдаться существенное и достаточно резкое снижение значимости ценностей, связанных с прежним жизненным стереотипом. Этому сопутствует повышение ранга ценности, относящейся к противоположной сфере жизнедеятельности человека. Но это не означает, что во всех случаях изменения будут носить негативный для личностного развития характер. Как само событие, так и связанное с ним изменение ценностных ориентаций могут восприниматься людьми по-разному и, следовательно, приводить к разным последствиям. Огромное влияние на характер изменений в жизни человека оказывают его личностные особенности, моральные качества, условия профессиональной и семейной жизни. При этом часто отмечается повышение значимости ценностей здоровья, мудрости, материально обеспеченной жизни. Такая перестройка дает человеку шанс справиться со стрессовой ситуацией.

Выводы:

1. Определены профессионально важные качества операторов контейнерного терминала.

2. Профессиональные нагрузки в пределах нормы являются тренирующими и улучшают ПВК в процессе профессионализации.

3. Сниженный порог толерантности к стрессу является прямой угрозой состоянию психического здоровья и профессиональной надежности операторов контейнерного терминала и является прямым показанием к проведению корректирующих профилактических работ по повышению уровня стрессоустойчивости.

Список использованных источников и литературы

1. Агаджанян Н. А. Проблемы адаптации и учение о здоровье / Н. А. Агаджанян, Р. М. Баевский, А. П. Берсенева. — М.: Изд-во РУДН, 2006. — 284 с.
2. Величковский Б. Т. Социальный стресс, трудовая мотивация и здоровье / Б. Т. Величковский // Российский медицинский журнал. — 2006. — № 6. — С. 8–14.
3. Гарюшкин Д. С. Влияние мотивационного компонента на профессиональный выбор операторов электротранспорта / Д. С. Гарюшкин, Э. М. Псядло, А. Г. Пузанова, Б. В. Панов // Буковинський медичний вісник. — 2012. — № 4. — С. 47–52.
4. Еникеев М. И. Общая и социальная психология: Учебник для вузов / М. И. Еникеев. — М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА, 1999. — 624 с.
5. Костандов Э. А. Психофизиология сознания и бессознательного / Э. А. Костандов. — СПб.: Питер, 2004. — 167 с.
6. Практикум по психологии профессиональной деятельности: Учебное пособие / под ред. Г. С. Никифорова, М. А. Дмитриевой, В. М. Снеткова. — СПб.: Речь, 2003. — 240 с.
7. Псядло Э. М. Практикум по психологии внимания: Методическое пособие / Э. М. Псядло. — Одесса: ВМВ, 2009. — 172 с.
8. Собчик Л. Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики / Л. Н. Собчик. — СПб.: Речь, 2005. — 624 с.
9. Соколова Е. Д., Березин Ф. Б., Барлас Т. В. Эмоциональный стресс: психологические механизмы, клинические проявления, психотерапия [Электронный ресурс] // *Materia Medica*. — 1996. — № 1(9). — С. 5–25. — URL: <http://flogiston.ru/library/sokolova-berezin> (дата обращения: 23.09.2014).
10. Физиология адаптации: Материалы 2-й Всероссийской научно-практической конференции (Волгоград, 22–24 июня 2010 г.) / науч. ред. А. Б. Мулик. — Волгоград: Волгоградское научное издательство, 2010. — 390 с.
11. Шафран Л. М. Теория и практика профессионального психофизиологического отбора моряков / Л. М. Шафран, Э. М. Псядло. — Одесса: Феникс, 2008. — 292 с.
12. Holmes T. H., Rahe R. H. The social readjustment rating scale // *Journal of Psychosomatic Research*. — 1967. — Vol. 11. — P. 213–218.

References

1. Agadzhanian N. A. Problems of adaptation and studies on health / N. A. Agadzhanian, R. M. Baevsky, A. P. Berseneva. — M.: RUPF, 2006. — 284 p.
2. Velickovskiy B. T. Social stress, labour motivation and health / B. T. Velickovskiy // *Russian medical magazine*. — 2006. — № 6. — P. 8–14.
3. Garyushkin D. S. Influence of the motivational component of the professional choice for operators of electric / D. S. Garyushkin, E. M. Psiadlo, A. G. Puzanova, B. V. Panov // *Bukovynska medichny visnyk*. — 2012. — № 4. — P. 47–52.
4. Enikeev M. I. General and Social Psychology: A Textbook for high schools / M. I. Enikeev. — M.: Publishing Group NORMA-INFRA, 1999. — 624 p.
5. Kostandov E. A. Psychophysiology of conscious and unconscious / E. A. Kostandov. — SPb.: Piter, 2004. — 167 p.
6. Workshop on the psychology of professional activity: tutorial / G. S. Nikiforova, M. A. Dmitriyevoy, V. M. Snetkova. — SPb.: Speech, 2003. — 240 p.
7. Psiadlo E. M. Workshop on the psychology of attention: toolkit / E. M. Psiadlo. — Odessa: VMV, 2009. — 172 p.

8. Sobchik L. N. Psychology of the personality. Theory and practice of psycho-diagnostics / L. N. Sobchik. — SPb.: Speech, 2005. — 624 p.
9. Sokolova E. D., Berezin F. B., Barlas T. V. Emotional stress: psychological mechanisms, clinical manifestations, psychotherapy [electronic resource] // *Materia Medica*. — 1996. — № 1 (9). — P. 5–25. URL: <http://flogiston.ru/library/sokolova-berezin> (date accessed: 23.09.2014).
10. Physiology of adaptation: proceedings of the 2nd All-Russian scientific and practical conference (Volgograd, 22–24 June 2010) / sc. ed. A. B. Mulik. — Volgograd: Volgograd Scientific Publishing House, 2010. — 390 p.
11. Shafran L. M. Theory and practice of professional psychophysiological selection of seafarers / L. M. Shafran, E. M. Psiadlo. — Odessa: Phoenix, 2008. — P. 182–197.
12. Holmes T. H., Rahe R. H. The social readjustment rating scale // *Journal of Psychosomatic Research*. — 1967. — Vol. 11. — P. 213–218.

Н. В. Нежданова

пошукувач кафедри клінічної психології ІПО ОНУ ім. І. І. Мечникова

А. Г. Пузанова

науковий співробітник, зав. лабораторії психофізіології

Укр НДІ медицини транспорту

Э. М. Псядло

доктор біологічних наук, професор

завідувач кафедри соціальної допомоги та практичної психології

ОНУ ім. І. І. Мечникова

Д. С. Гарюшкін

здобувач кафедри клінічної психології ІПО ОНУ ім. І. І. Мечникова,

Ю. В. Горячева

здобувач кафедри соціальної допомоги практичної психології ІПО

ОНУ ім. І. І. Мечникова

**СТРЕСОСТІЙКІСТЬ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНО
ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ ОПЕРАТОРІВ ОИТП**

Резюме

Проведено дослідження серед 152 операторів контейнерного терміналу ОИТП (віком від 35 до 55 років), під час проходження щорічного професійного відбору. Визначено професійно важливі якості, проаналізовано характер змін досліджуваних характеристик у представників різних вікових груп. Звертається увага на необхідність і важливість вивчення особливостей формування особистості в процесі професіоналізації, адаптації до професійної діяльності, стресостійкості.

Ключові слова: особистість, професійна адаптація, стрес, професійно важливі якості, професіоналізація.

N. V. Nezhdanova

degree-seeker of Clinical Psychology Department of IIPE
of ONU by I. I. Mechnikov

A. G. Puzanova

Researcher, Head of the Laboratory of Psychophysiology
Ukrainian Research Institute of Transport Medicine

E. M. Psiadlo

doctor of biological sciences, professor

D. S. Garyushkin

degree-seeker of Clinical Psychology Department of IIPE
of ONU by I. I. Mechnikov

Yu. V. Gorjacheva

degree-seeker of Clinical Psychology Department of IIPE
of ONU by I. I. Mechnikov

**RESISTANCE TO STRESS AS AN INTEGRAL COMPONENT
OF PROFESSIONALLY IMPORTANT QUALITIES
OF OSTP OPERATORS**

Abstract

Conducted a study of 152 container terminal OSTP operators (aged 35 to 55 years), during the passage of the annual professional selection. Studied professionally important qualities. Focuses on the process of adapting to the professional activity and stress.

The aim of the study is to determine the professionally important qualities, watching psycho-emotional state and level of stress resistance at the container terminal operators OSTP.

Materials and methods according to age: younger than 35 years, from 36 to 45 years, from 46 to 55. Used test methods of Schulte, Schulte-Psyadlo test, test Schulte-Gorbova, modified test Riesz — «Entangled line.» The strength, agility and balance of the nervous processes was recorded by a computerized system, «SPAS-15». To determine the stress resistance and social adaptation used the technique of Thomas Holmes and Richard Rage. Psychological characteristics and the actual emotional state were assessed using Luscher's SCW.

The results of the study. Professional activities of operators of port services is accompanied by a voltage of mental and physiological systems of the organism. In the group of up to 35 years we have seen the highest level of performance. Productivity of operators' activity is associated with the intensity of information processing on pre-cognitive level, which is reflected in the test «The mobility of the nervous processes.» With the years the error rate did not significantly increased, we can assume that the mobility of nervous processes is a major professionally important qualities. Most susceptible to age-related changes is the steadiness of the nervous processes, as evidenced by results of the test «The response to the moving object.» With age, there is negative trend with a significant decrease in the accuracy of the reaction and increasing number of errors. For operators of the older age group in the performance of tasks with increasing dynamic load requires a longer period to adapt to the high rate of work. This trend has continued in relation to imaginative properties that are indexed by modified Schulte-Psyadlo test, and there was a significant increase in the number of errors in the test «Mixed up line.» The optimal combination of speed and quality of work we can see in the age group 36–45 years. We investigated that the characteristics of auditory-motor responses (test SNP) develop with age. All of the changes stated above

are characterized exceptionally by age dynamics and do not depend on the length of productive activities. Observation of psycho-emotional condition indicates a positive trend and a good stress resistance. During the year, the operators reduced the level of «emotional distress» and «unfavorable compensation.»

Conclusions:

The effectiveness of professional activity depends on genetically determined personality traits, and the development of professionally important qualities and level of stress resistance.

Key words: personality, professional adaptation, stress, professional qualities, professionalization.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2014

УДК 159.9.075

В. Г. Пахомова

аспірант

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского

e-mail: planet-vi@mail.ru

СТРУКТУРНО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СПЕЦИФИКЕ ДЕТСКОЙ КОМПЬЮТЕРНОЙ ИГРЫ

В данной статье представлен обзор основных теоретических исследований в области влияния компьютерных игр на развитие ребёнка, проанализировано отношение к компьютерным играм детей и их родителей, составлена типология компьютерных игр, предпочитаемых детьми младшего школьного возраста.

Ключевые слова: компьютер, компьютерные игры, виртуальная реальность, виды компьютерных игр, влияние, развитие, родительское отношение, дети младшего школьного возраста.

Постановка проблемы. Наше время характеризуется стремительным развитием информационных и компьютерных технологий, которые существенно перестраивают практику повседневной жизни. Распространённость компьютерных игр во всём мире приняла впечатляющий размах. Сегодня ребёнок живет в мире, отличном от того, в котором выросли его родители. Современный дошкольник отдаёт предпочтение новому гаджету, а не новой красивой игрушке.

Действительно, большинство современных детей планшеты и телевизор привлекают куда больше, чем книги, театр и другие виды искусства, и можно только предполагать, к чему эта проблема может привести человечество в своем дальнейшем развитии. Так или иначе, — это среда, в которой дети растут, а появление в их жизни новой игровой реальности заставляет взрослых более внимательно отнестись к этому новому техническому чуду.

Споры о вреде и пользе компьютера для ребёнка давно ведутся на всех социальных уровнях: к самым спорным аспектам относится проблема влияния компьютерной игры на структурные и содержательные характеристики личности. Имеющиеся научные исследования малочисленны и приходят к неоднозначным выводам: в пользу как позитивного влияния компьютерной игры на личность, так и негативного, соответственно. Необходимо отметить, что все они проводились на выборках подростков и взрослых (Войскунский А. В. [1], Собкин В. С. [15] и другие), тогда как современные дети начинают играть в компьютерные игры уже в среднем с 2–3 лет. Отдавая должное притягательности компьютерных игр, необходимо отметить, что они вызывают у исследователей противоречивые мнения, относительно их полезности. В связи с этим актуальность исследования

обусловлена, в первую очередь, проблемой широкой распространенности компьютерных игр среди юных пользователей и превращения их в основную форму досуга.

Анализ последних исследований и публикаций. В психологии проблемы компьютерной игры рассматриваются такими зарубежными и отечественными исследователями, как Тихомиров О. К., Фомичева Ю. В., Шапкин С. А., Шмелев А. Г., Янг К., Grossman D., Lord M., Roe K. и мн. др. Учёные единодушны лишь в одном: введение в повседневную жизнь компьютеров наряду с пользой породило и ряд проблем, среди которых компьютерная аддикция, игровая и интернет-зависимость (Бочкарёва Н. Л., Егоров А. Ю., Иванов М. С., Липков А. И., Лоскутова В. А., Suler J., Reid E., Young K. и др.).

Фомичевой Ю. В., Шмелёвым А. Г. и Шапкиным А. С., одними из первых отечественных авторов, которые занимались изучением психологических аспектов компьютерной игровой деятельности [17; 18], отмечается, что под воздействием компьютерных игр могут происходить изменения в структуре самосознания за счёт того, что компьютерная игра обеспечивает интенсивный опыт анализа собственных успехов и неудач, а это приводит к изменению Я-образа и локуса контроля. Овладение компьютером и игровые достижения выступают ведущим способом самоутверждения, повышения самооценки ребёнка и роста его рейтинга среди ровесников. По их наблюдениям, увлечение детей школьного возраста компьютерными играми изменяет имеющиеся у них предпочтения способов проведения досуга лишь несколько недель, после чего дети возвращаются к привычным занятиям и увлечениям [18, с. 86].

Наиболее широко исследуемой сферой влияния компьютерных игр на ребёнка является выраженная агрессивность содержания многих игр [11]. В теоретических подходах выделяются две противоречивых точки зрения — теория социального научения утверждает, что игры, содержащие модели агрессивного поведения, влияют на враждебность ребёнка, что подобные модели будут воспроизводиться им в реальности. Согласно же психоаналитическим теориям, наоборот, компьютерные игры дают возможность отрегулировать вытесняемые ребёнком агрессивные импульсы, выразить чувства гнева, злости, проявление которых не одобряется окружающими. В этом случае, по мнению Кузнецова Г., игра может иметь эффект катарсиса, быть средством «самотерапии» для ребёнка [7].

Fling S., Smith L., Rodriguez T. [21] подтверждают наличие связи между содержанием компьютерной игры и уровнем агрессии в последующей свободной игре ребёнка, его враждебностью и тревожностью. Причём это влияние увеличивается с увеличением интерактивности (т. е. возможности игрока управлять действиями героя), реалистичности игры и возрастом (дети более склонны прямо воспроизводить модель поведения героя игры).

По мнению Смирновой Е. О., открытым остается вопрос о том, насколько долговременны эти эффекты, переносятся ли они в реальную жизнь (наблюдения за игрой и измерения проводились в лабораторных условиях) [14]. По этическим соображениям изучение реальной жестокости и агрес-

сии практически невозможно. В тех же случаях, когда рассматривались индивиды, уже проявлявшие агрессивность, жестокость к окружающим, невозможно определить, было ли первичным увлечение конкретным видом компьютерных игр или особенности личности этих испытуемых обусловили предпочтение определенных игр.

Учёные достаточно единодушны в том, что увлечение играми приводит к оскудению воображения детей, поскольку образная сторона сюжета предлагается в уже структурированном и упакованном производителями виде [7; 11].

Чтение различных сайтов, где родителям предлагается скачать развивающую игру для ребёнка, вызывает двойственные чувства. С одной стороны, действительно, что ряд компьютерных игр имеет познавательную и развивающую направленность. С другой стороны, возмутительны утверждения разработчиков компьютерных игр о том, что они способствуют развитию мелкой моторики. Длительные клики компьютерной мышью к развитию мелкой моторики не имеют никакого отношения, тогда как к развитию «туннельного синдрома» [7] — самое непосредственное.

Стоит отметить, что десятилетие назад компьютерная игра была прерогативой взрослых и подростков, однако сегодня разработано множество обучающих игр для детей дошкольного и младшего школьного возраста, развивающих пространственное мышление, интеллект, логику, скорость реакции, память, расширяющих кругозор. И решающее значение здесь приобретает то, какие игры выбираются для детей взрослыми.

Если компьютерный мир детей оставить без внимания и контроля взрослых, то можно получить очень неожиданный и противоположный воспитательным целям результат: выяснить, какие компьютерные игры предпочитают современные дети младшего школьного возраста, как часто они играют и как к этому относятся их родители.

Цель статьи — проанализировать специфику компьютерной игровой деятельности младших школьников.

Результаты исследования. С целью изучения отношения к компьютерным играм и создания типологии компьютерных игр, являющихся привлекательными для младших школьников, нами составлена анкета, содержащая 17 вопросов. Данные анкетирования позволяют судить о наличии или отсутствии у учащихся компьютерной зависимости, о регулярности посещения и времени, затраченном ими на компьютерные игры, составить представление относительно их игровых предпочтений.

В исследовании приняли участие 100 учащихся разных школ города Симферополя (от 7 до 10 лет): 20 учащихся 1 классов, 28 учащихся 2 классов, 22 учащихся 3 классов и 30 учащихся 4 классов. Пол респондентов: 50 мальчиков и 50 девочек.

Прежде чем изучать причины ухода ребёнка в виртуальную реальность, необходимо выявить его интересы и предпочтения, отношение к его увлечению родителей. Для этого 85 родителей (28 отцов и 57 матерей) ответили на 18 вопросов анкеты, где анализ ответов с 1-го по 11-й вопрос позволяет определить уровень компьютерной зависимости у ребёнка (за основу взята

методика діагностики інтернет-зависимості у дітей Кулакова С. А. [8]);
ответы с 12-го по 18-й вопрос отражают отношение родителей к компьютерным играм.

Подсчет и соотнесение данных анкетирования проводились при помощи многофункционального статистического критерия Фишера.

Результаты эмпирического исследования показали, что все опрошенные дети любят играть в компьютерные (98 %) и подвижные игры (100 %). На вопрос: «Какие игры для тебя более интересны: подвижные или компьютерные?» 23 % детей ответили, что компьютерные, 12 % детей выбрали подвижные игры, 65 % — любят оба вида игр.

Привлекательность подвижных игр младшие школьники поясняют следующим образом:

- ...потому что полезно для здоровья...
- ...потому что можно выйти во двор и поиграть с друзьями...
- ...потому что можно бегать, интересно, весело...
- ...люблю бегать и прятаться...
- ...интересно и весело бегать, играть...
- ...можно поиграть весело, научить других играть в эту игру...

Компьютерные игры считают более интересными преимущественно 23 % мальчиков:

- ...потому что там картинки яркие, красивые...
- ...потому что могу играть в стрелялки...
- ...потому что там, если умрёшь — заново начинаешь...
- ...потому что ты не устанешь и не надо бегать...
- ...потому что никто не кричит, что мячом разобью люстру, что пыль поднимаю, мешаю...
- ...потому что во время подвижных игр часто ругаемся между собой, кто будет главным...
- ...они проще, их включаешь, и не бежишь за кем-то...
- ...в них можно сделать всё, что захочешь...

Если рассматривать отношение к компьютерным играм по возрастам, то картина складывается следующим образом: в первом классе играют 20 % детей, во втором классе — 20 %, в третьем классе — 20 %, в четвёртом классе — играют уже 40 % детей. Заинтересованность подвижными играми сохраняется от 1 по 4 класс.

Очень трудным для обработки оказался вопрос: сколько же времени тратят на компьютерные игры разные группы детей. У младших школьников ещё до конца не сформировано чувство времени и им трудно определить, сколько времени в день они посвящают компьютерной игре. Поэтому в этом вопросе ориентиром чаще были ответы их родителей: мальчики играют ежедневно больше, чем девочки на ± 25 минут. Это подтверждает высокий интерес мальчишек к играм.

В среднем за компьютером дети проводят от 20 минут до 2 часов ежедневно, а в выходные дни — на 1–2 часа больше. Причём время, проведённое за компьютером, распределяется следующим образом: 70 % — просмотр мультфильмов, 30 % — компьютерные игры.

Взгляды на пользу компьютерных игр также имеют свои особенности у детей разных возрастов. 70 % детей (преимущественно учащиеся 1–2 классов) считают игры полезными, 40 % детей (учащиеся 3–4 классов) считают их привлекательными, но «вредными для глаз».

По результатам ответов на вопрос «Что ты умеешь делать на компьютере?» большинство учащихся 1–2 классов, а именно 48 человек, умеют «играть», 11 — «включать», 4 ребёнка умеют «печатать», 13 — «рисовать», 7 — умеют пользоваться Интернетом. Все учащиеся 3–4 классов умеют играть, печатать и пользоваться Интернетом. Это позволяет сделать вывод о том, что младшие школьники являются довольно продвинутыми пользователями.

В рамках изучения увлечённости современных детей компьютерными играми нас интересует вопрос представленности в субкультуре детства также и подвижных игр. На основании данных анкетирования учащихся 1–4 классов общеобразовательных школ г. Симферополя составлен список любимых ими подвижных игр и представлен на рисунке 1. Данные на рисунке представлены в процентах, по вертикали указаны названия игр, по горизонтали — число выборов той или иной игры детьми.

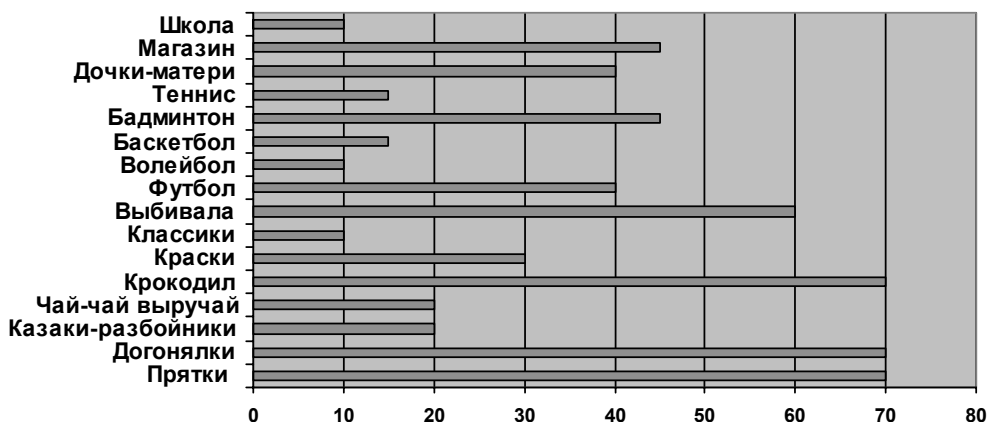

Рис. 1. Соотношение предпочитаемых подвижных игр в выборке младших школьников (в %)

Всего детьми 7–10 лет названо 15 подвижных игр. Это 4 спортивных игры: футбол (40 %), бадминтон (45 %), волейбол (10 %), баскетбол (15 %), теннис (15 %); 8 народных и дворовых: «Прятки» (70 %), «Догонялки» (70 %), «Чай-чай выручай» (20 %), «Казачи-разбойники» (20 %), «Крокодил» («Пантомима») (70 %), «Краски» (30 %), «Классики» (10 %); 3 ролевых игры: «Дочки-матери» (40 %), «Школа» (15 %) и «Магазин» (45 %).

Список любимых компьютерных игр учащихся оказался более обширным — 32 компьютерные игры. На первом месте аркады, приключения, на втором — логические, а на третьем — ролевые игры.

Необходимо отметить, что жанры игр перекликаются: одна игра может включать в себя ряд жанров. Например, гонки — это спортивные компью-

терные игры-симуляторы, когда на протяжении всей игры игрок за рулём машины едет и преодолевает препятствия. В связи с этим разделение игр условно. Все названные компьютерные игры разделены нами в соответствии с классификациями Шмелева А. Г. (1988) [17] и Иванова М. (2003) [4] следующим образом:

* Action (англ. действие). 30 % детей (преимущественно мальчики) предпочитают играть в стрелялки (анг. «Shooter») и симуляторы (англ. Simulator) — это «Counter-Strike» (рус. «Контр-страйк»), «Убиватор», «Зомбомания» и её разновидности. Основная цель — преодоление препятствий, последовательное прохождение уровней и убийство противника. Наряду с ролевыми играми игры указанного жанра считаются Ивановым М. [4] наиболее опасными в отношении возникновения игровой зависимости.

* В Arkade (англ. Аркады) играют 95 % учащихся: Angry Birds («Злые птички»), «Subway Surf» (метро Прибой), «Марио», «Губка Боб», «Гарри Поттер и Чемпионат мира по квиддичу», «Мадагаскар», «Футурама», «Том и Джерри», «Утиные истории». Все аркадные игры отличаются примитивным линейным сюжетом. Основная цель игрока сводится к преодолению препятствий и последовательному прохождению уровней.

* 65 % учащихся играют в «логические» игры, игры-квесты, такие как «Фиксики», «Смурфики», «Смешарики», «Зума Легенда» и пр.

* В спортивные игры-симуляторы предпочитают играть 40 % учащихся — это мотоциклетные, автомобильные гонки (анг. «Rasing») и спортивные игры («Формула-1», «Тракторы», «Тачки», «Высший пилотаж», «Футбол. Кубок ФИФА»).

* Игры-переодевалки «Оденься в Париже», «Сказочная прическа», «Готовим печенье», «Монстр Хай», «Салон красоты» предпочитают 40 % детей (преимущественно девочки).

* На долю «RPG» (анг. Role Plaing Game — ролевые игры), таких как «Avatar», «Паутина: Гарри Поттер Forever», «Хогвартс — школа юных волшебников», «Бумз», то есть многопользовательских он-лайн игр, приходится 20 %.

* 5 % мальчиков любит экшн-стратегию под названием «Spider-Man» (рус. Человек-паук).

На рисунке 2 представлено процентное соотношение наиболее предпочитаемых учащимися 1–4 классов общеобразовательных школ города Симферополя компьютерных игр.

В ходе исследования выделены гендерные различия в игровых предпочтениях детей, касающиеся как компьютерных, так и подвижных игр. Мальчики и девочки одинаково любят играть в такие подвижные игры, как бадминтон, прятки, догонялки, казаки-разбойники и пантомима (см. рис. 1); девочки предпочитают играть в «Чай-чай выручай», «Краски», «Классики», «Дочки-матери», «Школа» и «Магазин», тогда как мальчики преимущественно играют в спортивные игры: футбол, волейбол, баскетбол и теннис.

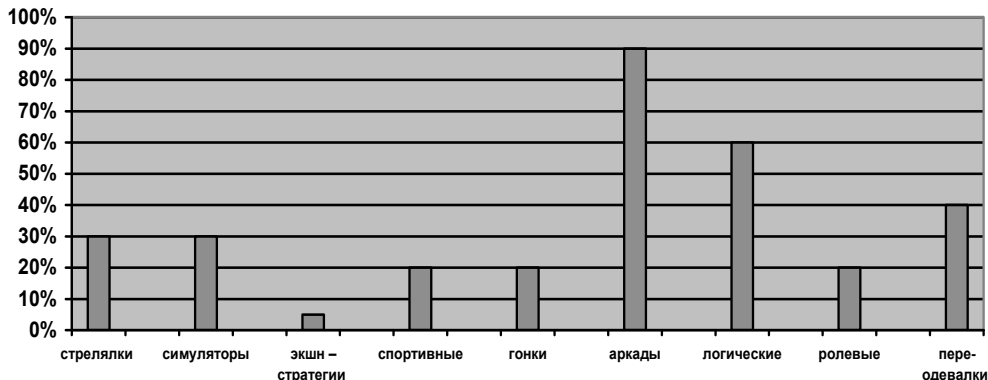

Рис. 2. Соотношение предпочитаемых компьютерных игр в выборке младших школьников (в %)

Просматривая отношения к играм среди женского и мужского пола, отчетливо видим, что мальчики больше любят компьютер и более погружены в мир виртуальных игр, чем девочки ($p < 0,05$). Это связано не только с тем, что девочки лучше подчиняются различного рода правилам и ограничениям, но и с существующими социальными стереотипами. Однако результаты проведенного исследования говорят о том, что девочки действительно уделяют играм меньше времени, чем мальчики, и в своих игровых интересах от них отличаются: девочки играют в компьютерные игры «Для девочек» — это различные онлайн-рисовалки, игры-преобразования, где требуется подобрать сногшибательный наряд для очаровательного персонажа, игры, имитирующие игру в повара, доктора, парикмахера: «Нарру Pony Dress Up» («Счастливые платья пони»), «Оденься в Париже», «Сказочная прическа», «Готовим печенье», «Даша-следопыт», «Монстр Хай», «Папины дочки», «Маленький ветеринар» и т. д.

Мальчики чаще выбирают агрессивные компьютерные игры: «стрелялки» и симуляторы «Контр-страйк», «Убиватор», «Зомбомания», экшн-стратегии «Spider-Man», спортивные игры (игры-симуляторы и гонки), ролевые игры. Девочки по данным анкетирования не выбирают такого рода игры.

В ролевые игры (анг. «RPG») — «Avatar», «Паутина: Гарри Поттер Forever», «Хогвартс — школа юных волшебников», «Бумз» играют преимущественно мальчики 3–4 классов. Причём увлеченность ролевыми играми увеличивается по мере взросления: чем старше ребёнок, тем чаще он называл ролевые игры. Это может быть связано, по нашим наблюдениям, с доступностью интернета, умением загружать понравившиеся игры и уменьшением контроля родителей.

Девочки предпочитают логические игры чаще, чем мальчики: из 65 % играющих детей — 40 % составляют девочки (40 % / 25 %, $p < 0,01$).

Игры, в которые с удовольствием играют и мальчики, и девочки — это Arkade (анг. Аркады). Лидеры среди них, независимо от возраста и пола детей, — это игра «Angry Birds» («Злые птички») и «Subway Surf».

фанатов «Angry Birds» («Злые птички») девочек 25 %, а мальчиков — 30 %. «Subway Surf» привлекает 35 % девочек и 40 % мальчиков.

Мальчики чаще играют в «Марио», «Губка Боб», «Гарри Поттер и Чемпионат мира по квиддичу», «Мадагаскар», «Футурама», а девочки — в «Том и Джерри», «Утиные истории».

Необходимо отметить, что среди детей 1–2 классов ярко выражена любовь к играм «Говорящий Кот Том» (анг. «Talking Tom Cat 2») и их разновидностям («Говорящий Кот Том 2», «Говорящий Кот Том», «Говорящий Пес Бен» и т.д.). 40 детей 7–8 лет любят забавного персонажа Тома. Этот персонаж появился на свет в 2010 году в качестве персонажа игры для iOS и Android устройств. Говорящий кот Том — главный герой одноименного мобильного приложения, разработанного кипрской компанией «Outfit7» [23]. Игра входит в коллекцию популярных приложений «Говорящие друзья». Помимо Говорящего кота Тома, на экранах мобильных устройств оживают жирафы, собаки, ежи, динозавры, роботы и даже бактерии. Том и его друзья реагируют на действия игрока, выясняют отношения, сердятся и радуются, дерутся и мирятся. Очаровательные персонажи игры берут в плен своим обаянием не только детей, но и взрослых. На вопрос: «Почему именно эта игра нравится?», дети отвечали, что «он смешной и милый», «его можно гладить», «он не поцарапает и не укусит — не то что живой кот», но самое важное, на наш взгляд, то, что они могут «командовать котом», «заставлять его делать то, что пожелают».

В завершение важно отметить, что компьютер и компьютерные игры являются атрибутом современной жизни, однако обращение с ними требует осторожности. В компьютерных играх нет таких развивающих и расслабляющих эффектов, которых невозможно было бы достигнуть без них, то есть в реальном пространстве и в реальном времени жизни. Но в силу высокой динамичности действия и красочности компьютерного изображения в них есть особая притягательность, особенно для детей старшего дошкольного и младшего школьного возрастов, поскольку мировосприятие в данные периоды жизни напрямую связано с наглядно воспринимаемыми образами. Незначительность жизненного опыта и отсутствие самостоятельности, критичности мышления делают вышеназванную возрастную категорию особо уязвимой к принятию увиденного на экране монитора за действительное.

Родители закачивают в компьютеры и планшеты игры для развития внимания и мышления, тренировки скорости реакции (например, пазлы с различными уровнями сложности). И даже для развития самостоятельности — это такой тип игр, где предлагается дополнить картинки, например, обставить мебелью квартиру, дополнить недостающими картинками и элементами рисунок («Убери в комнате», «Одень Барби»), ухаживать за виртуальной кошечкой или собачкой и т. д. Игры типа «Тамагочи», где в обязанности ребенка входит уход, лечение, купание, кормление каждого животного, а также поиск его нового хозяина, современных детей не слишком привлекает. Как показало исследование, учащиеся 1–4 классов (особенно мальчики) предпочитают этим «полезным» играм бродилки и стрелялки.

Выводы

1) Дети 7–10 лет могут назвать не более 4 подвижных игр, которые им нравятся. Можно утверждать, что в эти игры они играют.

2) Осведомленность детей о компьютерных играх с возрастом увеличивается: первоклассники называют в среднем 4 подвижных и 3 компьютерных игры, тогда как ученики 2–4 класса в среднем называют 6 подвижных и 9 компьютерных игр.

3) Подвижные игры привлекают 15 % участников опроса, 23 % участника считают более интересными компьютерные, 65 % — любят оба вида игр.

4) В компьютерных играх детей привлекает свобода действий, отсутствие конфликтов и трудностей в коммуникации, красочный мир образов, отсутствие необратимости смерти. В подвижных играх — возможность свободно двигаться, радоваться, общаться со сверстниками.

5) Наиболее популярными среди младших школьников являются менее опасные в плане возникновения игровой зависимости флеш-игры (игры-развлечения).

6) Результаты исследования показали, что существуют отчетливые гендерные различия в предпочтении игр. Мальчики чаще играют в игры, связанные с насилием, борьбой, скоростью и соревнованиями, затем идут игры на ловкость, игры-приключения, ролевые игры, на последнем месте — логические игры. Девочкам больше всего нравятся игры на ловкость, затем логические игры и игры-приключения.

Результаты анкетирования родителей учащихся показали, что мнение детей и родителей о пользе компьютерных игр разделились. 70 % родителей считают компьютерные игры вредными, а 30 % — полезными.

Проанализировав ответы родителей учащихся на вопрос: «Сколько времени Вы проводите за компьютером в среднем?», мы сделали вывод о том, что большинство родителей (70 %) проводят за компьютером в среднем 1–2 часа в день, 3 часа в день проводят 25 % родителей, 5 % пользуются компьютером только в выходные дни. Среди родителей больше времени за компьютером проводят отцы.

На вопрос: «Каким конкретно видом деятельности Вы занимаетесь за компьютером?» большинство родителей (100 %) ответили, что общаются в социальных сетях, смотрят фильмы, читают информацию; 95 % играют в игры, 60 % — работают.

Нами выявлены гендерные различия в наиболее предпочитаемых родителями учащихся видах занятий на компьютере: большинство опрошенных матерей предпочитают смотреть фильмы и общаться в социальных сетях, тогда как мужчины чаще играют в компьютерные игры и смотрят фильмы.

Выделены три группы младших школьников с разным уровнем игровой компьютерной зависимости: у 60 % детей выявлен низкий уровень компьютерной зависимости; у 15 % — средний уровень компьютерной зависимости, у 25 % учащихся обнаружена чрезмерная увлеченность компьютером, которая может привести к психологической зависимости.

Соотнесение показателей относительно положительного отношения родителей к компьютерным играм в трёх выделенных группах отличаются на уровне статистической значимости ($p < 0,01$). Результаты корреляционного анализа показывают, что в семьях младших школьников с высоким уровнем игровой компьютерной зависимости родители довольны тем, что их дети часто играют в компьютерные игры. Проблема игровой компьютерной зависимости не рассматривается родителями как проблема. Многие родители не знакомы с правилами техники безопасности и стандартами работы с компьютером для детей дошкольного и младшего школьного возраста, они часто покупают своим детям различные новинки, а иногда сами играют вместе с детьми в компьютерные игры. В таких семьях риск возникновения игровой компьютерной зависимости значителен.

Многие родители убеждены, что компьютерные игры выполняют развивающую функцию и выступают в качестве средства повышения потенциалов ребенка. Часто родители сами ориентируют своих детей на компьютерные игры: покупают им различные новинки, обещают детям, что, сделав уроки, они смогут играть столько, сколько захотят и т. д.

Родители верят, что компьютерные программы могут научить ребенка определенным моделям поведения, развить определенные навыки и умения. Считают, что благодаря компьютеру дети быстрее обучаются. Младшие школьники быстро осваивают игровые компьютерные приложения, но в этом возрасте психика ребенка ещё очень пластична и нестабильна. Тот факт, что ребенок легко и быстро осваивает компьютерное пространство, на наш взгляд, может свидетельствовать о некой примитивности этой среды познания. В реальном мире гораздо сложнее реализовать процессы познания, целеполагания, осваивать механизмы общения и т. д. Компьютерные игры не создают проблемных ситуаций, требующих креативного решения, не дают возможности для развития творческой компоненты.

Определенная часть родителей воспринимает игру за компьютером как отдых, считая, что играя, ребёнок получает возможность для психологической разрядки. Реально же этого не происходит — возникает лишь дополнительная нагрузка на нервную систему.

В ходе проведенного исследования было выявлено, что игровая компьютерная зависимость у младших школьников как психологическая форма зависимости определяется положительным эмоциональным отношением к компьютерной игре, низким самоконтролем в компьютерной игре, высокой целевой направленностью на компьютерную игру и предпочтением виртуального общения реальному. Социально-психологические факторы развития игровой компьютерной зависимости в этом возрасте представляют собой совокупность двух групп характеристик, связанных с особенностями детско-родительских отношений.

К особенностям детско-родительских отношений относятся: отсутствие компетентности у родителей по проблеме игровой компьютерной зависимости (высокая вовлеченность родителей в данный вид деятельности, положительное отношение родителей к увлеченности детей данным видом деятельности), недостаточное внимание со стороны родителей (дети не име-

ют возможности быть в контакте с родителями, родители не знают, с кем дружит ребенок, редко обмениваются своими мыслями и чувствами и пр.).

Родителям были предложены следующие варианты решения проблемы профилактики компьютерной зависимости в жизни современных детей:

* ...родителям и педагогам предлагать детям осваивать новые подвижные игры

* ...проводить больше времени на свежем воздухе

* ...как можно больше времени проводить совместно и качественно с детьми.

* ...пропагандировать здоровый образ жизни своим примером

* ...развивать интерес не к компьютеру, а к живому общению

* ...предпочтительно использовать компьютер в учебном процессе или осваивать его вместе.

Родительское отношение к проблеме увлеченности компьютером детей можно представить как амбивалентное: 70 % родителей отметили негативные последствия увлеченности современных детей компьютерными играми, тогда как своим личным примером они демонстрируют обратное: 70 % проводит за компьютером в среднем 1–2 часа в день, а 95 % играют в компьютерные игры. Среди родителей больше времени за компьютером проводят мужчины.

По нашему мнению, проблема ответственности за досуг и воспитание детей скрывает признание того, что заинтересованность ребёнка младшего школьного возраста компьютером возникает вследствие «свободного» доступа к нему и подражания родителям, а не вследствие «...отсутствия оборудованных игровых площадок для детей во дворах...» Дети проявляют большой интерес к компьютеру как к части взрослого мира, к способам управления им и возможностям решения познавательных задач. Компьютер изначально не является игрушкой для ребенка, а в играх возникает как один из инструментов взрослого.

Выводы. В работе рассматриваются лишь некоторые психологические аспекты компьютерных игр. Как показывает теоретический анализ, работ, посвященных изучению различных аспектов компьютерной игры, достаточно. Выделяются два основных направления исследований: влияние компьютерных игр на особенности развития личности, социальную адаптацию и познавательное развитие. С точки зрения Ю. В. Фомичева, А. Г. Шмелева, И. Б. Бурмирова, многочисленные работы, посвященные собственно психологическим аспектам компьютерных игр, касаются в основном их положительной роли в развитии различных навыков и не учитывают их влияния на личностные особенности игроков.

Небольшое число исследований затрагивает и второй «вектор» во взаимодействии ребёнка и компьютера — предпочтения игр в зависимости от особенностей характера ребенка. К эффектам компьютерной игры в сфере социального и личностного развития ребёнка относят привыкание, усвоение стереотипов агрессивного и враждебного поведения [14; 15], полорольевых стереотипов и воздействие на особенности характера играющих.

Представления о компьютерной игре формируются в основном на базе общественных, ненаучных институтов — средств массовой информации,

специализированных игровых изданий и прочих. Фундаментальных научных исследований по данной проблеме влияния компьютерных игр на детей младшего школьного возраста нами не обнаружено. Тогда как использование компьютера в жизни обычного человека, начиная с самого раннего возраста, оказывает влияние на ментально-психическую структуру субъекта, переориентирует его с традиционно житейского опыта на принципиально иной, далекий от того, с которым он имел дело в обозримом прошлом. Вопрос влияния компьютерных игр на детей остаётся открытым и требует дальнейшего изучения.

Основная цель исследования — привлечь внимание к проблеме увлечения компьютерными играми детей младшего школьного возраста не только психологов и педагогов, но и родителей как лиц, ответственных за их массовое распространение в детской субкультуре.

Грамотный подход к вопросам, связанным с техническими аспектами игровой компьютерной деятельности, возможно, будет способствовать снижению риска высокого уровня игровой компьютерной зависимости. Необходимо введение четкого мониторинга игровой компьютерной деятельности ребёнка, введение контроля, заключающегося в определении временных границ пребывания ребенка за компьютером.

Список использованных источников и литературы

1. Войскунский А. Е. Гуманитарные исследования в Интернете / А. Е. Войскунский. — Москва: Можайск-Терра, 2000. — 432 с.
2. Егоров А. Ю. Нехимические зависимости / А. Ю. Егоров. — СПб.: Речь, 2007. — 190 с.
3. Иванов Д. В. Виртуализация общества / Д. Б. Иванов. — СПб.: Петербургское Востоковедение, 2000. — 96 с.
4. Иванов М. С. Психология самореализации личности в компьютерной игровой деятельности / М. С. Иванов. — Кемерово: Кузбассвузиздат, 2008. — 152 с.
5. Интересы и потребности современных детей и подростков: метод. пособие для педагогов и психологов / Б. З. Вульф, Ю. В. Синягин, Н. Ю. Синягина, Е. В. Селезнева; под общ. ред. Н. Ю. Синягиной. — СПб.: КАРО, 2007. — 136 с.
6. Керделлан К. Дети процессора / К. Керделлан, Г. Грезийон; пер. с фр. — Екатеринбург: У-Фактория, 2006. — 272 с.
7. Кузнецов Г. В. ТВ-журналист / Г. В. Кузнецов. — М.: Изд-во МГУ, 1980. — 251 с.
8. Кулаков С. А. Диагностика и психотерапия аддиктивного поведения у подростков / С. А. Кулаков. — М.: Просвещение — АСТ, 1998. — 462 с.
9. Лакан Ж. «Я» в теории Фрейда и в технике психоанализа / Ж. Лакан; пер. с фр. А. Черноглазов. — М.: Гнозис, 1999. — 520 с.
10. Липков А. И. Ящик Пандоры: феномен компьютерных игр в мире и в России / А. И. Липков. — М.: Изд-во ЛКИ, 2008. — 132 с.
11. Лоскутова В. А. Интернет-зависимость как форма нехимических аддиктивных расстройств: дис. ... канд. мед. наук: 14.00.18 / В. А. Лоскутова. — Новосибирск, 2004. — 107 с.
12. Общение и «опыт потока» в групповых Интернет-играх / А. Е. Войскунский, О. В. Митина, А. А. Аветисова // Психол. журн. — 2005. — Т. 17. — № 5. — С. 47–63.
13. Решетникова О. Компьютерная зависимость / О. Решетникова // Школьный психолог. — 2006. — № 19. — С. 6–7.
14. Смирнова Е. О. Психологические особенности компьютерных игр: новый контекст детской субкультуры // Образование и информационная культура. Социологические аспекты. Труды по социологии образования. Том V, выпуск VII / под ред. В. С. Собкина. — М.: Центр социологии образования РАО, 2000. — 462 с.

15. Собкин В. С. Подросток: виртуальная и социальная реальность. По материалам социологического исследования / В. С. Собкин, Ю. М. Евстигнеева // Тр. по социологии образования. — М.: Центр социологии образования РАО, 2001. — Т.6, выпуск 10. — 156 с.
16. Тихомиров О. К. Психология компьютерной игры / О. К. Тихомиров, Е. Е. Лысенко // Новые методы и средства обучения. — М., 1988. — Вып. 1. — С. 30–66.
17. Фомичева Ю. В. Психологические корреляты увлечённости компьютерными играми / Ю. В. Фомичева, А. Г. Шмелёв, И. В. Бурмистров // Вестник Моск. ун-та. Сер. 14: Психология. — 1991. — № 3. — С. 27–39.
18. Шапкин С. А. Компьютерные игры: новая область психологических исследований / С. А. Шапкин // Психологический журнал. — 1999. — Т. 17, № 1. — С. 86–102.
19. Янг К. С. Диагноз — Интернет-зависимость / К. С. Янг // Мир Интернет. — 2000. — № 2 — С. 43–47.
20. Young K. Internet addiction: the emergence of a new clinical disorder / K. Young // *Cyber Psychology and Behavior*. — 1996. — № 3 (V. 1). — P. 237–244.
21. Fling S., Smith L., Rodriguez T., Thornton D. et al. Videogames, aggression, and self-esteem: A survey // *Social behavior and personality*. — 1992. — V. 20.
22. Griffiths M. Video Games and Aggression // *The Psychologist*. — 1997. — № 9. — P. 397–401.
23. Игра «Говорящий Кот» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://mult-games.ru/igri-govoryashii-kot>

References

1. Voiskounsky A. U. Humanities research in the Internet / A. E. Voiskounsky. — Moscow: Mozhaisk-Terra, 2000. — 432 p.
2. Egorov A. Non-chemical dependency/A. Egorov. — SPb.: Speech, 2007. — 190 p.
3. Ivanov D. V. Virtualization society/ B. Ivanov. — SPb.: Petersburg Oriental studies, 2000. — 96 p.
4. Ivanov M. S. Psychology self-computer game activity/ M. S. Ivanov. — Kemerovo: Kuzbassvuzizdat, 2008. — 152 p.
5. The interests and needs of today's children and adolescents: method. a guide for teachers and psychologists / B. Z. Woolf, J. V. Sinyagin, N. Yu. Simagina, E. V. Seleznev; edited edition of Sinyavina. — SPb.: CARO, 2007. — 136 p.
6. Cardella K. Children CPU / K. Cardella, Gratton; Per. s fr. — Ekaterinburg: Supplement, 2006. — 272 p.
7. Kuznetsov G. V. TV journalist / G. V. Kuznetsov. — M.: Moscow state University press, 1980. — 251 p.
8. Kulakov S. A. Diagnosis and psychotherapy of addictive behaviors in adolescents / S. A. Kulakov. — M.: Education act, 1998. — 462 p.
9. Lacan J. «I» in Freud's theory and in the technique of psychoanalysis / J. Lacan: pen with fr. A. Chernoglazov. — M.: Gnosis, 1999. — 520 p.
10. Lipkow A. I. Pandora's box: the phenomenon of computer games in the world and in Russia / A. I. Lipkow. — M.: Publishing house of the CTL, 2008. — 132 p.
11. Loskutova V. A. Internet addiction as a form of non-chemical addictive disorders: dis... Kida. the honey. Sciences: 14.00.18 / V. A. Loskutova. — Novosibirsk, 2004. — 107 p.
12. Communication and the «flow experience» in group online games/A. E. Voiskounsky, O. V. Mitina, A. A. Avetisova // The course of studies. Journe. — 2005. — So 17, No. 5. — P. 47–63.
13. Reshetnikova O. Computer addiction / O. Reshetnikova // *School psychologist*. — 2006. — No. 19. — P. 6–7.
14. Smirnova E. O. Psychological characteristics of computer games: a new context of children's subculture // Education and information culture. Sociological aspects. Works on the sociology of education. Volume V, Issue VII / Ed. by V. S. Sobkin. — M.: The center for the sociology of education RAO, 2000. — 462 p.
15. Sobkin V. S. Teen: virtual and social reality. According to the materials of sociological research / Sobkin V. S., Y. M. Evstigneeva // *Trudy inst. sociology of education*. — M.: The center for the Sociology of Education RAO, 2001. — V. 6, Edition 10. — 156 p.

16. Tikhomirov O. K. The Psychology of computer games / O. K. Tikhomirov, E. E. Lysenko // New methods and means of teaching. — М., 1988. — Vol. 1. — P. 30–66.
17. Fomicheva J. V. Psychological correlates of enthusiasm for computer games/ Y. Fomichev, A. G. Shmelev, I. Burmistrov // Vestnik Mosk. University, Ser. 14: Psychology. — 1991. No. 3. — P. 27–39.
18. Shapkin S. A. Computer games: a new area of psychological research/ S. A. Shapkin // Psychological journal. — 1999. — V. 17, No. 1. — P. 86–102.
19. Yang K. S. Diagnosis of Internet addiction / HP young // The World of the Internet. — 2000. — No. 2. — P. 43–47.
20. Young K. Internet addiction: the emergence of a new clinical disorder /K. Young // Cyber Psychology and Behavior. — 1996. — No. 3 (V. 1). — P. 237–244.
21. Fling S., Smith L., Rodriguez I., Thornton D. et al. Videogames, aggression, and self-esteem: A survey // Social behavior and personality, 1992. — V. 20.
22. Griffiths M. Video Games and Aggression // The Psychologist. — 1997. — No. 9. — P. 397–401.
23. Game Talking cat» [Electronic resource]. — Mode of access: <http://mult-games.ru/igri-gov-oryashii-kot>

В. Г. Пахомова

аспірант

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

СТРУКТУРНО-АНАЛИТИЧНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ПСИХОЛОГІЧНУ СПЕЦИФІКУ ДИТЯЧОЇ КОМП'ЮТЕРНОЇ ГРИ

Резюме

У цій статті представлений огляд основних теоретичних досліджень в області впливу комп'ютерних ігор на розвиток дитини, проаналізовано відношення до комп'ютерних ігор дітей і їх батьків, складена типологія комп'ютерних ігор, яким віддається перевага дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: комп'ютер, комп'ютерні ігри, віртуальна реальність, види комп'ютерних ігор, вплив, розвиток, батьківське ставлення, діти молодшого шкільного віку.

V. G. Pakhomova

postgraduate student

Taurida National Vernadsky University

**STRUCTURAL-ANALYTICAL REPRESENTATIONS
OF THE PSYCHOLOGICAL SPECIFICS OF CHILDREN'S
COMPUTER GAME**

Abstract

The article notes that the rapid development of information and computer technology has not bypassed the world of childhood. Modern child lives in a world different from the one in which his parents grew up, and the emergence of a new life in their game reality, makes a careful attention to this phenomenon. In modern psychological approaches there are many opinions about the dangers and benefits of the computer in the child's life. However, scientists are unanimous in saying that the introduction into the daily lives of the children of the computer along with the use of rocks and a number of problems, including computer addiction, the impoverishment of the imagination of children as imaginative side of the coin is offered in an already structured and packaged as producers. The aim of the article is to analyze the specifics of the game the computer activity of younger schoolchildren. By author pilot study gives an idea about the presence or absence of the younger students play computer dependence on the regularity of visits and the time spent by them on computer games; to make representation with respect to gaming preferences younger students, and the attitudes of parents towards their children's computer activities.

Key words: computer, computer games, virtual reality, computer games types, the impact of development, parental relationship, children of primary school age.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2014

УДК 159.9

М. С. Ружицька

аспірант кафедри загальної психології та психології розвитку особистості
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
e-mail: rugytska@gmail.com

ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНІ ТА ОСОБИСТІСНІ ВЛАСТИВОСТІ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПОЧУТТЯ КОГЕРЕНТНОСТІ СУБ'ЄКТА ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проведено аналіз індивідуально-типологічних та особистісних властивостей, що впливають на почуття когерентності людини, як суб'єкта діяльності, а також відзначені відмінності у цих властивостях у осіб з різним провідним видом діяльності. Показано, що у осіб з провідним видом діяльності — трудова діяльність почуття когерентності, та зокрема окремі компоненти почуття когерентності, представлені більше, ніж у осіб з провідним видом діяльності — учбова діяльність. Виявлено негативний зворотній зв'язок між компонентами почуття когерентності та часовою перспективою особистості — негативне минуле. Підтверджено взаємозв'язок компонентів почуття когерентності зі смисложиттєвими орієнтаціями та життєстійкістю людини.

Ключові слова: особистість, суб'єкт діяльності, почуття когерентності, часова перспектива особистості.

Постановка проблеми. Особистість є однією з найбільш важливих категорій в психології. Будову особистості, за О. М. Леонтьєвим, можна визначити, вивчаючи рівневі (біологічний, психологічний, соціальний) та особливо міжрівневі взаємопереходи. Останні повинні підпорядковуватися принципу, за яким «наявний вищий рівень завжди залишається провідним, але він може реалізувати себе тільки за допомогою рівнів, що лежать нижче, і таким чином залежить від них» [2].

Аналіз досліджень і публікацій. У вітчизняній психології особистість розглядають:

– через призму індивідуальних властивостей особистості та в залежності від природи процесів, що лежать в їх основі. Так, В. М. Русалов виділяє два рівня: формально-динамічний, представлений темпераментом людини, і змістовний, що включає в себе інтелект та характер суб'єкта діяльності. Перший аспект охоплює сукупність рис і властивостей психіки людини, які формуються в результаті «системного узагальнення» психофізіологічних компонентів діяльності за рахунок вродженої сталості індивідуально-стійких нейрофізіологічних компонентів, залучених до індивідуально-конкретних видів діяльності людини. Змістовний аспект виражається через предметно-сміслові психологічні структури. Являє собою сукупність властивостей, ознак, рис індивідуальної психіки, які формуються в результаті взаємодії людини з предметним світом, його соціальним середовищем [6];

– особистість — як найскладніша в природі «система систем», що має характер, досвід, спрямованість, здібності, біопсихічну сферу, пізнавальну сферу, психологічне здоров'я (С. Д. Максименко) [4];

– через діяльність, як основну потребу особистості (С. Л. Рубінштейн, Б. Г. Ананьєв, О. М. Леонт'єв, Є. П. Ільїн, Б. Ф. Ломов, В. В. Давидов, Є. О. Клімов, В. О. Ядов, В. Д. Шадріков, Т. В. Кудрявцев, К. О. Абульханова-Славська, Л. І. Анциферова, С. Д. Максименко, К. М. Гуревич, В. О. Моляко, Л. А. Головей, Л. М. Мітіна та інші);

– через наявний смисловий вимір особистості: внутрішній світ (О. Г. Асмолов, В. С. Братусь, В. Франкл, Т. М. Титаренко та інші), особистісний потенціал — інтегральну характеристику рівня особистісної зрілості (Д. О. Леонт'єв), смисложиттєві орієнтації — суб'єктивно-психологічні часові вектори самореалізації особистості: «цілі в житті», «інтерес до життя» і «задоволеність самореалізацією» (Д. О. Леонт'єв) [3];

– через почуття когерентності як стрижневої диспозиції життєвих орієнтацій, що виражає ступінь тривалих, хоча й динамічних переконань, згідно з якими вплив зовнішнього та внутрішнього середовища має структурований, передбачуваний та пояснюваний характер (А. Антоновський, М. Еріксон, Б. Ліндстром, Дж. Каплан та інші). Почуття когерентності уявляється як властивість та характеристика, яка відображає відчуття автентичності людини крізь призму відчуття сенсовності світу, у якому вона живе, та відчуття потенційної здатності відповідати вимогам життя [5; 7].

– особистість, передумовою формування та розвитку якої є часова перспектива особистості — загальність поглядів індивіда на психологічне майбутнє і психологічне минуле, що формується на основі когнітивних процесів, які розділяють життєвий досвід людини на часові рамки минулого, сьогодення і майбутнього (Ф. Зімбардо). Часова перспектива — стабільна система індивідуальних особливостей особистості, в той же час представляє собою ситуаційно детермінований процес, на який впливають сенсорні, біологічні та соціальні стимули [1].

Отже, враховуючи вищезазначене, **метою нашого дослідження** було емпіричне встановлення індивідуально-типологічних та особистісних властивостей, що впливають на почуття когерентності людини як суб'єкта діяльності.

Основний матеріал дослідження. У дослідженні взяли участь 122 особи віком від 18 до 40 років. Усі піддослідні були поділені на дві групи в залежності від провідного виду діяльності. Так, група I представлена піддослідними з провідним видом діяльності — учбова діяльність. Група II представлена піддослідними з провідним видом діяльності — трудова діяльність. За допомогою метрики — відстань Махаланобіса оцінювалася компактність розміщення параметрів в рамках однієї групи і віддаленість результатів різних груп. При дискримінантному аналізі було виявлено, що квадрат відстані Махаланобіса між групою I і групою II — 9,70 ($F=8,22$; $P=0,00$). Таким чином, було показано, що простір результатів групи I і простір результатів групи II значуще віддалені один від одного.

Застосовувалися наступні методики дослідження: опитувальник «Структури темпераменту В. М. Русалова», тест «Смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. О. Леонтьєва», тест «Життєстійкості С. Мадді» (адаптація Д. О. Леонтьєва, Є. І. Рассказової), методика «Часової перспективи Ф. Зімбардо Zimbardo Time Perspective Inventory (ZTPI)» (адаптація А. Сирцової, Є. Т. Соколової, О. В. Мітіної) та шкала «Почуття когерентності А. Антоновського (SOC)» (адаптація Н. М. Димшиця).

Результати і їх обговорення. За результатами статистичної обробки даних піддослідних групи I і групи II нами були отримані середні значення параметрів тестів: опитувальника «Структури темпераменту В. М. Русалова», тесту «Смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. О. Леонтьєва», тесту «Життєстійкості С. Мадді», методики «Часової перспективи Ф. Зімбардо (ZTPI)» та шкали «Почуття когерентності А. Антоновського (SOC)».

Таблиця 1

Описова статистика за опитувальником «Структури темпераменту В. М. Русалова», за тестом «Смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. О. Леонтьєва», за тестом «Життєстійкості С. Мадді», за методикою «Часової перспективи Ф. Зімбардо (ZTPI)» та за «Шкалою почуття когерентності А. Антоновського (SOC)»

Параметр	Група I			Група II		
	Средне значення	Стд. відхилення	Стд. помилка	Средне значення	Стд. відхилення	Стд. помилка
Ергічність	5,67	3,04	0,41	8,81	1,78	0,22
Соціальна ергічність	6,82	3,35	0,45	9,51	2,41	0,29
Пластичність	6,16	3,45	0,47	9,10	2,46	0,30
Соціальна пластичність	6,55	4,42	0,60	4,70	2,30	0,28
Темп	6,85	3,43	0,46	9,57	2,41	0,29
Соціальний темп	8,25	3,24	0,44	9,13	2,24	0,27
Емоційність	7,4	3,17	0,43	4,42	2,88	0,35
Соціальна емоційність	7,87	3,14	0,42	3,87	2,94	0,36
Цілі у житті	28,45	8,70	1,17	36,12	5,48	0,67
Результативність життя	23,45	5,72	0,77	31,19	5,52	0,67
Процес життя	27,78	8,29	1,12	32,03	6,78	0,83
Локус контролю-Я	19,29	5,10	0,69	23,37	4,78	0,581
Локус контролю-Життя	28,78	7,31	0,99	32,75	8,37	1,02
Залученість	29,85	9,54	1,29	45,19	8,14	0,99
Контроль	26,56	7,16	0,96	40,51	8,54	1,04
Прийняття ризику	15,49	5,08	0,69	22,06	4,99	0,61
Загальна життєстійкість	71,51	19,91	2,69	107,52	19,27	2,35
Негативне минуле	3,20	0,61	0,08	2,08	0,59	0,07
Гедоністичне теперішнє	3,54	0,63	0,08	3,14	0,49	0,06
Майбутнє	3,54	0,48	0,06	3,85	0,47	0,06
Позитивне минуле	3,54	0,53	0,07	3,29	0,47	0,06
Фаталістичне теперішнє	2,79	0,56	0,08	2,00	0,43	0,05
Зрозумілість	42,16	6,56	0,88	48,70	7,02	0,86
Самозарадність	43,93	7,18	0,97	50,72	6,83	0,83
Сенсовність	38,4	8,23	1,11	45,49	8,29	1,01
Загальне почуття когерентності	123,93	16,11	2,17	145,15	18,60	2,27

При цьому можна відмітити, що за результатами параметрів опитувальника «Структури темпераменту В. М. Русалова» у піддослідних групи I вираженість параметрів «Соціальна пластичність» та «Соціальна емоційність» більша, ніж у піддослідних групи II, у яких переважає вираженість параметрів «Ергічність», «Соціальна ергічність», «Пластичність», «Темп», «Соціальний темп» (рис. 1).

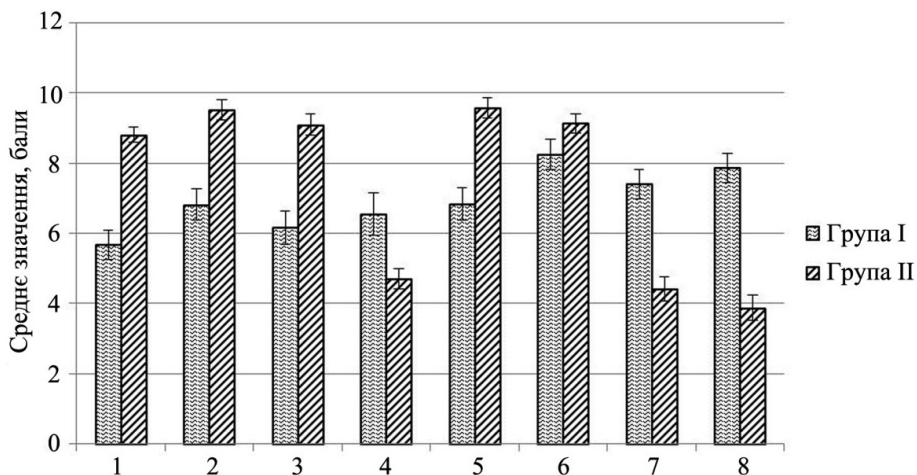

Рис. 1. Середні значення вираженості параметрів опитувальника «Структури темпераменту В. М. Русалова»

Примітка: 1 — «Ергічність», 2 — «Соціальна ергічність», 3 — «Пластичність», 4 — «Соціальна пластичність», 5 — «Темп», 6 — «Соціальний темп», 7 — «Емоційність», 8 — «Соціальна емоційність»

Середні значення параметрів тесту «Смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. О. Леонтьєва» у групі I і групі II свідчать про те, що у піддослідних групи II вираженість параметрів «Цілі у житті», «Результативність життя», «Процес життя», «Локус контролю-Я», «Локус контролю-Життя» більша, ніж у піддослідних групи I (рис. 2).

За результатами статистичної обробки даних тесту «Життєстійкості С. Мадді» можна відмітити, що у піддослідних групи II представленість параметрів «Залученість», «Контроль», «Прийняття ризику» і «Загальна життєстійкість» більша, ніж у групи I (рис. 3).

На підставі отриманих результатів за методикою «Часової перспективи Ф. Зімбардо (ЗТPI)», ми бачимо, що у піддослідних групи I вираженість параметру «Гедоністичне теперішнє» більша, ніж у піддослідних групи II. В свою чергу, у піддослідних групи II рівень вираженості параметру «Майбутнє» більше (рис. 4).

Середні значення параметрів шкали «Почуття когерентності А. Антоновського (SOC)» свідчать про те, що у піддослідних групи II рівень вираженості параметрів «Зрозумілість», «Самозарадність», «Сенсовність» і «Загальне почуття когерентності» більше, ніж у піддослідних групи I (рис. 5).

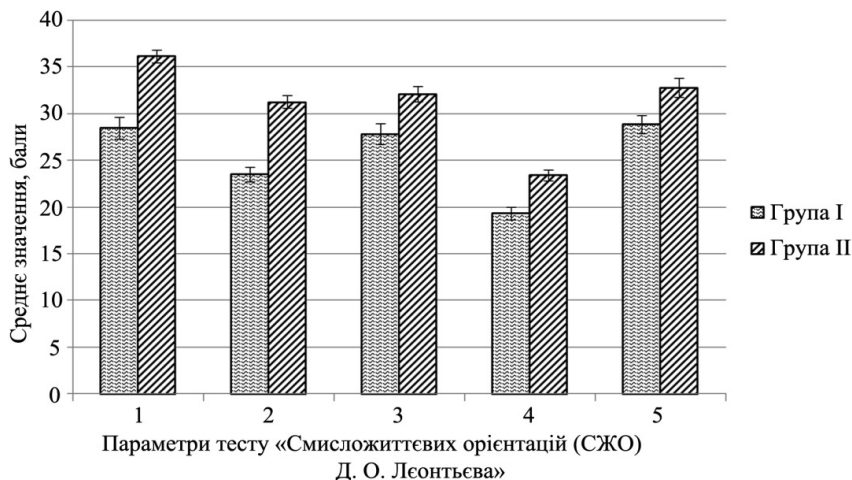

Рис. 2. Середні значення вираженості параметрів тесту «Смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. О. Леонтьєва»

Примітка: 1 — «Цілі у житті», 2 — «Результативність життя», 3 — «Процес життя», 4 — «Локус контролю-Я», 5 — «Локус контролю-Життя»

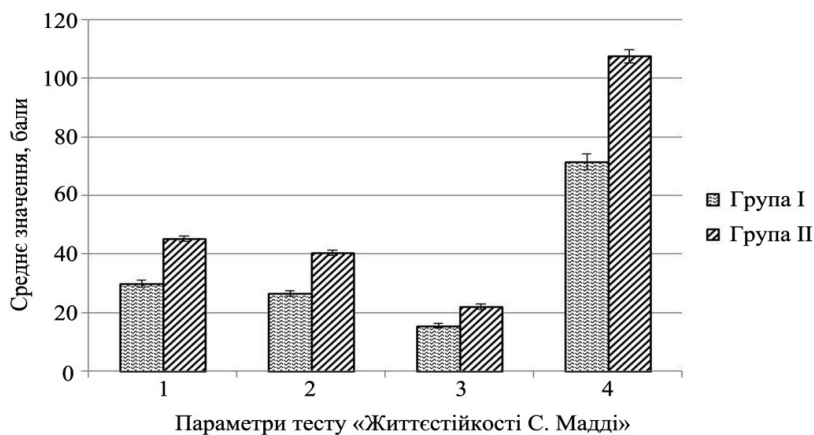

Рис. 3. Середні значення вираженості параметрів тесту «Життєстійкості С. Мадді»

Примітка: 1 — «Залученість», 2 — «Контроль», 3 — «Прийняття ризику», 4 — «Загальна життєстійкість»

На підставі отриманих середніх значень за шкалою «Почуття когерентності А. Антоновського (SOC)» можна припустити, що піддослідні групи I не розглядають стимули, з якими вони стикаються, як структуровану, узгоджену і впорядковану інформацію. Доступні їм ресурси вони вважають недостатніми для подолання перешкод. Отримані данні узгоджуються з представленістю індивідуально-типологічних і особистісних властивостей

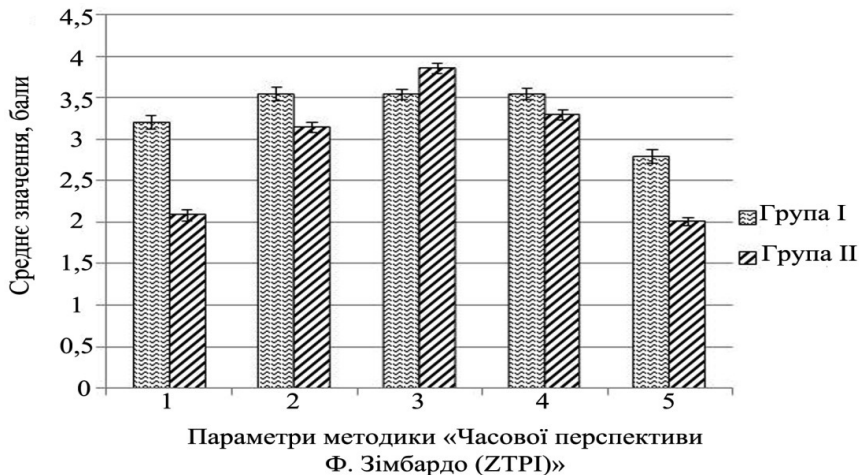

Рис. 4. Середні значення вираженості параметрів методики «Часової перспективи Ф. Зімбардо (ZTPI)»

Примітка: 1 — «Негативне минуле», 2 — «Гедоністичне теперішнє», 3 — «Майбутнє», 4 — «Позитивне минуле», 5 — «Фаталістичне теперішнє»

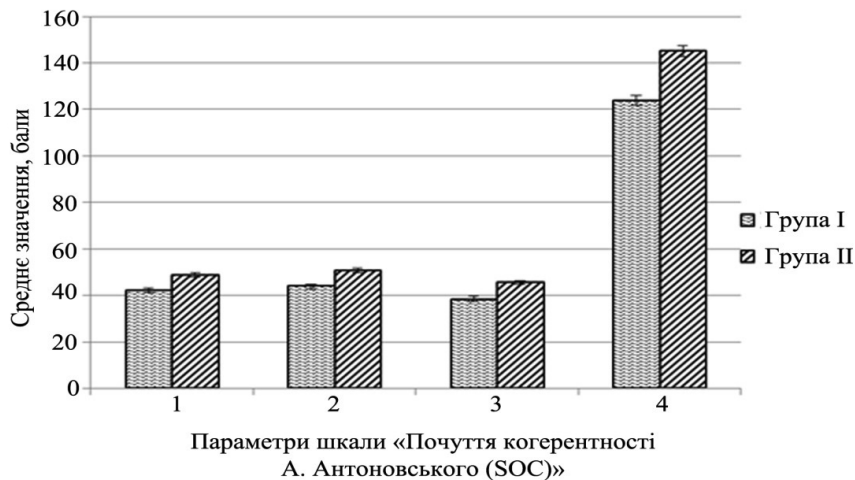

Рис. 5. Середні значення вираженості параметрів шкали «Почуття когерентності А. Антоновського (SOC)»

Примітка: 1 — «Зрозумілість», 2 — «Самозарадність», 3 — «Сенсовність», 4 — «Загальне почуття когерентності»

піддослідних. Так, піддослідні групи I відрізняються пасивністю, відсутністю зацікавленості та задоволення при виконанні провідної діяльності, чутливістю до невдач. Для них характерними є невдоволеність прожитою частиною життя, невіра у власні сили. В стресових ситуаціях можуть від-

чувати внутрішнє напруження та відчуття себе «поза» життям. В той же час, вони з легкістю вступають в соціальні контакти та підтримують спілкування; цінують миттєві насолоди, які вони отримують тут і зараз, без почуття провини і жалю за подальші наслідки скоєних дій.

Щодо піддослідних групи II, то можна припустити, що вони навпаки схильні розглядати потенційні загрози як виклики, що таять нові можливості. Вважають, що проблеми та вимоги, які життя ставить перед ними, варті того, щоб активно включатися в них. Можуть структурувати і впорядковувати інформацію, що надходить, та відкриті до зворотного зв'язку. Такі результати також узгоджуються з представленнями індивідуально-типологічних і особистісних властивостей піддослідних. Так, піддослідні групи II намагаються самостійно обирати свій шлях та отримувати задоволення від власної діяльності. Відрізняються впевненістю в собі та здатністю зберігати спокій у випадку невдачі. Розглядають життя як спосіб набуття досвіду і розвитку через активне засвоєння знань. Піддослідні групи II більше, ніж піддослідні групи I, орієнтовані на майбутнє, в них є цілі і плани, а їх поведінка спрямована на здійснення мети, що надає їх життю осмисленість і спрямованість. Вони намагаються контролювати своє життя і впливати на власне теперішнє і майбутнє.

Нами також був проведений кореляційний аналіз між параметрами шкали «Почуття когерентності А. Антоновського (SOC)» і параметрами тестів: опитувальника «Структури темпераменту В. М. Русалова», тесту «Смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. О. Леонтєва», тесту «Життєстійкості С. Мадді» та методики «Часової перспективи Ф. Зімбардо (ЗТPI)».

Таким чином, нами було показано зв'язок між шкалою «Почуття когерентності А. Антоновського (SOC)» та опитувальником «Структури темпераменту В. М. Русалова» (табл. 2). Так, і в групі I, і в групі II були виявлені кореляційні зв'язки між параметром «Зрозумілість» і параметрами «Ергічність», «Емоційність» і «Соціальна емоційність». В той же час, у групі II було також виявлено кореляційні зв'язки з параметрами «Пластичність» і «Темп». Між параметром «Самозарадність» і в групі I, і в групі II було показано кореляційні зв'язки з параметрами «Емоційність» і «Соціальна емоційність», а у групі I також і з параметром «Ергічність». Між параметром «Сенсовність», і в групі I, і в групі II було встановлено кореляційні зв'язки з параметрами «Ергічність», «Соціальна ергічність», «Пластичність» і «Темп». А у групі II також і з параметрами «Соціальний темп» і «Соціальна емоційність». Між параметром «Загальне почуття когерентності» і в групі I, і в групі II було показано кореляційні зв'язки з параметрами «Ергічність», «Пластичність» і «Емоційність», в той же час, в групі II також і з параметрами «Соціальна ергічність», «Темп», «Соціальний темп» і «Соціальна емоційність».

В результаті кореляційного аналізу між параметрами шкали «Почуття когерентності А. Антоновського (SOC)» та методики «Часової перспективи Ф. Зімбардо (ЗТPI)» (табл. 2) було виявлено, що у групі I між параметром «Зрозумілість» є кореляційні зв'язки з параметрами «Майбутнє» і «Фаталістичне теперішнє». Між параметром «Самозарадність» в групі I

Таблиця 2

Значимі коефіцієнти кореляції параметрів шкали «Почуття когерентності А. Антоновського (SOC)» та опитувальника «Структури темпераменту В. М. Русалова», тесту «Смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. О Леонтьєва», тесту «Життєстійкості С. Мадді» та методики «Часової перспективи Ф. Зімбардо (ZTP1)»

Параметри указаних мето- дик	Параметри шкали «Почуття когерентності А. Антоновського»							
	Зрозумілість		Самозарад- ність		Сенсовність		Загальне по- чуття коге- рентності	
	Гру- па I	Група II	Гру- па I	Група II	Гру- па I	Група II	Гру- па I	Група II
Ергічність	0,35**	0,25*	0,35**		0,36**	0,34**	0,33*	0,27*
Соціальна ергічність					0,27*	0,30*		0,26*
Пластичність		0,42**			0,32*	0,37**	0,42**	0,41*
Соціальна пластичність								
Темп		0,38*			0,28*	0,35*		0,39*
Соціальний темп						0,25*		0,27*
Емоційність	-0,44**		-0,32*	-0,32**			-0,27*	
Соціальна емоційність	-0,35*	-0,30*	-0,32*	-0,35**		-0,27*		-0,36**
Цілі у житті		0,39**	0,29*	0,41**	0,43**	0,45**	0,35**	0,50**
Результатив- ність життя			0,38**	0,35**	0,43**		0,44**	
Процес життя			0,33*		0,39**		0,32*	
Локус контроля-Я		0,36**	0,33*	0,39**	0,53**	0,31*	0,37**	0,43**
Локус контролю- Життя			0,39**		0,40**		0,40**	
Залученість	0,48**	0,32*	0,48**	0,27*	0,32**	0,41**	0,39**	0,41**
Контроль	0,53**	0,36*	0,53**	0,43**	0,4**	0,46**	0,52**	0,50**
Прийняття ри- зику	0,49**	0,31*	0,49**	0,32**	0,28*	0,31*	0,33*	0,37*
Загальна жит- тєстійкість	0,54**	0,36*	0,54**	0,39**	0,38**	0,44**	0,46**	0,48**
Негативне ми- нуле			-0,45**	-0,26*	-0,37**	-0,33**	-0,46**	
Гедоністичне теперішнє							-0,30*	
Майбутнє	-0,37**							
Позитивне ми- нуле								
Фаталістичне теперішнє	-0,27*		-0,4**	-0,35**			-0,38**	-0,33**
Зрозумілість			0,43**	0,42**		0,60**	0,56**	0,80**
Самозарадність	0,43**	0,42**			0,33*	0,61**	0,76**	0,80**
Сенсовність		0,60**	0,33*	0,61**			0,67**	0,89**
Загальне почут- тя когерентності	0,56**	0,80**	0,76**	0,80**	0,67**	0,89**		

Примітка: * – $p=0,05$, ** – $p=0,001$

і в групі II, було показано кореляційний зв'язок з параметрами «Негативне минуле» та «Фаталістичне теперішнє». Між параметром «Сенсовність» в групі I і в групі II було показано лише кореляційний зв'язок з параметром «Негативне минуле». Між параметром «Загальне почуття когерентності» в групі I було виявлено кореляційні зв'язки з параметрами «Негативне минуле», «Гедоністичне теперішнє» і «Фаталістичне теперішнє», а в групі II — лише з параметром «Фаталістичне теперішнє».

Нами також було підтверджено, що шкала «Почуття когерентності А. Антоновського (SOC)», тест «Смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. О. Леонтєва» та тест «Життєстійкості С. Мадді» взаємопов'язані (табл. 2.). Отримані нами кореляції між шкалою «Почуття когерентності А. Антоновського (SOC)» та тестом «Смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. О. Леонтєва» виявилися нижчими ($r=0,35-0,50$) в порівнянні з отриманими в попередніх вітчизняних та іноземних дослідженнях [5; 8] ($r=0,72-0,74$). В той же час отримані нами кореляції між шкалою «Почуття когерентності А. Антоновського (SOC)» та тестом «Життєстійкості С. Мадді» ($r=0,40-0,50$) подібні до результатів попередніх іноземних досліджень [8] ($r=43$), та менші в порівнянні з результатами попередніх вітчизняних досліджень [5] ($r=0,60-0,80$).

Висновки. Підсумовуючи загальні результати, слід відмітити, що в нашому дослідженні було встановлено індивідуально-типологічні та особистісні властивості, що впливають на почуття когерентності людини, а також відмічені відмінності у цих властивостях у осіб з різним провідним видом діяльності. Так, було показано, що у осіб з провідним видом діяльності — трудова діяльність почуття когерентності, та зокрема окремі компоненти почуття когерентності, представлені більше, ніж у осіб з провідним видом діяльності — учбова діяльність.

Нами було виявлено зв'язок між почуттям когерентності та індивідуально-типологічними властивостями людини як суб'єкта діяльності. Так, було виявлено позитивний зворотній зв'язок між компонентами почуття когерентності і властивостями темпераменту ергічність, пластичність, темп та негативний зворотній зв'язок з властивістю темпераменту емоційність.

Також нами було показано зв'язок між почуттям когерентності та особистісними властивостями людини. Було виявлено негативний зворотній зв'язок між компонентами почуття когерентності та часовою перспективою особистості — негативне минуле. Було підтверджено взаємозв'язок компонентів почуття когерентності зі смисложиттєвими орієнтаціями та життєстійкістю людини.

Список використаних джерел і літератури

1. Зимбардо Ф. Парадокс времени. Новая психология времени, которая улучшит вашу жизнь / Ф. Зимбардо, Дж. Бойд ; пер. с англ. О. Ю. Гатанова — СПб. : Речь, 2010. — 352 с.
2. Леонтєв А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтєв. — [2-е изд.]. — М. : Политиздат, 1977. — 304 с.
3. Леонтєв Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтєв. — М. : Смысл, 1999. — 487 с.

4. Максименко С. Д. Загальна психологія / С. Д. Максименко. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 272 с.
5. Осин Е. Н. Чувство связности как показатель психологического здоровья и его диагностика // Психологическая диагностика. — 2007. — № 3. — С. 22–41.
6. Русалов В. М. О природе темперамента и его месте в структуре индивидуальных свойств человека // Вопросы психологии. — 1985. — № 1. — С. 19–32.
7. Antonovsky A. Health, Stress and Coping. — San Francisco: Jossey-Bass, 1979.
8. Eriksson M., Lindstrom B. Antonovsky's sense of coherence scale: a systematic review // J. of Epidemiology and Community Health. — 2005. — V. 59, No. 6. — P. 460–466. doi:10.1136/jech.2003.018085.

References

1. Zimbardo F. Paradoks vremeni. Novaya psihologiya vremeni, kotoraya uluchshit vashu zhizn / F. Zimbardo, Dzh. Boyd; per. s angl. O. Yu. Gatanova — SPb.: Rech, 2010. — 352 s.
2. Leontev A. N. Deyatel'nost. Soznanie. Lichnost / A. N. Leontev. — [2-e izd.]. — M. : Politizdat, 1977. — 304 s.
3. Leontev D. A. Psihologiya smysla: priroda, stroenie i dinamika smyislovoy realnosti / D. A. Leontev. — M. : Smyisl, 1999. — 487 s.
4. Maksimenko S. D. Zagalna psihologiya / S. D. Maksimenko. — K. : Tsentr uchbovoy literaturi, 2008. — 272 s.
5. Osin E. N. Chuvstvo svyaznosti kak pokazatel psihologicheskogo zdorovya i ego diagnostika // Psihologicheskaya diagnostika. — 2007. — № 3. — S. 22–41.
6. Rusalov V. M. O prirode temperamenta i ego meste v strukture individualnyih svoystv cheloveka // Voprosy psihologii. — 1985. — № 1. — S. 19–32.
7. Antonovsky A. Health, Stress and Coping. — San Francisco: Jossey-Bass, 1979.
8. Eriksson M., Lindstrom B. Antonovsky's sense of coherence scale: a systematic review // J. of Epidemiology and Community Health. — 2005. — V. 59, No. 6. — P. 460–466. doi:10.1136/jech.2003.018085.

М. С. Ружицкая

аспирант кафедры общей психологии и психологии развития личности
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ИНДИВИДУАЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ И ЛИЧНОСТНЫЕ СВОЙСТВА, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЧУВСТВО СВЯЗНОСТИ СУБЪЕКТА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Резюме

В статье проведен анализ индивидуально-типологических и личностных свойств, влияющих на чувство связности человека, как субъекта деятельности, а также отмечены различия этих свойств у людей с разным ведущим видом деятельности. Показано, что у людей с ведущим видом деятельности — трудовая деятельность чувство связности, и в частности отдельные компоненты чувства связности, представлены больше, чем у людей с ведущим видом деятельности — учебная деятельность. Выявлена негативная обратная связь между компонентами чувства связности и временной перспективой личности — негативное прошлое. Подтверждена взаимосвязь компонентов чувства связности со смысложизненными ориентациями и жизнестойкостью человека.

Ключевые слова: личность, субъект деятельности, чувство связности, временная перспектива личности.

M. Ruzhytska

post-graduate student

Department of general psychology and psychology of personal development

Odessa I. I. Mechnikov National University

**INDIVIDUALLY-TYOLOGICAL AND PERSONALITY TRAITS THAT
AFFECT SENSE OF COHERENCE OF A SUBJECT OF ACTIVITY**

Abstract

The article presented the analysis of individually-typological and personality traits that affect sense of coherence of a subject of activity. Sense of coherence was described as a core disposition of personal life orientation. Thus, it was found that people with the leading type of activity — work activity, represented sense of coherence more, than people with the — learning activity. Negative correlations between sense of coherence and past negative time perspective were found. The relationship between sense of coherence and hardiness and meaning of life orientation was confirmed.

Key words: personality, subject of activity, sense of coherence, time perspective.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2014

УДК 159.924–051.11

І. А. Сербін-Жердецька

аспірант кафедри диференціальної і спеціальної психології

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

e-mail: s.v.odessa@mail.ru

ЖИТТЄВИЙ ВИБІР ОСОБИСТОСТІ ТА ЙОГО СКЛАДОВІ КОМПОНЕНТИ

Стаття присвячена дослідженню проблеми життєвих виборів особистості: видам, формам реалізації, чинникам, що детермінують життєвий вибір особистості. Виділені особистісні підстави, які сприяють або перешкоджають здійсненню життєвого вибору. Представлено місце смисложиттєвих орієнтацій в структурі життєвого вибору.

Ключові слова: життєвий шлях, життєва стратегія, життєдіяльність, структура особистості, смисложиттєві орієнтації.

Постановка проблеми. Вибір, як атрибут життєдіяльності людини, є надзвичайно складним і багатоаспектним психологічним феноменом. Упродовж життя людина здійснює безліч актів вибору різного характеру в різних сферах і на різних рівнях: психологічному, етичному, соціальному та інших. Ефективний вибір сприяє як особистісному розвитку людини, так і поліпшенню її зв'язків і стосунків в соціумі. Вибір людини має потужні рушійні і спрямовуючі сили, регулятивні можливості.

Актуальність дослідження визначається: радикальними змінами, що відбуваються як в житті суспільства в цілому, так і в житті окремих його представників: зміни в економічній, політичній, духовній та інших сферах сьогодення в Україні породжують нові життєві ситуації, досвід розв'язання яких у людини відсутній, внаслідок чого особливого значення набуває те, який вибір зробить людина, оскільки саме від її вибору залежить напрям і характер подальшого розвитку її та країни взагалі. Ситуація, що склалася в українському суспільстві, вимагає конкретизації ролі і змісту психологічних чинників, що визначають вибір людини. Тому дослідження психологічних чинників вибору є актуальним саме для психології. Окрім цього, вибір людини та його психологічна структура не розглядалися в аспекті загальної психології, в науці відсутні чіткі уявлення про мотиваційну, емоційну, когнітивну, ціннісну та інші складові життєвих виборів людини, динаміку їх ієрархічної структури і співвідношення. Досі залишається відкритим питання про те, які суб'єктивні характеристики впливають на життєвий вибір людини, як вони взаємодіють одна з одною, чи є серед них домінанти, і які їх взаємовідносини.

Основною метою статті є узагальнення та аналіз основних наукових поглядів та теоретичних підходів до проблеми життєвого вибору, що в подальшому дозволить розробити наукову стратегію в даному напрямку.

Викладення основного матеріалу. Особистісні детермінанти вибору вивчалися: у межах теорії ухвалення рішень (Ю. М. Козелецький, Т. В. Корнілова, Г. М. Солнцева, Н. А. Simon); у екзистенціально-гуманістичному і діяльнісному напрямках (А. Маслоу, Р. Мей, В. А. Петровський, Н. В. Пилипко, О. Ю. Мандрикова, Л. І. Дементій).

Вивчався також вплив зовнішніх чинників на вибір особистості: контекстів завдань на вибір варіанту рішення (А. Tversky, D. Kaneman, Н. Т. Wang, О. О. Савіна); соціальних ситуацій і взаємодій на вибір стратегії життя і формування життєвого сценарію (Е. Берн, Р. Гулдінг, М. Гулдінг, Г. С. Альтшуллер); вплив соціальних чинників (авторитету, думки більшості) на здійснення «правильного» вибору (Р. Чалдіні, Д. Кенрик, С. Нейберг).

Особистісний вибір розглядається в екзистенціальній і культурно-історичній психології як детермінанта становлення особистості, як можливість зміни соціальних умов її розвитку: вибір як вчинок формує особистість (Ж.-П. Сартр, В. Франкл, М. М. Бахтін, О. Г. Асмолов, В. П. Зінченко).

Отже, проблеми психологічних механізмів життєвого вибору на сьогодні актуальні в області екзистенціальної, теоретичної, практичної психології, є нагальними питаннями психології особистості. Вивчення проблеми вибору представлено у вітчизняній психології в різних аспектах. Вибір розглядається як складова життєвого шляху особистості (С. Л. Рубінштейн, В. С. Мухіна, О. Г. Асмолов та ін.); як спонукання до акме (О. О. Бодальов, О. О. Деркач та ін.); як концептуальне поняття теорії ухвалення рішень (Т. В. Корнілова); як внутрішня діяльність (Д. О. Леонт'єв). Останніми роками з'явилися роботи, в яких підкреслюється значущість вивчення ціннісних підстав вибору (В. В. Знаков); відзначається, що вибір пов'язаний з усвідомленням, реалізацією власного потенціалу і визначається внутрішньою позицією особистості, її ціннісними орієнтаціями (В. С. Мухіна). Невеликою кількістю робіт представлені дослідження операціональної структури вибору життєвого шляху, стратегій його реалізації (Д. О. Леонт'єв, О. Ю. Мандрикова, Л. І. Дементій).

Все це дозволяє нам визначити життєвий вибір людини як вибір у біфуркаційній точці життєвого шляху, що є суб'єктивним процесом і результатом мотивованого ранжирування цінностей і переваги інтернальної відповідальності, незмінно супроводжується певними відчуттями (емоціями), вольовими зусиллями і когніціями. Але життєвий вибір залежить не лише від знання, свідомості, самосвідомості, але й від особистості в цілому. Життєві рішення як відповідь особистості на ті або інші обставини і події є ефектом цілісної структури особистості, яка заломлює, опосередковує усі зовнішні дії — події і обставини життя. Життєві вибори, що ініціюються самою особистістю, у більшості випадків цілком відповідають її характеру і загальній її структурі, хоча людина може долати саму себе і здійснювати вчинки усвідомлено усупереч своєму характеру.

На прагматичному рівні суб'єктивно-оптимальним можна трактувати такий життєвий шлях, який за своїми умовами і вимогами до особистості повністю відповідає потенціалу її розвитку [4]. На метафоричному рівні

він представляє собою глибинно-психологічну предуготованість до деякої суто індивідуальної «місії», для реалізації якої на користь оточуючих і себе людина прийшла у цей світ.

Вибір опиняється в центрі питань людського існування, засадничою його характеристикою, унікальною особливістю і неодмінною умовою необхідності приймати відповідальність за власне «Я». Більше того, будь-який вибір виявляється таким, що зачіпає особистість, визначає її, тобто, будь-який вибір виявляється особистісним. А. В. Петровський, Д. М. Леонтьєв, Н. В. Пилипко підкреслюють особливість особистісного вибору, його відмінність від повсякденних виборів, вважаючи, що треба провести розмежування між «особистісним вибором», вибором між мотивами і численними виборами, які миттєво здійснюються в межах нормативно заданої діяльності [1]. Інша ж група авторів (Е. Фромм, С. Мадді, Д. О. Леонтьєв) вважає, що особистісний вибір може здійснюватися і в повсякденних ситуаціях (див.: [4]). Ми дотримуємося останньої точки зору, вважаючи, що з численних усвідомлених і осмислених повсякденних виборів складається основа для важливих і доленосних виборів і вчинків особистості. Особливого значення набуває ця проблема в контексті системи виборів, які мають здійснювати працівники органів внутрішніх справ: внаслідок складності та багатофункціональності професійної діяльності вони є водночас і професійними, і особистісними, і екзистенціальними, і моральними, і соціальними.

Першим кроком з кризи у бік «свого» життєвого шляху слугує усвідомлення переживаних дисфоричних станів наслідком системної кризи свого життя як такого, а не як набору окремих утруднень, що складаються ситуативно.

Особистісними підставами, які сприяють здійсненню життєвого вибору, є:

— здатність особистості до формулювання найближчих і довгострокових завдань, способів і засобів їх досягнення, що припускає вираженість когнітивної перспективи;

— адекватне усвідомлення своїх можливостей і узгодженість домагань, цінностей і відповідальності, що припускає наявність особистісно-мотиваційної перспективи;

— здатність особистості до оптимальної зміни змістовних і часових характеристик планованого залежно від зовнішніх умов і внутрішніх можливостей.

Особистісними підставами, що перешкоджають здійсненню вибору, є:

— відсутність готовності до відповідальної реалізації вибору;

— невпевненість особистості у власних можливостях;

— орієнтація на підтримку або контроль інших людей;

— дисгармонійність домагань, цінностей і відповідальності особистості [4].

Оскільки в структурі життєвого вибору особливе місце займають смисложиттєві орієнтації, перейдемо до аналізу результатів за методикою «Смисложиттєвих орієнтацій» (СЖО). В дослідженні взяли участь курсанти ОЮІ НУВС (150 осіб). Середньостатистичні дані за вибіркою представлені у таблиці.

Таблиця

Середньостатистичні показники за методикою «Смисложиттєві орієнтації»

Шкали	M	Me	SD	Min	Max	Проценти		
						25 %	50 %	75 %
Цілі	31,14	31,57	6,95	0,00	42,00	26,53	31,57	36,52
Процес	30,84	30,86	7,72	0,00	81,00	26,89	30,86	35,52
Результат	24,94	25,73	5,89	0,00	42,00	21,43	25,73	28,86
Локус контролю-Я	20,87	21,37	4,69	9,00	37,00	17,61	21,37	24,21
Локус контролю-Життя	28,16	28,35	7,97	4,00	57,00	22,74	28,35	33,90
Загальний показник ОЖ	104,71	104,80	19,97	53,00	192,00	92,60	104,80	117,17

M — середнє значення; Me — медіана; SD — стандартне відхилення.

За допомогою методики СЖО нами діагностувалися актуальні смислові стани. Актуальний смисловий стан (АСС) являє собою сукупність актуалізованих, генералізованих смислів, розміщених у часовій перспективі (досвід, реальність, цілі). Це свого роду переживання ситуації, що виконує функцію перекладу смислів індивідуальної системи з більш низького рівня на більш високий. З точки зору концептуалізації методики для діагностики актуальних смислових станів шкала «Цілі у житті» орієнтована на виявлення локалізації смислів у майбутньому, шкала «Процес життя чи інтерес і емоційна насиченість життя» — на локалізацію смислів у теперішньому, шкала «Результативність життя чи задоволеність самореалізацією» — на локалізацію смислів у минулому. Шкали «Локус контролю-Я» і «Локус контролю-Життя» характеризують внутрішній локус контролю як загальне світоглядне переконання в можливості контролю життя і власну здібність здійснювати такий контроль.

Приступаючи до характеристики актуального смислового стану на основі показників методики «СЖО», ми враховували, що локалізація особистісних смислів може носити тимчасовий, ситуативний характер, бути лише ланкою в постійній низці актуальних смислових станів. Разом з тим саме низка актуальних смислових станів, що переживаються у певний час життя і носять статус фаз розвитку, виконують функцію генералізації окремих смислів різних рівнів індивідуальної смислової системи у вищий, смисложиттєвий рівень, який, у свою чергу, виражається в ступені усвідомленості життя в цілому.

Як виявив попередній статистичний аналіз, системоутворюючим моментом життя в формуванні АСС для нашої вибірки виявився теперішній час життя, тому що відчуття в ньому спустошеності чи напруги викликає втрату смислової складової.

За шкалою «Процес життя» 22,7 % опитаних отримали низькі показники і 24,7 % високі показники. Частка суб'єктів, що отримали низькі показники, відчувають невдоволеність життям, не в змозі надати власному життю повноцінного смислу, сконструювати його часову перспективу (рис.).

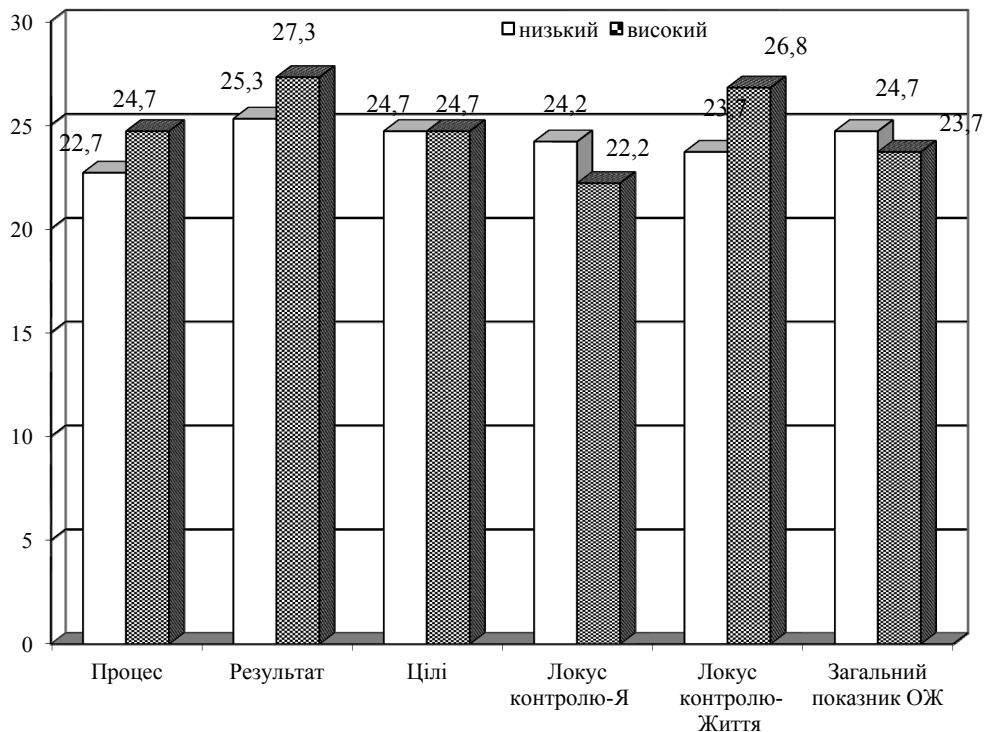

Рис. Розподіл часток низьких і високих показників за шкалами методики СЖО (F, %)

З них 20,1 % мають актуальний смисловий стан (АСС), що характеризується низькими показниками осмисленості теперішнього, минулого і майбутнього. Даному АСС притаманні невдоволеність прожитою частиною життя, низька осмисленість власного життя у теперішньому, відсутність цілей у майбутньому, внаслідок чого дискретне сприйняття власного життя в цілому. У цьому випадку особистісні смисли суб'єкту життя позбавлені спрямованості і часової перспективи. Крім того, такі суб'єкти демонструють невіру у власні сили, неспроможність контролювати події власного життя, фаталізм і впевненість в тому, що життя людини позбавлено свідомого контролю. Вони вважають, що свобода вибору ілюзорна, і безглуздо конструювати власне майбутнє.

За шкалою «Результативність життя» 25,3 % респондентів відчувають невдоволеність прожитою частиною життя (отримали низькі бали) і 27,3 % — вважають прожиту частину життя продуктивною і осмисленою (високі бали).

За шкалою «Цілі у житті» по 24,7 % респондентів отримали низькі та високі бали. Тобто частка суб'єктів з низькими балами живе сьогоднішнім і минулим.

Другий клас АСС, що виявився у 3,2 % досліджуваних, є станом з низькими показниками осмисленості минулого і майбутнього при високій осмис-

леності теперішнього. Такий стан характеризує суб'єкта як гедоніста, що живе сьогоднішнім, не має цілей і незадоволений минулим. Його особистісні смисли носять ситуативний, захисний характер. Низькі бали за шкалою «Локус контролю-Я» і середні за шкалою «Локус контролю-Життя» вказують на невіру у власні сили при відчутті продуктивності і осмисленості прожитого життя. При цьому відзначається емоційна нестійкість, схильність до афективних реакцій, конформність стосовно авторитетів і нехтування думкою інших. Крім того, наголошується внутрішня замкненість при зовнішній відкритості, уникнення глибоких і емоційно насичених контактів з людьми, тобто нездатність до суб'єкт-суб'єктного спілкування.

Третій клас АСС виявився у 1,4 % досліджуваних. Він характеризується низькими показниками осмисленості теперішнього і минулого при середніх і високих показниках осмисленості цілей (майбутнього). Даний клас характеризує суб'єкта як прожектера, плани якого не мають реальної опори в сьогоднішні і не підкріплюються особистісною відповідальністю за їх реалізацію. Орієнтування смислового локусу на цілі виконує в даному випадку функцію захисту від реальних проблем, іноді утворення ілюзорно-компесаторної реальності. Оточуючим приписуються недовірливість, нерозуміння і ворожість внаслідок раціоналізації явищ об'єктивної реальності і екстрапунитивного стилю поведінки. При даному стані відзначаються низькі показники локусу контролю-Я і середні — локусу контролю життя.

Четвертий клас АСС характеризується високими показниками осмисленості теперішнього і минулого та низької осмисленості майбутнього. Спостерігається у 2 % опитаних. Такий стан притаманний людям, які живуть сьогоднішнім та минулим днем. Система особистісних смислів спрямована на те, щоб жити. При даному стані спостерігаються середні показники по шкалах «Локусу контролю-Я», «Локусу контролю-Життя». Низька осмисленість цілей у житті орієнтує систему особистісних смислів на адаптаційні форми взаємодії з об'єктивною реальністю, які проявляються в завищеній самооцінці і високому рівні домагань і одночасно в потребі бути причетним до інтересів групи, в оптимізмі і яскравості емоційних проявів при деякій поверховості переживань і недолугості, в прагненні заперечувати існуючі проблеми, раціоналізувати і витісняти явища, що викликають тривогу.

П'ятий клас АСС складає 24,7 % опитаних. Відображає позитивний полюс осмисленості — всі три часових локуси мають високі показники. Даний стан характеризується відчуттям того, що минулий відрізок життя був продуктивним і осмисленим, процес життя в сьогоднішні сприймається як цікавий, емоційно насичений, а осмисленість цілей майбутнього надає усьому життю суб'єкта осмисленості, спрямованості і часової перспективи. Також даний клас стану характеризується середніми і високими балами за шкалами «Локусу контролю-Я», «Локусу контролю-Життя», що вказує на орієнтацію на цінності самоактуалізації, гнучкість поведінки.

У 0,6 % досліджуваних було виявлено низькі показники осмисленості минулого при середніх показниках за іншими шкалами методики

СЖО. Такий же відсоток досліджуваних з високими показниками осмисленості минулого при середніх показниках за іншими шкалами.

Таким чином, нами виявлено п'ять актуальних смислових станів, на відміну від А. В. Сірого (див.: [4]), яким описано вісім актуальних смислових станів. Скорочену чисельність смислових станів ми можемо пояснити віковими особливостями досліджуваної вибірки.

Таким чином, життєвий вибір людини визначається не лише об'єктивними обставинами, ситуацією вибору, але і самим суб'єктом вибору, його ментальністю, причому вирішальне значення мають суб'єктивні чинники, які опосередковують і заломлюють дію об'єктивних. Пускову роль при цьому відіграє сприйняття людиною проблемної ситуації, оскільки саме воно змістовно визначає її як виборну і спрямовує подальшу активність суб'єкта.

Суб'єктивні складові вибору містять окремі характеристики, які настільки тісно взаємозв'язані між собою, що це дозволяє говорити про їх системний вплив на життєвий вибір людини. Гармонізація взаємодії даних складових — потребово-мотиваційної, емоційно-вольової, когнітивної, аксіальної, стереотипів і настанов — здатна підвищити доцільність вибору. Інакше при пригнічуючому впливі будь-якої складової в процесі вибору або за наявності в ній дефекту можливі девіації і не виключений вибір неадекватної або асоціальної можливості.

Список використаних джерел і літератури

1. Абульханова-Славская К. А. Время личности и время жизни /К. А. Абульханова-Славская, Т. Н. Березина. — СПб.: Алетейя, 2001. — 304 с.
2. Бодалев А. А. Вершины в развитии взрослого человека /А. А. Бодалев. — СПб.: Питер, 2007. — 215 с.
3. Леонтьев Д. А. Психология смысла /Д. А. Леонтьев. — М.: Смысл, 2003. — 478 с.
4. Щебетова А. Л. Психологические особенности ситуаций жизненного выбора в среднем возрасте / А. Л. Щебетова // Молодой ученый. — 2011. — Т. 2. — № 6. — С. 111–113.

References

1. Abulhanova-Slavskaya K. A. Vremia litchnosti i vremia zchizni [Time of personality and time of life]. — SPb.: Aleteja, 2001. — 304 s.
2. Bodaliyov A. A. Vershini v razvitii vzroslogo tcheloveka [Tops are in development of the grown man]. — SPb.: Piter, 2003. — 215 s.
3. Leontiev D. A. Psihologiya smisla [Psychology of sense]. — M.: Smysl, 2003. — 478 p.
4. Schebetova A. L. Psihologicheskie osobennosti situaciy zchizntnogo vibora v srednem vozraste [Psychological features of situations of vital choice are in middle age] // Molodoy utcheniy [Young scientist]. — 2011. — T. 2, No. 6. — P. 111–113.

И. А. Сербин-Жердецкая

аспирант кафедры дифференцированной и специальной психологии
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

**ЖИЗНЕННЫЙ ВЫБОР ЛИЧНОСТИ И ЕГО СОСТАВНЫЕ
КОМПОНЕНТЫ**

Резюме

Статья посвящена исследованию проблемы жизненных выборов личности: видам, формам реализации, факторам, детерминирующим жизненный выбор личности. Выделены личностные основы, которые способствуют или препятствуют осуществлению жизненного выбора. Показано место смысложизненных ориентаций в структуре жизненного выбора.

Ключевые слова: жизненный путь, жизненная стратегия, жизнедеятельность, структура личности, смысложизненные ориентации.

I. A. Serbin-Zcherdecka

competitor of department by a differential and special
psychology of the Odesa national university of the name of I. I. Mechnikov

LIFE CHOICE OF PERSONALITY AND ITS COMPONENTS

Abstract

The article deals with the problem of personality life choices: types, forms of implementation, the factors determining the choice of the individual life. It is highlighted personal foundations that support or hinder the implementation of life choices. The place of life orientations in the structure of life choices.

Life choices of a person is determined not only by objective circumstances, the situation of choice, but also by the subject of choice, his mentality, the crucial subjective factors that mediate and refracting effect of the objective. Starter role is played by the human perception of the problem situation, because it is meaningful defines it as the election and directs further activity of the subject.

Subjective components of choice contain some features that are closely linked, which it allows you to talk about their systemic impact on human life choices. Harmonisation of the interaction of these components — the need-motivational, emotional and volitional, cognitive, axial, stereotypes and attitudes — can increase the desirability of choice. Otherwise, the overwhelming impact of any component in the selection process or in the presence of a defect it possible deviation and not excluded choice inadequate or antisocial features.

Key words: life path, life strategy, livelihoods, personality structure, the meaning of life orientation.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2014

УДК 159.9 316.47

L. S. Smokova

candidate of Psychological Science, Assistant Professor of the Department of Social Care and Practical Psychology
Institute of Innovative and Postgraduate Education
Odessa National I. Mechnikov University
e-mail: liudmyla.smokova@gmail.com

**RELATIONSHIP BETWEEN THE VALUES AND CONFLICT
RESOLUTION STRATEGIES IN CROSS-CULTURAL PERSPECTIVE**

This study investigated the connection between values and styles of handling interpersonal conflict in the context of two different societies. Important for us is the question which value determines the choice of one or another type of behaviour in the conflict situations. Data were collected with questionnaires from Ukraine and Bulgaria and processed with hierarchical regression analysis for each country. The results in the study were gathered by administrating a questionnaire for research of the value orientations (Krumov, 1990) and scales for styles of handling interpersonal conflict (Rahim, 1983). The study sample consisted of 275 Ukrainian undergraduates and workers in state and private organizations in Kiev, Odessa, Izmail and 253 Bulgarian undergraduates and workers in Sofia and Varna.

Key words: value orientations, interpersonal conflict, dominating strategy, obliging strategy, avoiding strategy, compromising strategy and integrating strategy.

Introduction: The social transformations which occurred in the last years in the countries Ukraine and Bulgaria originated a number of differences and contradictions in the way of life and put these societies before new challenges. In the conditions of a social change the preconditions of the current situation contribute to a prehierarchicalization of the well fixed values. With a view to this in the contemporary societies special attention is paid to the research direction and the analysis of the dynamics of the value orientations. These values are one of the main sources of motivation of the human activity and are a factor that influences on the personality formation. The value priorities in individual and social plan affect the changes in the social consciousness and the method of functioning of the contemporary civilization. They are like a «catalyst» for the changes occurred.

As relative stable in the time, the value orientations are determined by individual- psychological, social and temporal factors. The study of the condition and the development of the dominant profile of the value orientations allow us to discover the quality characteristics of the mass consciousness and to give answer to the question: «How will the personality feel in the new global world, which values and models will it take?» This is one of the reasons which provokes the execution of the present empiric research of the structure and the dynamics of the system of values, the members of two sample, put

under authentic social transformations and in view of their heterogeneity in character and nature.

On the other hand, the processes of social transformation which occurred, directed to a change of the political and economic foundations, caused new social and individual conflicts. As we know, conflict is a complicated process which can be kept with difficulty under control. The difficulties and the countless problems which conflicts cause in the contemporary democratic societies increase the necessity of finding reliable means for their prognostication and constructive overcoming.

The huge interest of the social-psychological and organization-conductive scientific knowledge to the constructive handling of the conflict phenomena caused numerous classifications of the strategies and the methods for their handling [1; 2; 8; 9]. In their essence the strategies for coping with conflicts are steady attitudes of the participants in the opposite for using a definite way of conduct for handling a conflict. The first conceptual plan for classification of strategies for handling conflicts is made by R. Blake and J. Moten (1964) [10]. They suggest two-dimensional model for measurement of the ways of conduct. The two dimensions express concern a themselves and concern for the others. On this model for measurement are defined five basic methods for coping with conflicts: *forcing, withdrawing, resolving, compromise and solving the problem*. This classification is subsequently reinterpreted by K. Thomas (1976) [4]. His model suggests comparison of the strategies according to dimensions, cooperativeness and assertiveness and they can be applied to the interpersonal as well as to the intergroup conflicts. Five different personal strategies for coping with conflicts are also suggested by Afrazal Rahim. In his conception they reveal other two aspects, integrative and distributive dimensions. The strategies offered by him are: *integrating, obliging, compromise, dominating and avoiding* [9].

In his researches Rahim (1983, 1986) accentuates that there is no such thing as best strategy, each one of them has its advantages and disadvantages. Depending on the concrete situational characteristics one of the methods for handling conflicts can prove to be more effective than the other one. For instance, the use of the integrating strategy leads to a better performance of the tasks and to a higher satisfaction from the group. The dominating strategy is functional when the collision cannot be provided in another way except by having a way. This strategy is applied mostly in extreme situations when the results from the conflict are a threat to the existence of the group or the organization.

The overview of the existing researches indicates that people have certain dispositions in their behaviour directed at solving conflict situations [5; 10]. The preferred strategies of a person's behaviour can be mediated by his/her intellectual, personal characteristics and specific features of his individuality [4; 2], which contains motives, beliefs and value orientations. For example, the dominating strategy of behaviour is inherent to the authoritarian type of personality, whereas obliging behaviour — to people with intensive need in affiliation [3]. On the other hand, cultural factors and situational determinants

influence the development of personal individuality, which directly entails differences between people in the choice of this or that strategy for handling conflicts.

The object of the article — to reveal the determinative role of personality value orientations in the individual choice of behaviour in conflict situations, conditioned by the socio-cultural specificity of the Ukrainian and Bulgarian societies.

Hypotheses: we assume that because of the differences in the social cultural conditions of Ukraine and Bulgaria, the value priorities which determine the choice of behaviour strategies in conflict situations will substantially differ in the two samples of respondents under study.

We also concede that the similarity of the former socio-political development of the two countries has influenced the similarity of the dominating priorities in the value and meaning sphere of the respondents from Ukraine and Bulgaria.

On the other hand the integration processes which take place today in these states, promote different socio-cultural transformations in each country, and this has resulted in objective differences in the structure of values, intensified by the modern cultural specificity of these societies.

Participants: participants in this survey were undergraduates and workers in state and private organizations from Ukraine and Bulgaria (N = 528; 253 from Bulgaria, 275 from Ukraine; 44,8 % female and 55,2 % male). In the selection of the research sample we stick to the fact that students are heralds of the existing trends for modernization of society and that especially their values show the direction of the social and cultural changes. On the other hand, the value priorities of the generation of age, which are priorities for traditional ones, are qualified as opposing to the values of the modernization and the globalization. The age of the interviewed people lies between 18 and 63 (M = 29.53; SD=11.76 and the median is MD=26.3 years).

Procedures: For collection and processing of data is used a complex Questionnaires, made in accordance with the cultural context in East Europe and on the grounds of this it appears to be especially suitable for their application in the concrete case. The questionnaire has included the next scales items: scales for research of the value orientations of the personality, created by K. Krumov (1990) [6] and scales for research of strategies for handling conflict situations (*Styles of handling interpersonal conflict*), created by A. Rahim (1992, 1983) [8; 9].

Results: Cultural Values Analyses. The collected data were put to mathematical-statistical processing with the program SPSS for Windows. The hierarchical importance of the value orientations for each society was revealed through a frequency distribution made. It was found that the values which get into the dominating kernel of the system of values in Ukraine and Bulgaria are the same but arranged in a different way. These are universal for all cultures, common to all mankind values, like love, health and vitality, personal and domestic happiness.

The next group of values which have a higher intensity, compared to the others are: freedom of the personality and the social justice, the strive for self-perfection and personal appearance, respect and recognition from the others, creative contribution at work. They are no more a landmark of the previous socialistic system, they express a clear tendency to democratization.

It was also found that the Bulgarians and the Ukrainians rely more on the spiritual values than the material ones, and the instrument values like «power and glory», which during the socialism had another significance and were a main value, today have low importance in both the two societies. These results back up the formulated by us hypothesis for presence of a similar system of values in Bulgaria and Ukraine. One of the main reasons for that is the similar pressure exerted on the social-political and the economic progress of these societies.

The analysis of the results shows also presence of statistically significant differences in the values of the value orientation. Thus in Bulgaria the priority of great importance «health and vitality» is put in the first place in the system of values, but in Ukraine a lower degree of significance is imputed to this terminal value. However the value «love» holds the leading position for the Ukrainians while for the Bulgarians it is put in the fourth place according to significance. Statistically significant difference is discovered in the priority of «friendship and respect from the others». For the Ukrainians the importance of this value is expressed more slightly than for the Bulgarians. We can note that support in the friendship is a traditional national characteristic for the two cultures which remains significant even in a period of cardinal social transformations. Probably the need of adherence, of a closer surroundings and positive connection with the others is a more strongly expressed necessity for the Bulgarians. In the Ukrainian contingent this need is displaced by the priorities «striving for self-perfection» and «recognition and respect from the others». Statistically significant difference is discovered also in the value «professional realization and career», which determines man's future and which is with greater value for the Bulgarians, and the Ukrainians are mainly orientated to self-updating and personal progress. Probably this is caused by the conditions of the social environment which help part of the Ukrainians to do not exercise in practice their profession. Because of this they are mainly orientated to rise in personal plan, not to a professional realization.

The results also confirm our assumption for the existence of objective differences in the structure of the value priorities in Bulgaria and Ukraine. Trend is predetermined by the cultural specificity of the societies and the various social-cultural transformations.

The value orientations as predictor of strategies of handling conflicts

To examine the relationship between the value priorities and strategies of handling conflicts, we used multiple linear regression models for each sample separately. The results showed presence of cultural differences in the determining role of the values regarding the strategies for handling conflicts.

The integrating strategy: It was found that in Ukraine the high ambition to hedonistic value orientation leads to low preference of collaboration in solving

a conflict. However the high concern about health and vitality, the implacable attitude towards disadvantages and injustice, the need of strive for respect and recognition from the others lead to more often use of the integrating strategy, to desire for standing up for personal interest and respecting other person's interests. It was established that material prosperity as a value priority for the respondents in Ukraine has inversely proportional effect on the integrating strategy. Probably, the ambition for a better material status decreases the interest in the integrating style which requires respecting other people's interests (see table 1).

In Bulgarian however the attitude for application of integrating strategy is influenced by other value priorities. The ambition of the Bulgarians for self-perfection and personal appearance contributes to more seldom application of the integrating strategy. The interesting thing is that the higher ambition for social activity in Bulgaria determines more frequently use of the collaboration in handling conflict situations. The value orientations «professional realization and career» and «love» have similar positive influence. Although this influence is weak, the priority of these values contributes to frequent application of the integrating strategy.

It was also discovered that it is found availability of similar, between the different cultures, determinants regarding the integrating strategy. Thus the strive for respect and recognition of the others predetermines the high attitude towards use of this strategy and the strive for power and social status predetermines low attitude towards collaboration in handling conflict and more seldom application of the avoiding strategy.

Table 1

The regression analysis of the value orientations and the integrating strategy

Value orientations	Ukraine DR ² = 0.220		Bulgaria DR ² = 0.155	
	Beta	P	Beta	P
Easy and carefree life	-0.233	p=0.001		
Health and vitality	0.201	p=0.006		
Respect and recognition from the others	0.620	p=0.011	0.192	p=0.006
Implacable attitude towards disadvantages and injustice	0.742	p=0.003		
Material prosperity	-0.142	p=0.046		
Creative contribution at work	0.140	p=0.024		
Social status (power)	-0.151	p=0.012	-0.210	p=0.001
Strive for for self-perfection and personal appearance			-0.282	p=0.005
Strive for democratic changes and economic prosperity			0.203	p=0.001
Love			0.152	p=0.035
Professional realization and career			0.191	p=0.043

The dominating strategy: The regression analysis found that in the Ukrainian examined persons the value «strive for democratic changes and economic prosperity» has statistically significant positive influence on this strategy (see

table 2). The determining role of the social orientation in the Ukrainian respondents is of special interest. While in Bulgaria this value contributes to more frequent application of the integrating strategy, in Ukraine it is a determinant for strive for imposing personal interests and disrespecting the other side's opinion in the conflict. On the other hand Ukrainians who estimate highly love and have strong orientation towards material prosperity more seldom apply the dominating (the competitive) strategy. It is also interesting to be noted that the ambition for the value health and vitality in Ukraine predetermines the choice of rivalry as a preferred way for settling opposites. The value priority «social status and power» is also in positive interrelation with this way of conduct in conflict. The moderate attention of this value to the dominating strategy is natural. The ambition for power and social influence always leads to attempts on domination in a conflict situation. In Bulgarian however influence of the values was not found regarding the dominating strategy.

Table 2

The regression analysis of the value orientations and the dominating strategy

Value orientations	Ukraine DR ² = 0.106		Bulgaria	
	Beta	P	Beta	P
Health and vitality	0.264	p=0.001		
Material prosperity	-0.213	p=0.007		
Social status (power)	0.134	p=0.041		
Strive for democratic changes and economic prosperity	0.163	p=0.010		
Love	-0.160	p=0.021		

The avoiding strategy: The results show that the choice of the avoiding strategy in the Ukrainian members is determined by the strive for social status and power (see table 3). This value priority has moderate negative influence on the application of this strategy which evidences for this that persons with high orientation to social influence and power have the attitude towards more seldom use of the avoiding behaviour as a way for coping with conflict.

The social status as a value also has negative influence on the choice of the avoiding behaviour in the Bulgarian sample. The results also show that the Bulgarian members who strive for self-perfection, personal appearance and good material status do not prefer escaping conflicts, just the opposite they have strong attitude for their solving. On the other hand the high need of respect and the strive for receiving approval from the others, connected with the attitude to escape the conflicts.

The compromise strategy: The compromise strategy in the examined persons in Ukraine is influenced to high extent of importance by the high strive for personal and national security, the implacable attitude towards disadvantages, injustice, care for disadvantaged persons and tolerance for new ideas determine the more frequent application of the compromise strategy

The obtained results show that in the Bulgarian respondents is available negative influence of the value «easy and carefree life». Probably more strongly expressed hedonistic orientation like enjoying life and satisfying desires

Table 3

The regression analysis of the value orientations and the avoiding strategy

Value orientations	Ukraine DR ² = 0.170		Bulgaria DR ² = 0.137	
	Beta	P	Beta	P
Respect and recognition from the others			0.273	0.002
Material prosperity			-0.194	0.035
Social status (power)	-0.132	0.034	-0.140	0.030
Strive for self-perfection and personal appearance			-0.221	0.004

(pleasure) makes the strive for finding compromise less possible. However the high attitude towards compromise and mutual compromises in the Bulgarians is determined by the strive for professional realization, career making, personal success, strive for respect and recognition by the others.

The obliging strategy: Cultural differences also regarding the obliging strategies were found. In the Bulgarian examined persons the more often choice of the helpful attitude is predetermined by high strive for respect and recognition from the others (see table 4). However the high orientation towards self-perfection, personal appearance and material prosperity determine more seldom making of concessions before the desires of the other side in handling arising conflict. Tendency to negative influence was found of the value «social status and power». The influence of this value priority on the obliging strategy is comparable to its influence on integration and the avoiding strategy.

In the Ukrainian respondents however the ambition of the person for realization and progress in the profession and for achievement of personal success decreases the attitude towards application of the obliging strategy, which requires satisfaction of needs of the other conflict side. Personal success as a value is determined by the social standards. With a view to this circumstance and the fact that Ukraine is characterized as a comparatively unstable social-cultural environment, the inversely proportional influence on the attitude towards helpful behaviour is logical. Although the frequent application of this way of coping with conflict contributes to development of altruistic directed behaviour, the seldom use of this strategy causes suspicion among the others and creates conditions for a new conflict.

Table 4

The regression analysis of the value orientations and the obliging strategy

Value orientations	Ukraine DR ² = 0.040		Bulgaria DR ² = 0.235	
	Beta	P	Beta	P
Strive for self-perfection and personal appearance			-0.362	0.000
Material prosperity			-0.201	0.002
Social status (power)			-0.180	0.003
Professional realization and career	-0.183	p=0.005		
Respect and recognition from the others			0.314	0.000

Conclusion

Today, in the contemporary world, the integrative processes in the various spheres of life are now taken as necessity of the new social society. Although the processes of social transformation, directed to change in the political and economic foundations, were adopted with exaltation by the world society as a progressive step in the social development of the former post-totalitarian countries, they quickly provoked general disappointment among the population. The social cataclysms, which shook the world in the last few years, are one of the main motives that impelled the research-workers to extend their interest in nature, the reasons and the results from the social-psychological conflict and in problem how to control it.

The fast social-economic and political changes in global aspect also contributed to sudden change of the previous ways for handling conflicts in the social environment. Still empiric enough researches do not exist, researches which show the interrelation between the value dominants and the preferred strategies for solving conflicts at intercultural level. This evidences that maybe the most neglected variable in the researches of the social conflict are the differences of the system of values in cultural aspect. The studies of the determining role of the value orientations regarding the strategies can significantly influence for making it easy to search for ways for constructive settlement of conflicts.

The results from the present intercultural research, of which the main stress is connected with the study and the clarification of the cultural specificity of the conflict and value problems, give reason for the following *conclusions* to be drawn:

By adapting to the quick pace of democratization of the social life and by starting a new stage in their historical progress, the societies in Bulgarian and Ukraine go through stormy changes which contribute to a cardinal change of the models of behaviour and the value orientations. In the contemporary Bulgarian culture, in a situation of uncertainty, the active conduct of the individual is dominating regarding the environment, the strive for imposing the personal will on the situative conditions instead of adapting to them. At individual level the dominating value kernel contains the values of the new contemporary society like freedom, independence and self-respect. For the Ukrainians however the transformation of the system of values goes in the conditions of downfall of many illusions and ideals, left from the previous public peace and furthermore in the conditions of rebirth of the cultural tradition of the people. Because of instability and uncertainty in the social sphere, caused by the difficult transition to democratization of the social life, the Ukrainians turn more to themselves, to the physical survival, not to the social problems. The dominating value of this society is expressed by orientation towards oneself and the family. This is an act of self-securing and concern about the close people of the person.

From the obtained data it can be concluded that the various temporal characteristics and the social transformations in these societies predetermined the different choice of the preferred strategies for coping with conflict situations.

Despite this both in the two cultures strongly expressed attitude is observed towards the integrating and compromise strategies and weakly expressed attitude towards the dominating strategy. The last rank position of the dominating strategy evidences that despite the intensive transformation of the social order in Ukraine and Bulgaria to new democratic societies, despite the integrative processes, requiring desperate struggling and imposing personal opinion, in these countries rivalry is put on the lowest position among all other ways of conduct in rise of opposites.

The assumed differences between Ukraine and Bulgaria showed also regarding the influence of the value orientations on the strategies for settlement of conflict opposites. From the obtained results concrete conclusion could be drawn about a practice connected with formation of techniques and methods for constructive settlement of conflict opposites.

References

1. Bergmann T. J., Volkema R. J. Understanding and Managing Interpersonal Conflict // Its Issues, Interactive Processes, and Consequences, in *Managing Conflict: An Interdisciplinary Approach* / M. Afzalur Rahim (Ed.). — New York: Praeger, 1989. — P. 7–19.
2. Chanin M. N., Schneer J. A. A study of the relationship between Jungian personality dimensions and conflict-handling behaviour // *Human Relations*. — 1984. — 37(10).
3. Ilieva S. Adherence to the organization. Psychological analysis. — Sofia: Albatros Publishing, 1998. — 232 p.
4. Kilmann R. H., Thomas K. W. Developing a forced choice measure of conflict-handling behaviour: The «MODE» instrument, Educational and Psychological Measurement. — 1977. — 37. — P. 309–325.
5. Kozan M. K. Cultural influences on styles of handling interpersonal conflicts: Comparisons among Jordan, Turkish, and US managers // *Human Relations*. — 1989. — 42(9). — P. 787–799.
6. Krumov K., Karabelyova S. The work values analysis in the organisations // *Annual Journal of Psychology, University Sofia*. — 2001. — Vol. 90. — P. 23–38.
7. Rahim A., Antonioni D., Krumov K., Ilieva S. Power Conflict and Efectireness: A Cross-Cultural Study in the United States and Bulgaria // *European Psychologist*. — 2000. — Vol.5(1). — P. 28–33.
8. Rahim M. A. A Measure of Styles of Handling Interpersonal Conflict // *Academy of Management Journal*. — 1983. — 26 (June). — P. 368–376.
9. Rahim M. A. A referent role and styles of handling interpersonal conflict // *Journal of Social Psychology*. — 1986. — 125(1). — P. 79–86.
10. Rubin J. Models of Conflict Management // *Journal of Social Issues*. — 1994. — Vol. 50 (1). — P. 33–45.

Л. С. Смокова

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної допомоги та практичної психології
ІПО ОНУ імені І. І. Мечникова

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ЦІННОСТЯМИ І СТРАТЕГІЄЮ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Резюме

У статті представлені результати крос-культурного дослідження взаємозв'язку ціннісних орієнтацій і стратегії вирішення міжособистісного конфлікту в контексті двох культуральних груп. Основна мета дослідження — розкрити вплив соціокультурної специфіки суспільства на детермінуючу роль ціннісних орієнтації особистості в індивідуальному виборі стилю поведінки в конфліктній ситуації. Дані для емпіричного дослідження були зібрані шляхом проведення анкетування в вузах та організаціях України та Болгарії. Всього було опитано 528 респондентів, з них 275 осіб — українські студенти і працівники державних та приватних організацій міст Києва, Одеси та Ізмаїла, і 253 особи — болгарські студенти і співробітники приватних організацій міст Софії та Варни.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, міжособистісні конфлікти, стратегії інтегрування, домінування, поступливості, уникнення і компромісу.

Л. С. Смокова

кандидат психологических наук,
доцент кафедры социальной помощи и практической психологии
ИИПО Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ЦЕННОСТЯМИ И СТРАТЕГИЕЙ РАЗРЕШЕНИЯ КОНФЛИКТОВ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ

Резюме

В статье представлены результаты кросс-культурного исследования взаимосвязи ценностных ориентаций и стратегии разрешения межличностного конфликта в контексте двух культуральных групп. Основная цель исследования — раскрыть влияние социокультурной специфики общества на детерминирующую роль ценностных ориентаций личности в индивидуальном выборе стиля поведения в конфликтной ситуации. Данные для эмпирического исследования были собраны путем проведения анкетирования в вузах и организациях Украины и Болгарии. Всего было опрошено 528 респондентов, из них 275 человек — украинские студенты и работники государственных и частных организаций городов Киева, Одессы и Измаила, и 253 человека — болгарские студенты и сотрудники частных организаций городов Софии и Варны.

Ключевые слова: ценностные ориентации, межличностные конфликты, стратегии интегрирования, доминирования, уступчивости, избегания и компромисса.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2014

УДК [618.2+618.4]:61:159.9

В. Р. Ушакова

здобувач

кафедри сексології та медичної психології

Харківська медична академія післядипломної освіти

практичний психолог перинатальної жіночої консультації

Міського клінічного пологового будинку № 2 м. Сімферополя

e-mail: Vladislava-R@i.ua

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДРУЖНИХ ВІДНОСИН І ВЗАЄМОДІЇ В СИСТЕМІ «МАТИ — ДИТИНА» У РАНЬОМУ ПІСЛЯПОЛОГОВОМУ ПЕРІОДІ

В статті аналізуються дані наукового дослідження щодо особливостей родинної та материнсько-дитячої взаємодії у ранньому післяпологовому періоді. Основними показниками в дослідженні слугували міра задоволеності шлюбом і перебіг вагітності. Науковий аналіз побудований на порівнянні рівня задоволеності шлюбом і відношенням жінок до різних сторін сімейного життя в залежності від перебігу вагітності та типів пологів. Увага приділяється ставленню жінки до новонародженого та успішність адаптації в системі «мати — дитина». Акцент зроблено на визначенні впливу сімейних факторів на стан діадної материнсько-дитячої взаємодії. В дослідженні враховується прийняття участі жінками у заходах медико-психологічної підтримки сім'ї у період вагітності. Отримані результати наукового дослідження можуть бути враховані при розробці психопрофілактичної роботи з жінками у ранньому післяпологовому періоді в межах медико-психологічної підтримки сім'ї після народження дитини. Психопрофілактична робота здійснюється за допомогою індивідуальних консультацій.

Ключові слова: ранній післяпологовий період, сімейні відносини, материнсько-дитяча взаємодія, задоволеність шлюбом.

Актуальність теми. Вплив психоемоційного стану матері у післяпологовий період відбувається багатопланово. Психоемоційна стабільність матері робить період адаптації максимально сприятливим, створюючи умови для подальшого психомоторного розвитку дитини. Позитивний вплив родинної системи створює мікроклімат, від якого залежить подальший особистісний розвиток дитини, фундамент якого закладається внутрішньоутробно [1].

Народження дитини може привести до кризи взаємин у сім'ї і, як наслідок, до кризи особистості, оскільки вона може зачіпати не лише сферу взаємин, але і різні аспекти особистості чоловіка та дружини [2].

Сімейне оточення відіграє важливу роль в гармонізації емоційного стану жінки після народження дитини. Участь всіх членів сім'ї особливо важлива у формуванні адаптаційних механізмів до нового рівня життєвого функціонування як матері, так і дитини, тому головним завданням родини, що має новонароджену дитину, є грамотний розподіл обов'язків між її членами [3; 4].

Поняття «сімейна адаптація» відображає здатність сім'ї пристосовуватись до мінливих умов життєдіяльності. Для жінок у післяпологовий період є характерним «хаотичний» тип сімейної адаптації. Хаотичність у сім'ях з новонародженою дитиною викликана появою нового члена сім'ї [5].

Сім'я з народженням дитини повинна перебудуватися на новий вид функціонування, повинно відбутися природне «входження» нового члена сім'ї в традиційний уклад сімейних відносин. «Хаотичність» в сім'ї з новонародженою дитиною відображає ситуацію, коли сімейна система ще не встигла або не змогла, в силу будь-яких обставин, перебудуватися і включити свого нового члена в звичний уклад сімейного функціонування [6, с. 163–168; 7].

Для сімей жінок з пригніченим емоційним станом, депресивними та тривожними станами найбільш характерний «роз'єднаний» тип сімейної згуртованості. У сім'ях цих жінок кожний член функціонує сам по собі, відносини між членами сім'ї віддистанційовані і відрізняються автономністю кожного з них. Відбувається емоційне розділення, партнери мало прив'язані один до одного, демонструють неузгоджену поведінку, вони часто проводять вільний час окремо, мають кожний свої інтереси і різних друзів, рідко надають підтримку один одному і вирішують спільно життєві проблеми [4].

Зауважимо, що дослідники (Беляєва К. М., Вассерман Л. І., Співаковська А. С., Столина В. В., Варга А. Я., Ковальов Г. О. та ін.) [8; 9; 10; 11], що вивчають проблему дитячо-батьківських відносин, вважають, що батьківські установки або позиції мають два основних компоненти — емоційний та інструментальний (контроль і вимоги). Автори вважають, що емоційне ставлення до дитини є базовим. Емоційне прийняття характеризується тим, що мати приймає дитину такою, якою вона є, поважає її індивідуальність, симпатизує їй, намагається проводити багато часу з нею. Характер емоційного ставлення матері лежить в основі формування якості прихильності до дитини. Приймаюча, любляча, емпатійна мати, яка вчасно реагує на потреби дитини, формує у неї так звану безпечну прихильність. Діти з безпечною прихильністю відрізняються впевненою поведінкою, вони не бояться нових ситуацій, у них формується базова довіра до світу. Мати, що ігнорує дитину, або непередбачувана і непослідовна формує у дитини небезпечну прихильність. У таких дітей розвивається низька самооцінка, невпевненість у собі, пасивність, а іноді і агресивність. Таким чином, емоційний компонент є базовим. Емоційне самопочуття дитини, її світовідчуття і світосприйняття багато в чому залежать від позиції матері [12].

У медичній і психологічній літературі не приділяється значної уваги визначенню впливу заходів психопрофілактики, психотерапії та психокорекції родини в період вагітності з урахуванням перебігу вагітності на психоемоційний стан матерів, сімейну взаємодію та успішність адаптації системи «мати — дитина» у ранньому післяпологовому періоді. У медичній психології недостатньо вивчено вплив психологічних факторів на виникнення і прояв сімейної дезадаптації та викривлення діадної взаємодії системи «мати — дитина» у матерів новонароджених, більше уваги приділяється медичному поясненню зазначеної симптоматики.

Мета роботи — визначити особливості подружніх стосунків, внутрішньосімейних ролей та материнсько-дитячої взаємодії у жінок в аспекті їх адаптації до материнства в залежності від перебігу вагітності та типів пологів.

Основні задачі даного етапу наукового дослідження:

1. дослідження стану подружньої взаємодії та наявності сімейних конфліктів після пологів;

2. діагностування розподілення ролей всередині сім'ї;

3. виявлення особливостей дитячо-батьківських відносин і направленості матері;

4. дослідження впливу медико-психологічної підготовки сім'ї в період вагітності на стан родинної взаємодії та адаптацію до материнства у ранньому післяпологовому періоді.

Контингент обстежених та методи дослідження. Дослідження було залучено 250 вагітних у віці від 20 до 37 років на II триместрі вагітності (19–20 тижнів). З них основну групу склали 150 жінок з ускладненим перебігом вагітності (УВ). Групу порівняння склали 100 жінок з фізіологічним перебігом вагітності (ФВ). Багатокомпонентне наукове дослідження жінок проводилося в кілька етапів, метою якого було визначити вплив задоволеності подружніми стосунками на стан психоемоційної та особистісної сфери, і внутрішньосімейну взаємодію в аспекті різного перебігу вагітності у жінок. Після діагностики була проведена групова психокорекційна, психотерапевтична та психопрофілактична робота з жінками, не задоволеними шлюбом, в якій брали участь і чоловіки. По закінченню заходів медико-психологічного впливу на подружні пари в період очікування дитини проводилась оцінка ефективності. Терапевтичну групу склали 70 жінок (НШТ), групу порівняння — 64 матері (НШК).

Після народження дитини через 7 днів в рамках другого модуля медико-психологічної підтримки сім'ї після народження дитини, направлено на вивчення психоемоційної сфери жінок, стан подружньої взаємодії та дитячо-батьківських відносин, відбувся розподіл жінок на групи з урахуванням перебігу вагітності та пологів (партнерські і без партнера). Утворені 4 групи: група 1 партнерські пологи, ускладнений перебіг вагітності (ПП УВ) — 105 жінок, група 2 партнерські пологи фізіологічний перебіг вагітності (ПП ФВ) — 57 жінок, група 3 пологи без партнера, ускладнений перебіг вагітності (БП УВ) — 45 жінок, група 4 пологи без партнера, фізіологічний перебіг вагітності (БП ФВ) — 43 жінки.

У дослідженні враховується фактор участі жінок у заходах медико-психологічної підтримки сім'ї в період вагітності.

Аналіз попередніх результатів наукового дослідження дав змогу визначити психоемоційний стан жінок в аспекті їх адаптації до материнства в залежності від перебігу вагітності та типів пологів.

На даному етапі наукового дослідження вважається доцільним застосування методик, здатних вирішити задачу діагностики, з одного боку, стан подружніх відносин та особливостей дитячо-батьківського контакту, з іншого боку, вплив шлюбних взаємодій в аспекті системи «мати — дитина» на

протікання раннього післяпологового періоду. Увага приділяється стану внутрішньосімейних відносин та адаптації жінки до материнства з урахуванням перебігу вагітності та участі жінок у заходах медико-психологічного впливу.

Для реалізації поставленої мети було використано два опитувальника, питання та інтерпретація відповідей яких були логічно пов'язані з головною проблемою дослідження і дозволяли здійснити її багатокомпонентне вивчення.

На даному етапі дослідження для визначення особливостей подружніх стосунків, внутрішньосімейних ролей та оцінки дитячо-батьківських відносин жінок у ранньому післяпологовому періоді використовували такий психодіагностичний інструментарій:

– опитувальник задоволеності шлюбом [13, с. 173–179];

– методика вивчення батьківських установок PARI (Parental Attitude Research Instrument) [13, с. 130–143].

Методи статистичної обробки даних: методи описової статистики, методи перевірки значущості відмінностей незв'язаних вибірок хі-квадрат, дисперсійний аналіз. Математична обробка результатів проводилася за допомогою програмного пакету IBM SPSS Statistics 21. При перевірці статистичних гіпотез за рівень значущості приймали $p < 0,05$.

Результати дослідження та їх обговорення. Виявлено статистично значущі розбіжності між основною групою жінок з ускладненим перебігом вагітності та контрольною групою за показниками задоволеності шлюбом ($F=3,7$, $p<0,05$) у ранньому після пологовому періоді. Розглянемо отримані результати, відображені в рисунку.

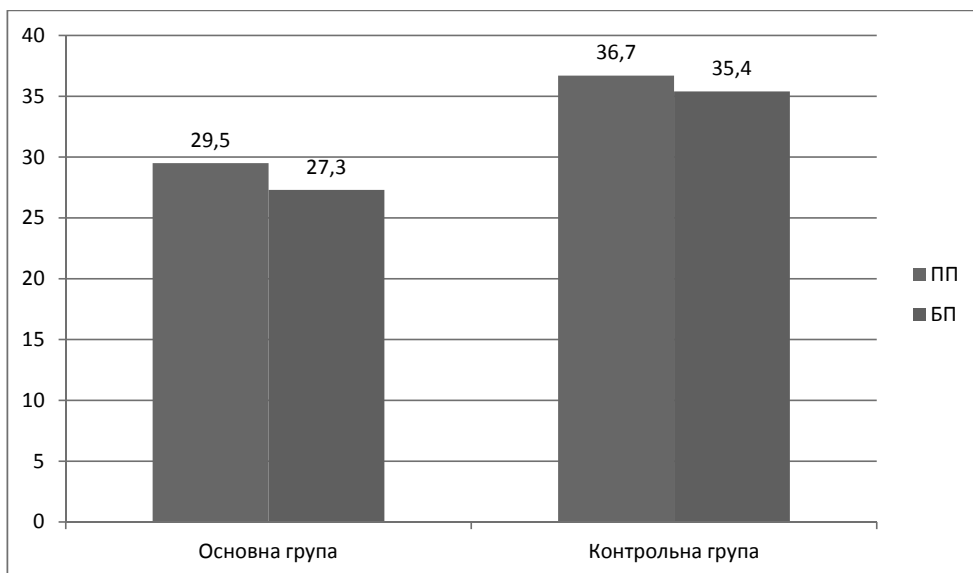

Рис. Оцінка задоволеності шлюбом у жінок з різним перебігом вагітності та типами пологів у ранньому післяпологовому періоді

Жінки з ускладненням вагітності після партнерських пологів вважають свій шлюб більш задовільним ($29,7 \pm 8,3$), ніж матері після пологів без партнера ($27,3 \pm 7,2$; $p < 0,05$). У матерів з фізіологічним перебігом вагітності з партнерськими пологами оцінка задоволеності шлюбом становила $36,7 \pm 7,9$, що статистично перевищувало таку оцінку у жінок після пологів без партнера — $35,4 \pm 6,8$ ($p < 0,05$). Також діагностується більша задоволеність сімейними стосунками у жінок з фізіологічним перебігом вагітності на відміну від жінок з ускладненням ($p < 0,05$).

Проаналізуємо розподілення результатів задоволеністю родинною взаємодією за групами в залежності від участі жінок у заходах медико-психологічної підтримки сім'ї в період вагітності, що дасть нам більш детальну та повну картину для нашого дослідження та задовольнить задачу та мету нашої роботи ($p < 0,05$) (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка задоволеності шлюбом жінок у ранньому післяпологовому періоді

Оцінка задоволеності шлюбом	Основна група (n=150)								Контрольна група (n=100)			
	ПП, n = 105				БП, n = 45				ПП, n = 57		БП, n = 43	
	НШТ, n = 39		Не брали участь, n = 66		НШТ, n = 21		Не брали участь, n = 24					
	Абс.к	%	Абс.к	%	Абс.к	%	Абс.к	%	Абс.к	%	Абс.к	%
Низька	15	38,5	43	65,2	8	38,1	17	70,8	25	43,9	22	51,2
Висока	24	61,5	23	34,8	13	61,9	7	29,2	32	56,1	21	48,8

Оцінка задоволеності шлюбом у жінок з ускладненим перебігом вагітності після партнерських та пологів без партнера у ранньому післяпологовому періоді практично однакова. Тобто після партнерських пологів відмітили незадоволеність шлюбом 55,2 % жінок, а після пологів без партнера — 55,5 % матерів. Отже у матерів з ускладненням вагітності переважає невдоволеність подружніми стосунками, відсутність емоційної та моральної підтримки, турботливості з боку партнера. Стосовно жінок з фізіологічним перебігом вагітності спостерігається така картина: жінки, які народжували з партнером, більше задоволені шлюбом, ніж жінки, що народжували самостійно. При порівнянні жінок з ускладненим та фізіологічним перебігом вагітності після пологів прослідковується задоволеність сімейним життям у матерів з фізіологічним перебігом вагітності.

Більшість жінок у ранньому післяпологовому періоді з ускладненим перебігом вагітності, які не відвідували заняття з медико-психологічної підтримки сім'ї в період вагітності, оцінюють свої подружні стосунки за рівнем задоволеності як неблагополучні, тобто ці жінки не задоволені своїми шлюбними стосунками. Задоволеність шлюбом у жінок у ранньому післяпологовому періоді з ускладненням вагітності, які брали участь у заходах психопрофілактики та психокорекції, вище, тобто вони представляють свій шлюб як більш щасливий, подружні відносини як більш гар-

монійні. Цих жінок більше, ніж матерів з фізіологічним перебігом вагітності.

Прослідковується більше ніж половину жінок з ускладненням вагітності при партнерських (65,2 %) та пологах без партнерів (70,8), які не відвідували заняття, незадоволеність шлюбними стосунками. Можна прогнозувати для жінок з ускладненням вагітності, які відвідували заходи медико-психологічного впливу, незалежно від пологів гармонійний тип сімейного виховання дитини і гармонійні подружні відносини.

Таким чином, отримані результати дали підставу розподілити жінок на групи в залежності від задоволеності шлюбом з урахуванням перебігу вагітності та типів пологів. Отже, до групи з ускладненням вагітності при партнерських пологах увійшли 47 жінок, що задоволені шлюбом (ППУВ ЗШ) та 58 жінок, які не задоволені шлюбом (ППУВ НШ). Групу жінок з ускладненням вагітності при пологах без партнера склали 20 жінок, задоволених шлюбом (БПУВ ЗШ), та 25 жінок, не задоволених шлюбом (БПУВ НШ). До групи жінок з фізіологічним перебігом вагітності при партнерських пологах увійшли 32 жінки, задоволених шлюбом (ППФВ ЗШ), та 25 жінок, не задоволених шлюбом (ППФВ НШ). Групу жінок з фізіологічним перебігом вагітності при пологах без партнера склали 21 жінок, задоволених шлюбом (БПФВ ЗШ), та 22 жінок, не задоволених шлюбом (БПФВ НШ).

Зауважимо, що 40 % жінок (із загальної кількості жінок основної групи) з ускладненням вагітності, які були не задоволені шлюбом в період вагітності, відмітили після пологів задоволеність сімейними відносинами. Ці матері в період вагітності брали участь у заходах медико-психологічної підтримки сім'ї, направлених на покращення емоційного стану та гармонізації сімейних стосунків. Тобто подружні пари були медично та психологічно підготовлені до сумісних пологів та післяпологового періоду. Зазначимо, що 24 % жінок з ускладненням вагітності, які були не задоволені шлюбом в період вагітності, після пологів оцінили сімейні стосунки як незадовільні, не брали участь у психопрофілактичній та психокорекційній роботі та склали порівняльну групу (НШК). Отримані результати висвітлюють той факт, що 36 % жінок, не задоволених шлюбом, з ускладненням вагітності після пологів в період вагітності відмітили задоволеність подружніми стосунками та не брали участь у заходах медико-психологічного впливу.

Таким чином, розподілення даних свідчить про те, що в період вагітності незалежно від стану сімейних стосунків та перебігу вагітності є досить важливим відвідування сімейними парами занять з психоосвіти, психопрофілактики та, за необхідністю, психокорекції та психотерапії, направлених на покращення самопочуття, оптимізацію ставлення до дитини, гармонізацію подружніх стосунків, усвідомлення материнства і батьківства, що дає змогу легше адаптуватися до народження дитини та нового сімейного складу.

Вивчення актуальних проблем подружніх відносин, а також виявлення значущих чинників, що впливають на благополуччя сім'ї, дає змогу попередити сімейні конфлікти та знайти індивідуальні способи їх вирішення

для кожної сім'ї. Аналіз ставлення до сімейної ролі жінок допоможе краще зрозуміти специфіку сімейних відносин обстежуваних сімей. Важливим фактором у ранньому післяпологовому періоді є дослідження батьківської позиції (або установки), тобто вивчення ставлення матері до дитини.

Для діагностики розподілення внутрішньосімейних ролей та специфіки материнсько-дитячих відносин проаналізуємо ставлення жінок до подружніх відносин та до новонародженого в залежності від перебігу вагітності та типів пологів за допомогою методики PARI. Дослідження ставлення матерів до сімейних ролей та присутності сімейних конфліктів допоможе краще зрозуміти специфіку подружніх відносин обстежуваних сімей, а ставлення матері до дитини — протікання адаптаційного періоду у діадній взаємодії «мати — дитина». Для більш повного, об'єктивного та поглибленого аналізу на даному етапі роботи ми враховуємо участь жінок з ускладненням вагітності у заходах медико-психологічної підтримки сім'ї в період очікування дитини (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика подружніх стосунків і материнсько-дитячих відносин жінок у ранньому післяпологовому періоді

Ознаки відносин	Основна група (n=150)				Контрольна група (n=100)	
	ПП, n = 105		БП, n = 45		ПП, n = 57	БП, n = 43
	НШТ, n = 39	Не брали участь, n = 66	НШТ, n = 21	Не брали участь, n = 24	Абс.к. ± m	Абс.к. ± m
	Абс.к. ± m	Абс.к. ± m	Абс.к. ± m	Абс.к. ± m		
<i>Ставлення до сімейної ролі</i>						
Сімейні конфлікти	8,4±0,89	16,7±1,2	8,5±0,78	15,7±0,9	14,5±1,1	13,8±0,7
Байдужість чоловіка	8,6±0,8	17,2±2,2	8,63±0,8	16,9±1,1	15,4±1,2	14,2±1,1
<i>Ставлення до дитини</i>						
Партнерські стосунки	17,3±1,9	7,9± 0,8	17,2±1,6	8,2±0,7	9,4±1,1	10,5±1,23
Уникнення контакту з дитиною	8,2±1,1	15,6±0,9	8,1±0,93	15,2±1,2	12,3±1,13	10,9±0,88

Аналізуючи дані з табл. 2, маємо, що за показниками першого та другого блоку методики щодо визначення стану родинних відносин та характеристик материнсько-дитячих відносин прослідковуються значимі розбіжності ($p < 0,05$). У жінок з ускладненням вагітності, які не відвідували заняття з медико-психологічної підтримки в період очікування дитини, на 7 день після народження малюка спостерігається перевага байдужості чоловіка над сімейними конфліктами ($p < 0,05$). Тобто, жінки вважають, що їх чоловіки байдуже відносяться до сімейних справ, що в свою чергу

провокує подружні конфлікти. Більш виражена байдужість чоловіка та викликані цим відношенням сімейні конфлікти у жінок після партнерських пологів. Такі жінки недостатньо відчують емоційну та фізичну підтримку з боку партнера. На фоні чого жінки уникають контакту з дитиною, вважаючи її причиною такого ставлення чоловіка, що призводить до надмірної емоційної дистанції.

Жінкам основної групи, які не брали участь у психопрофілактичній та психотерапевтичній роботі, на відміну від жінок, які відвідували заняття, притаманні проблеми у подружніх стосунках, більше виражена байдужість чоловіка та, як слідство, сімейні конфлікти, та у взаємодії системи «мати — дитина» прослідковується слабкий емоційний контакт з дитиною та ухилення від контакту з нею. Це може призвести, як наслідок, до відсутності прагнення займатися розвитком дитини та виміщення агресії та невдоволення взаємовідносинами з партнером на дитину.

Отже, серед жінок, які відвідували заняття з медико-психологічного супроводу, незалежно від типів пологів встановлені сприятливі сімейні обставини, обумовлені відсутністю подружніх конфліктів, включеністю чоловіка до сімейних справ та адекватною родинною підтримкою ($p < 0,05$). Цим матерям були притаманні тенденції щодо прийняття дитини та врахування її особливостей як окремого індивідуума, встановлення оптимального емоційного контакту з нею та відсутність надмірної дистанції ($p < 0,05$).

Характеризуючи жінок з фізіологічним перебігом вагітності у ранньому післяпологовому періоді, необхідно відзначити, що прослідковується байдуже ставлення чоловіка до сімейних справ, що призводить до сімейних конфліктів. Але отримані дані нижче, ніж у жінок основної групи, які не відвідували заняття в період очікування дитини, тобто зазначені проблеми у внутрішньосімейних відносинах у контрольній групі менш виражені. На фоні дисгармонійних подружніх відносин спостерігається ухилення від контакту з дитиною і, як наслідок, слабка емоційна взаємодія.

У жінок контрольної групи після пологів без партнерів менш виражені проблеми у сімейних відносинах на відміну від жінок, які народжували з партнером. У групі жінок з фізіологічним перебігом вагітності після пологів без партнера відносно ставлення до дитини спостерігаються майже однакові показники за ознаками ухилення від контакту з дитиною та партнерських відносин. Тобто, з одного боку, жінки створюють надмірну емоційну дистанцію з дитиною, з іншого — намагаються створити оптимальний емоційний контакт з малюком. Цей факт свідчить про внутрішній конфлікт жінки по відношенню до дитини. Що може призвести до пригніченого стану жінки, агресивності та роздратованості або виникнення депресивних проявів. Це може погіршити самопочуття не тільки жінки, але і новонародженої дитини і ускладнити адаптацію у системі «мати — дитина» та розвиток малюка.

Зазначимо, що у жінок, які склали групу порівняння після медико-психологічного впливу в період вагітності, спостерігалось погіршення сімейних відносин. Оскільки 60 % жінок основної групи після партнерських пологів склали жінки, що не брали участь у заходах медико-психологічної

підтримки, то можна з впевненістю зазначити, що однією з причин виникнення проблем у сімейних взаємовідносинах та у взаємодії системи «мати — дитина» після народження малюка є медико-психологічна невідповідність жінок до пологів та післяпологового періоду незалежно від перебігу вагітності та типів пологів.

Отже, виявились високі розбіжності у ставленні матерів до родинної взаємодії, які характеризує конфліктність подружніх стосунків ($p \leq 0,05$).

Отримані результати наукового дослідження можуть бути враховані при розробці психопрофілактичної роботи з жінками у ранньому післяпологовому періоді в межах медико-психологічної підтримки сім'ї після народження дитини. Психопрофілактична робота здійснюється за допомогою індивідуальних консультацій з жінками та спрямована на покращення самопочуття жінок після пологів, подолання пригніченого стану, гармонізацію подружньої взаємодії, зниження напруженості внутрішньосімейних зв'язків, подолання сімейних негараздів, успішну адаптацію жінки до материнства і формування оптимального рівня взаємодії в системі «мати — дитина».

Висновки

Таким чином, основними характеристиками сімейних відносин жінок з ускладненням вагітності в порівнянні з жінками з фізіологічним перебігом вагітності незалежно від типів пологів є незадоволеність подружніми стосунками. Більше задоволені шлюбом матері незалежно від перебігу вагітності після партнерських пологів.

З урахуванням фактору участі жінок в період вагітності разом з чоловіками у психоосвітній, психотерапевтичній та психокорекційній роботі можна зробити наступні висновки. Для жінок з ускладненням вагітності, які не відвідували заняття з медико-психологічної підтримки сім'ї в період вагітності, та матерів з фізіологічним перебігом вагітності у ранньому післяпологовому періоді характерним у подружніх стосунках є байдуже ставлення чоловіка до сімейних справ, недостатня емоційна та фізична підтримка, що провокує жінок на наростання невдоволення і, як наслідок, виникнення сімейних конфліктів. Сімейні негаразди, в свою чергу, відбиваються на взаємовідносинах матері з дитиною. Тобто мати починає ухилятися від контакту з малюком, що призводить до надмірної емоційної дистанції та послаблення партнерських відносин з дитиною.

У жінок, які відвідували заняття з медико-психологічного супроводу незалежно від типів пологів, встановлені сприятливі сімейні обставини, емоційна та моральна підтримка з боку чоловіка, включеність партнера до сімейних справ та адекватна родинна взаємодія. Ці матері встановили оптимальний емоційний контакт з дитиною та їм притаманні партнерські відносини з малюком.

У жінок з фізіологічним перебігом вагітності після народження дитини без партнера у ставленні до дитини прослідковується внутрішній конфлікт: надмірна емоційна дистанція та водночас створення оптимального емоційного контакту з малюком.

Отримані результати вказують на необхідність застосування індивідуальних консультацій з матерями з метою покращення психоемоційного стану, оптимізації сімейної взаємодії та гармонізації системи «мати — дитина» для успішної адаптації жінки до взаємодії з новонародженим.

Список використаних джерел і літератури

1. Шпатаковська Г. В. Дослідження психоемоційного стану жінок в період адаптації до вагітності / Г. В. Шпатаковська // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Психологія. — 2009. — Т. 14, вип. 18. — С. 153–161.
2. Ляшенко Н. О. Подружні ролі в молодіжній сім'ї / Н. О. Ляшенко // Український соціум. — 2007. — № 1. — С. 16–23
3. Эйдемиллер Э. Г. Семейный диагноз и семейная психотерапия / Э. Г. Эйдемиллер, И. В. Добряков, И. М. Никольская. — СПб., 2007. — 352 с.
4. Olson D. FACES-3. Family Adaptability and Cohesion Evaluation Scale / D. Olson // Family Social Science. — St. Paul, Minn.: Life Innovations, 1985.
5. Филиппова Ю. В. Психологические основы работы с семьей: Учебное пособие / Ю. В. Филиппова. — Ярославль: Институт Открытое Общество, 2003. — 103 с.
6. Основы психологии семьи и семейного консультирования: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под общ. ред. Н. Н. Посысоева. — М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. — 328 с
7. Літвінова О. В. Проблема збереження сімейних цінностей в умовах трансформаційних змін [Текст] / О. В. Літвінова // Теоретичні і прикладні проблеми психології. — 2013. — № 2. — С. 151–158.
8. Беляева Е. Н. Клинико-психологическая диагностика и оценка фактора семейных отношений у пациенток с послеродовой депрессией / Е. Н. Беляева, Л. И. Вассерман, Г. Э. Мазо // Сибирский психологический журнал — Томск: ТЛМ-Пресс, 2011. — № 42. — С. 6–14.
9. Спиваковская А. С. Психотерапия: игра, детство, семья: В 2 т. / А. С. Спиваковская. — М.: Эксмо-Пресс, Апрель-Пресс, 2000. — Т. 1. — 304 с.
10. Столин В. В. Психология развития ребенка и взаимоотношений родителей и детей как теоретическая основа консультационной практики / В. В. Столин, Е. Т. Соколова, А. Я. Варга // Семья в психологической консультации: Опыт и проблемы психологического консультирования / под ред. А. А. Бодалёва, В. В. Столина. — 1989. — № 3. — С. 16–37.
11. Ковалев С. В. Психология современной семьи / С. В. Ковалев. — М.: Просвещение, 1988. — 208 с.
12. Филиппова Г. Г. Трансформация отношений привязанности у женщины в период беременности / Г. Г. Филиппова // Перинатальная психология и психология родительства. — 2008. — № 3. — С. 31–37.
13. Психологические тесты: В 2 т. / под ред. А. А. Карелина. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. — Т. 2. — 248 с.

References

1. Shpatakov'ska G. V. Doslidzhennja psihoemocijnogo stanu zhinok v period adaptacii do vagitnosti // Visnik Odes'kogo nacacional'nogo universitetu. Psihologija. — 2009. — Т. 14, Vyp. 18. — S. 153–161.
2. Ljashenko N. O. Podruzni roli v molodizhnij sim'i // Ukraїn'skij socium. — 2007. — № 1. — S. 16–23.
3. Jejdemiller Je. G., Dobrjakov I. V., Nikol'skaja I. M. Semejnij diagnost i semejnaja psihoterapija. — SPb., 2007. — 352 s.
4. Olson D. H., Joyce P., and Yoav L. Faces III: family adaptability & cohesion evaluation scales. — St. Paul, Minn.: Life Innovations, 1985.
5. Filippova Ju.V. Psihologicheskie osnovy raboty s sem'ej: Uchebnoe posobie. — Jaroslavl': Institut Otkrytoe Obshestvo, 2003. — 103 s.

6. Osnovy psihologii sem'i i semejnogo konsul'tirovanija: Ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij / pod obsh. red. N. N. Posysoeva. — Moscow: VLADOS-PRESS, 2004. — 328 s.
7. Litvinova O. V. Problema zberezhenija simejnih cinnostej v umovah transformacijnih zmin // Teoretichni i prikladni problemi psihologii. — 2013. — № 2. — S. 151–158.
8. Beljaeva E. N., Vasserman L. I., Mazo G. Je. Kliniko-psihologicheskaja diagnostika i ocenka faktora semejnyh otnoshenij u pacientok s poslerodovoj depressiej // Sibirskij psihologicheskij zhurnal. — Tomsk: TLM-Press, 2011. — 42. — S. 6–14.
9. Spivakovskaja A. S. Psihoterapija: igra, detstvo, sem'ja: V 2 t. — M.: Jeksmo-Press, April'-Press, 2000. — T. 1. — 304 s.
10. Stolin V. V. Sokolova E. T., Varga A. Ja. Psihologija razvitija rebjonka i vzaimootnoshenij roditelej i detej kak teoreticheskaja osnova konsul'tacionnoj praktiki // Sem'ja v psihologicheskij konsul'tacii: Opyt i problemy psihologicheskogo konsul'tirovanija / A. A. Bodal'jova, V. V. Stolina. (red.). — 1989. — № 3. — S. 16–37.
11. Kovalev S. V. Psihologija sovremennoj sem'i. — Moscow. Prosveshhenie, 1988. — 208 s.
12. Filippova G. G. Transformacija otnoshenij privjazannosti u zhenshhiny v period beremennosti // Perinatal'naja psihologija i psihologija roditel'stva. — 2008. — № 3. — S. 31–37.
13. Psihologicheskie testy: V 2 t. / pod red. A. A. Karelina. — Moscow: Gumanitarnyj izdatel'skij centr VLADOS, 2001. — T. 2. — 248 s.

В. Р. Ушакова

соискатель

кафедра сексологии и медицинской психологии

Харьковская медицинская академия последиplomного образования

практический психолог перинатальной женской консультации

Городского клинического родильного дома № 2 г. Симферополя

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СУПРУЖЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ И ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В СИСТЕМЕ «МАТЬ — РЕБЕНОК» В РАННЕМ ПОСЛЕРОДОВОМ ПЕРИОДЕ

Резюме

В статье анализируются данные научного исследования об особенностях семейного и материнско-детского взаимодействия в раннем послеродовом периоде. Основными показателями в исследовании служили мера удовлетворенности браком и течение беременности. Научный анализ построен на сравнении уровня удовлетворенности браком и отношением женщин к различным сторонам семейной жизни в зависимости от течения беременности и типов родов. Внимание уделяется отношению женщины к новорожденному и успешность адаптации в системе «мать — ребенок». Акцент сделан на определении влияния семейных факторов на состояние диадного материнско-детского взаимодействия. В исследовании учитывается принятие участия женщинами в мероприятиях медико-психологической поддержки семьи в период беременности. Полученные результаты научного исследования могут быть учтены при разработке психопрофилактической работы с женщинами в раннем послеродовом периоде в рамках медико-психологической поддержки семьи после рождения ребенка. Психопрофилактическая работа осуществляется с помощью индивидуальных консультаций.

Ключевые слова: ранний послеродовой период, семейные отношения, материнско-детское взаимодействие.

V. R. Ushakova

the degree of candidate competitor of psychological sciences at the Department of Sexology and Medical Psychology Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education; practical psychologist of perinatal women's consultation at city clinical maternity hospital № 2, Simferopol, Crimea

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE MARITAL RELATIONSHIPS AND INTERACTION IN «MOTHER — CHILD» SYSTEM IN THE EARLY POSTPARTUM PERIOD

Abstract

The article includes the analysis of the results of the scientific research of marital relationships state and woman's attitude to a newborn child in terms of neonatal adaptation of the «mother — child» system depending on the course of pregnancy and childbirth. The first step in the context of our work was to determine the evaluation of marriage satisfaction, manifestations of family conflicts and husband's indifference in family affairs. The second step was the diagnosis of maternal-child relationships. The research takes into account the factor of women's participation in the activities of medical and psychological support for the family during pregnancy. The obtained results of the study prove the fact that women, who attended classes during pregnancy for medical and psychological support for the family, regardless of the type of delivery, set favorable family circumstances, emotional and moral support from the husband, partner involvement in family affairs and adequate family interaction. These mothers have established the optimal emotional contact with the child and partnerships with newborn are typical for them. We diagnosed that husbands of those women who did not attend medical and psychological support classes during pregnancy and those mothers who had a physiological pregnancy, have indifferent attitude to family affairs. This attitude provokes family conflicts and discontent spouse relationship, against which a woman avoids interaction with the child that leads to excessive emotional distance, in other words it leads to avoidance of an equal relationship with the baby.

Key words: early postpartum, family relationships, mother-child interaction, marital satisfaction.

Стаття надійшла до редакції 11.07.2014

УДК 159.955+159.922.6

Ю. В. Форманюк

аспірант

Південноукраїнський національний педагогічний університет

імені К. Д. Ушинського

e-mail: Julia.formanyuk@gmail.com

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФАНТИЛЬНОСТІ

Стаття присвячена аналізу сучасних наукових підходів та психологічних теорій, які складають теоретико-методологічне підґрунтя дослідження інфантильності особистості. Виділення та аналіз окремих методологем психологічної науки є найбільш продуктивним підходом, парадигмою, яка визначає магістральні лінії дослідження інфантильності особистості, оскільки термін «інфантильність», введений для визначення поведінки дорослих людей, які імітують дитячість, зазнав деяких змістових змін.

Ключові слова: інфантильність, інфантилізм, особистість, генетико-моделюючий підхід, життєвий шлях особистості.

Актуальність. Суспільно-економічна ситуація, як показують останні події, під впливом різних зовнішніх і внутрішніх чинників стає нестабільною і наповненою різного роду непередбачуваностями і, головне, складною для більшості людей, викликаючи складнощі не лише економічного, але і психологічного характеру. Українські громадяни мають певний досвід зіткнення з неконтрольованими для них політичними, економічними і соціальними змінами. Цей досвід, що підкріплюється новими тривогами, актуалізує схильність людей до виникнення різного роду психологічних феноменів, які виконують не тільки захисну, але й гальмівну функції. До цієї категорії ми відносимо й інфантильність, роль якої у поведінці особистості до кінця не визначена. У соціальному контексті інфантильність не тільки є очевидною перепоною для людини в процесі пошуку, прийняття і реалізації тих або інших рішень, але і може негативно впливати на соціально-психологічний клімат соціуму, «заражаючи» його песимізмом, невпевненістю і безвідповідальністю.

Сучасне психологічне знання потребує створення нових теоретичних та емпіричних підходів до вивчення особистості у всіх її проявах та контекстах. Проблема інфантильності відноситься до найскладнішої категорії знання, яке, будучи широко розповсюдженим у побутовому вживанні, практично не підтверджене серйозними теоретичними та емпіричними дослідженнями у будь-якій галузі психології. Це, на наш погляд, у першу чергу пов'язане із складністю самого об'єкта — психіки людини: надзвичайна пластичність і динамічність психіки робить практично неможливим створення єдиної, раз і назавжди прийнятої теорії психічного; тому одним із важливих завдань нашого дослідження є виділення теоретико-

методологічних основ дослідження інфантильності особистості. Методологія, адекватна об'єкту і предмету нашого дослідження, дозволити не тільки суттєво розширити межі наукового знання про феномен інфантильності, але й виділити основні предиктори досліджуваного явища.

Мета: проаналізувати сучасні наукові підходи та теорії, які складають теоретико-методологічне підґрунтя дослідження інфантильності особистості.

Виклад основного матеріалу. Виділення та аналіз окремих методологем психологічної науки, на наш погляд, є найбільш продуктивним, значущим підходом, парадигмою, яка визначає магістральні лінії дослідження інфантильності особистості і головні питання: «Як виникає інфантильність?», «Якими є психологічні механізми її існування і розвитку?» Відповідь на ці питання, у першу чергу, забезпечується адекватною методологічною основою дослідження. Термін «інфантилізм», введений для визначення поведінки дорослих людей, які імітують дитячість, зазнав деяких змістових змін. Зараз це поняття означає види поведінки, фізичний статус або емоційні стани, які виявляють поведінкові характеристики дитячого віку.

Теоретико-методологічну основу дослідження інфантильності особистості складають: генетико-моделюючий підхід С. Д. Максименка, основні положення інтегративної психології, наукові уявлення про життєвий шлях особистості, загальні положення теорії особистості.

Генетико-моделюючий підхід С. Д. Максименка має на меті вивчення самої цілісної особистості, що саморозвивається.

С. Д. Максименко відмічає, що генетико-моделюючий метод є найбільш адекватним методом дослідження проблем навчання і психічного розвитку особистості, за допомогою якого досліджуються механізми виникнення і розвитку окремих властивостей і функцій особистості: суб'єкт, застосовуючи (створюючи) спеціальні засоби, привласнює загальнолюдські здібності, що існують в соціальному оточенні у вигляді опредметнених проявів інших суб'єктів, і перетворює їх у власні здібності (вищі психічні функції). Для нашого концептуального підходу до розуміння механізмів і складових компонентів інфантильності важливе значення має психологічний механізм інтеріоризації, виділений С. Д. Максименком: встановлено, що в подальшому привласнені здібності, навички, особистісні стереотипи та ін. вже як інтрапсихічні структури утворюють «навколо себе» те, що отримало назву «міжфункціональні психологічні системи», і визначають подальші процеси «вростання» індивіда в ситуацію, опосередковуючи їх зсередини (явище подвійного опосередкування) [4].

Основні положення інтегративної психології (Р. Ассаджіолі, С. Гроф, К. Уілбер, В. В. Козлов та ін.) виступили важливим підґрунтям вивчення інфантильності особистості, оскільки консолідує у собі чимало галузей, напрямків, рівнів знань про людину, це багатовимірний синтез концепцій різних аспектів особистісної активності як у теоретико-методологічному, так і у дослідницько-емпіричному контекстах, що суттєво полегшує розуміння внутрішньої структури та механізмів формування інфантильної особистості.

Важливим для нашого концептуального підходу до проблеми інфантильності є інтегративний підхід до особистості як до вищої конкретної форми органічної цілісності, основним стрижнем якої виступає індивідуальна вільна свідомість [3].

Інтегративна психологія затверджує ідею про необхідність цілісного вивчення особистості як системи, кожен елемент якої знаходиться у взаємозв'язку і взаємозалежності один з одним; тому виділення і вивчення будь-яких елементів досліджуваного явища окремо не має смислу.

Розуміння природи походження та прояву інфантильності, заломлюваного через загальний інтеграційний підхід, полягає в тому, що психіка людини є багаторівневою системою, яка у особистісно структурованих формах проявляє досвід індивідуальної біографії, розвитку на різних етапах онтогенезу.

Особистість з позицій інтегративної психології є формою прояву психічного і має фрагментарну структуру, між окремими фрагментами якої існує конфліктна напруга — саме ця теза розкриває неоднозначний статус інфантильності у структурі особистості: вона може бути несвідомою або свідомою, виступати в якості маніпуляційного механізму.

Так, Р. Ассаджіолі у структурі людської психіки виділив наступні «шари»:

- шар несвідомого, який, у свою чергу, складається з нижчого несвідомого (координація тілесних функцій; головним чином інстинктивні прагнення; сновидіння і образи наших типів; комплекси, пов'язані з інтенсивними емоціями та ін.), середнього несвідомого (різні переживання, звичайна ментальна і образна діяльність) і вищого несвідомого, або надсвідомого (джерело вищих почуттів, любові, екстазу тощо);

- поле свідомості як безперервний потік відчуттів, думок, почуттів, які піддаються спостереженню, аналізу і оцінці;

- «свідоме Я», головною характеристикою якого є здатність усвідомлювати себе і оточуючих;

- «вище Я», яке не зачіпається ані потоком розуму, ані тілесними станами. Особисте «свідоме Я» повинно розглядатися як його відображення. Усвідомлення «Я» може бути досягнуте шляхом використання певних психологічних методів та прийомів;

- колективне несвідоме (примітивні архаїчні структури світу архетипів Юнга і вища діяльність надсвідомого характеру) (див.: [4]).

К. Уілбер, один із засновників і провідних теоретиків транс-персональної психології, також розкриває багаторівневність людської сутності (див.: [4]). У його спектрі свідомості, представлені в контексті нашого дослідження, викликають інтерес наступні чотири рівні.

1. Рівень Розуму (Mind). На цьому рівні людина ідентифікується з Універсумом, з усім. Згідно філософії вічного, цей рівень не є ненормальним рівнем стану свідомості, швидше він є єдиним реальним рівнем свідомості.

2. Екзистенціальний рівень. Тут людина ідентифікується тільки з усім своїм психофізичним організмом, який існує у часі і в просторі, це перший рівень, на якому проводиться чітка межа між особистістю та іншими організаціями і доквіллам.

3. Рівень Его. На цьому рівні людина ідентифікує себе не з психосоматичним організмом, а тільки з більш-менш правильним ментальним уявленням або картиною усього свого організму. Іншими словами, вона ідентифікується з Его — образом себе.

4. Рівень Тіні. При певних обставинах людина може відчужувати від себе різні аспекти своєї психіки, і таким чином звузити свою сферу ідентифікації до частини Его, яке співвідноситься з персональністю. Це рівень Тіні: людина ідентифікується зі збідненим і невірним образом самої себе.

Для формування методологічного розуміння природи та структури інфантильності з розширеної картографії несвідомого С. Грофа найбільше значення має категорія «психодинаміка»: переживання, що належать до цієї категорії, народжуються в області індивідуального несвідомого і відносяться до тієї сфери особистості, яка доступна у звичайних станах свідомості. Сюди відносяться значимі спогади, емоційні проблеми, недозволені конфлікти, витискуваний матеріал різних періодів життя тощо.

Наукові уявлення про життєвий шлях особистості (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьев, Ш. Бюлер, О. М. Леонтьев, С. Л. Рубінштейн, Т. М. Титаренко, Г. Томе та ін.)

С. Л. Рубінштейн приділяв особливу увагу проблемі життєвого шляху, зв'язуючи її з самосвідомістю особистості: він підкреслював, що суть особистості знаходить свій завершений вираз у тому, що вона не лише розвивається як будь-який організм, але і має свою історію, оскільки розвиток особистості опосередкований результатом її діяльності [1]. Для корекції інфантильності важливим є твердження С. Л. Рубінштейна про те, що особистість сама творить свою історію, будує життя у пропонуваніх і створених нею обставинах; те, як саме вона це робить, залежить від її структури, що склалася, яка є продуктом розвитку на життєвому шляху [1].

Б. Г. Ананьев характеризує життєвий шлях як соціально-історичну форму індивідуального розвитку людини, коли усі події цього розвитку (біографічні дати) завжди розташовуються відносно системи виміру історичного часу, психологічна зміна структури особистості, її характеру вже немислимі поза категорією історичного часу [2].

За Б. Г. Ананьевим, особистість завжди конкретно-історична, вона — продукт своєї епохи і життя країни, сучасник і учасник подій, що становлять віхи історії суспільства і її власного життєвого шляху [2]. Тому вивчення особистості неминуче стає історичним дослідженням не лише процесу її виховання і становлення в певних соціальних умовах, але і епохи, країни, суспільного устрою, сучасників, або, навпаки, супротивників — загалом, співучасників справ, часу і подій, в які була залучена особистість.

Розвиток особистості на життєвому шляху залежно від історичного часу став предметом багаторічних досліджень Г. Томе (див.: [3]). Він справедливо вважає, що необхідно переходити від абстрактних позаісторичних описів розвитку особистості до дослідження розвитку в конкретних соціально-історичних обставинах життя того або іншого покоління. У зв'язку з цим закономірно ставити питання про соціально-історичну

адаптацію особистості та її історичну поведінку; на наш погляд, виявлення психологічних механізмів виникнення інфантильності та розробка коректувально-формувальних заходів — це завдання для формування майбутнього покоління громадян України.

Специфіка людського життя полягає в тому, що воно завжди суб'єктне, здійснюється, вибудовується самою особистістю — суб'єктом життєвого шляху, осмислюється і переосмислюється нею. Людина не просто живе, але шукає сенс, бажає, щоб її життя було значимим і не безслідним. Усвідомлення життя йде в різній формі — як переробка власного минулого і накопичення через це життєвого досвіду, як планування майбутнього, як співвідношення планів і програм з результатами і досягненнями, тих або інших — з власними внутрішніми потенціалами і домаганнями, бажаннями, прагненнями. Процеси усвідомлення, смислоутворення, побудови власної життєвої філософії складають своєрідне «контрзавдання» корекції особистісної інфантильності.

Специфіка життєвого процесу, за К. О. Абульхановою-Славською, також пов'язана з тим, як його здійснює суб'єкт [1]. К. О. Абульханова-Славська, наслідуючи ідеї С. Л. Рубінштейна, підкреслює активний, суб'єктний характер життєвого шляху, описує і аналізує життя людини як процес активної життєдіяльності.

Дуже важливе значення для характеристики інфантильних рис особистості та інфантильності як особистісної характеристики має поняття соціальної ситуації розвитку та власного середовища розвитку, тобто того середовища, яке створює сама людина згідно зі своїм смакам і схильностям, планам і домаганням (Б. Г. Ананьєв). Важливо, що, створюючи власне середовище, людина визначає умови свого розвитку і сама управляє ним, визначає його результати. Соціальна ситуація розвитку означає комплекс обставин в їх відношенні до конкретної особистості в певний віковий період; це динамічна сторона обставин життя. У контексті нашого дослідження парадигма соціальної ситуації розвитку є найважливішою, оскільки інфантильність особистості — результат не зовсім правильного її виховання або несприятливих умов в період з 8 до 12 років. Саме в цьому віці дорослі повинні почати передовіряти дитині відповідальність за саму себе, за свої вчинки і свою поведінку і т. п. З 13 до 16 років у дитини формується почуття дорослості, індивідуальності, створюється особистісна система цінностей.

З часом у людини складається властивий їй спосіб життя, характерні форми індивідуальної життєдіяльності особистості, які відносяться до особливостей спілкування, поведінки і діяльності в сферах праці, суспільно-політичної діяльності, побуту і дозвілля. Ця об'єктивна характеристика життя доповнюється суб'єктивною — стилем життя, тобто системою психологічних механізмів, що забезпечує той або інший спосіб життя, — саме на цьому етапі інфантильність починає виконувати захисну функцію.

Для побудови методологічного підґрунтя нашого дослідження науковий інтерес представляє структурно-генетична модель саморозгортання життєвого світу, розроблена Т. М. Титаренко, зокрема, теза про те, що життєвий

світ особистості створюється шляхом означення оточуючої реальності, надання їй певних акцентів, привнесення важливих для особистості смислів [5].

Загальні положення теорії особистості. Особливого значення для вивчення та можливої корекції інфантильної поведінки особистості набуває методологічний підхід С. Д. Максименка до особистості, під якою він розуміє форму існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ.

Отже, при такому розумінні особистості ми можемо припустити, що основний внутрішній потенціал щодо подолання інфантильних рис міститься у самій особистості, її здатності моделювати та реалізовувати власну генезу.

За Г. С. Костюком, необхідно надати особистості змогу вільно функціонувати і розвиватися за власними законами, але водночас надавати їй керувано такі можливості (природні і соціальні), які підлягають емпіричній фіксації і верифікації.

У новітніх теоретичних уявленнях про особистість велике значення надається її позиції щодо світу, яка узагальнено виражається в активності, самостійності або інфантильності, які з'являються вже на ранніх стадіях розвитку людини у вигляді довірливості або недовірливості дитини, відкритості новим враженням або боязливості, плаксивості або сміливості, усмішливості. Структура органічних потреб і в цілому психофізичне здоров'я індивіда небайдуже для становлення людини як активної або інфантильної в житті.

Н. В. Чепелева, розглядаючи психологічні особливості розуміння та інтерпретації особистого досвіду, основний акцент робить передусім на методологічних положеннях конструктивізму, що стосуються ідей про представленість людині світу, навколишньої дійсності, реальності у цілому лише через призму культурних схем, зразків, моделей тощо [5].

Ідеї соціального конструювання реальності за Н. В. Чепелевою спираються на такі постулати:

1. Світ не постає перед людиною об'єктивно, людина осмислює реальність через досвід, який знаходиться під впливом мови.
2. Мовні категорії формуються в процесі соціальної взаємодії, а отже мають соціальну природу.
3. Розуміння дійсності залежить від діючих норм соціальних конвенцій.
4. Соціальне розуміння дійсності визначальним чином впливає на людське життя [5].

Отже, світ, у якому живе та діє особистість, — це сконструйований нею світ, до якого вона адаптована і який завдяки цьому є зручним та передбачуваним. Вихід з нього створює почуття дискомфорту та бажання знову повернутися у звичний, обжитий власний світ.

Висновки. Таким чином, сучасне психологічне знання потребує створення нових теоретичних та емпіричних підходів до вивчення особистості у всіх її проявах та контекстах. Проблема інфантильності відноситься

до найскладнішої категорії знання, яке, будучи широко розповсюдженим у побутовому живанні, практично не підтвержене серйозними теоретичними та емпіричними дослідженнями у будь-якій галузі психології. Теоретико-методологічну основу дослідження інфантильності особистості складають: генетико-моделюючий підхід С. Д. Максименка, основні положення інтегративної психології, наукові уявлення про життєвий шлях особистості, загальні положення теорії особистості.

Список використаних джерел і літератури

1. Абульханова-Славская К. А. Время личности и время жизни /К. А. Абульханова-Славская, Т. Н. Березина. — СПб.: Алетейя, 2001. — 304 с.
2. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. — М.: Наука, 1977. — 379 с.
3. Козлов В. В. Социальная работа с кризисной личностью: Методическое пособие / В. В. Козлов. — Ярославль, 1999. — 303 с.
4. Максименко С. Д. Генеза існування особистості /С. Д. Максименко. — К.: Вид-во ООО «КММ», 2006. — 240 с.
5. Чепелева Н. В. Розуміння та інтерпретація особистісного досвіду в контексті психологічної герменевтики /Н. В. Чепелева // Актуальні проблеми сучасної української психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. — К.: Нора-Друк, 2003. — Вип. 23. — С. 15–24.

References

1. Abulhanova-Slavskaya K. A. Vremia litchnosti i vremia zchizni [Time of personality and time of life]. — SPb.: Aleteja, 2001. — 304 s.
2. Ananiev B. G. O problemah sovremennogo chelovekoznanija [About the problems of modern manknowledge]. — M.: Nauka, 1977. — 379 s.
3. Kozlov V. V. Socialnaya rabota s krizisnoy litchnostiyu [Social work with crisis personality]. — Yaroslavl, 1999. — 303 s.
4. Maksimenko S. D. Geneza isnuvannia osobistosti [Genesis of existence of personality]. — K., 2006. — 240 s.
5. Chepeleva N. V. Rozuminnia ta interpretaciya osobistisnogo dosvidu v konteksti psihologichnoi germenevtiki [Understanding and interpretation of personality experience is in the context of psychological hermeneutics]. — 2003. — Vyp. 23. — S. 15–24.

Ю. В. Форманюк

аспірант

Южноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧЕСКІЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ИНФАНТИЛЬНОСТИ

Резюме

Статья посвящена анализу современных научных подходов и психологических теорий, которые составляют теоретико-методологическое основание исследования инфантильности личности. Выделение и анализ отдельных методологий психологической науки является наиболее продуктивным подходом, парадигмой, которая определяет магистральные линии исследования инфантильности личности, поскольку термин «инфантильность» введен для определения поведения взрослых людей, которые имитируют детскость, претерпел некоторые содержательные изменения.

Ключевые слова: инфантильность, инфантилизм, личность, генетико-моделирующий подход, жизненный путь личности.

Y. Formanyuk

graduate student of South Ukrainian National
Pedagogical University K. D. Ushinsky

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF RESEARCH IMMATURITY

Abstract

Socio-economic situation, as shown by recent events, under the influence of various external and internal factors becomes unstable and filled with all sorts of unpredictable and, most importantly, difficult for most people, causing difficulties not only economic, but also psychological. Ukrainian citizens have some experience of uncontrolled collision for political, economic and social changes.

The article analyzes current scientific approaches and psychological theories that constitute the theoretical and methodological basis of research infantile personality. Isolation and analysis of individual methodologies of psychology is the most productive approach, a paradigm that defines the main lines of research infantile personality, because the term «infantilism», introduced to determine the behavior of adults which mimic childishness, was a sense of change.

Modern psychological knowledge requires the creation of new theoretical and empirical approaches to the study of personality in all of its forms and contexts. The problem of passivity refers to the most complex category of knowledge, which, being widespread in domestic use, virtually was no confirmed by serious theoretical and empirical research in any field of psychology. Theoretical and methodological basis of research infantile personality are: genetic-modeling approach by S. D. Maksymenko main principles of integrative psychology, scientific understanding of the life of the individual, the general principles of the theory of personality.

Key words: infantile, infantilism, personality, genetic-modeling approach, way of life of the individual.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2014

УДК 159.9.01

Л. И. Шрагина

кандидат психологических наук
доцент кафедры социальной и прикладной психологии
Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова
e-mail: shragina.2011@mail.ru

ФУНКЦИЯ ВЕРБАЛЬНОГО ВООБРАЖЕНИЯ ПРИ КОНСТРУИРОВАНИИ ПОЭТИЧЕСКОГО ОБРАЗА

Отсутствие единой точки зрения на психическую природу воображения связано с отсутствием методологического аппарата его исследования. Анализ этой проблемы с позиций функционально-системного подхода дает основание рассматривать вербальное воображение как системообразующую функцию, которая выполняет комплекс интегративных управленческих действий, выполняемых при решении творческих задач, по оценке, отбору и структурированию элементов в систему — поэтический образ.

Ключевые слова: вербальное воображение, поэтическое воображение, функционально-системный подход, системообразующая функция, креативный синтез, метафора, поэтический образ.

Анализ определений понятия «воображение», данных в философско-психологической литературе, начиная от Аристотеля, Канта, Гегеля, Вундта и Рибо и заканчивая работами авторов XX и XXI столетия, в том числе приведенных в словарях, показал, что во всех определениях основной функцией воображения признается **процесс**, который приводит к созданию образов различных видов. А существенных признаков функционирования воображения как психологического феномена, два: появление «новизны» в этих образах и взаимосвязь воображения с когнитивными и эмоциональными процессами. В зависимости от степени выраженности новизны в созданном образе различают воображение воссоздающее и творческое. Творческое воображение рассматривается как универсальная человеческая способность к построению новых целостных образов действительности путем переработки содержания сложившегося практического, чувственного, интеллектуального и эмоционально-смыслового опыта [7]. Особенность творческого воображения заключается в том, что оно является процессом в основе своей сознательным, протекающим при активной деятельности мышления субъекта и подчиненным прямо или косвенно осознаваемой задаче — научной, художественной, практической. Исходя из вида деятельности, в процессе которой функционирует воображение, выделяют техническое, музыкальное, научное, художественное, литературно-поэтическое.

Поэтическое воображение, по классификации Л. М. Веккера [1], вербально-логическое. Его продуктом является поэтический текст, в котором представлены новые — поэтические — образы предметов, идей, эмоционально-чувственных переживаний.

В настоящее время воображение, в том числе поэтическое, является в основном предметом исследования философии, литературоведения и лингвистики. В когнитивной психологии механизмы функционирования поэтического воображения не рассматриваются. На наш взгляд, отсутствие таких исследований связано с тем, что методологические подходы, применяемые в психологии воображения, не могут объяснить механизмы создания целостных поэтических смыслообразов, и отражают кризис понятия «воображение» в психологии, что рассматривает автор данной статьи в своих работах [13; 14].

При этом как одну из ведущих оценивают роль воображения в создании культуры человечества философы. Как первоначальный и высший познающий и комбинирующий разум человека, разум его мифотворческого периода рассматривает воображение Я. Э. Голосовкер. Функция воображения — создание смыслообразов культуры. По его мнению, воображение является врожденным инстинктом, породившим культуру, и двигателем творческого мышления. Познавательная мощь воображения, его основная деятельность по созданию идей-смыслообразов (смысла, скрывающегося и раскрывающегося в им сотворенном образе) была рассмотрена, не понята и отнята у воображения. «Разум воображения», «диалектическая логика воображения» — такими качествами наделяет его Голосовкер, считая, что у воображения был отнят его могучий разум и загнан в область детского или наивного художественного мышления. Но именно «разум воображения» (имагинация) порождает идеи, которыми живет человечество [3].

Как психическую способность человека воспринимать идеи-смыслообразы (образы, наполненные смыслом), то есть увидеть мир глазами другого человека, реально в него не превращаясь, определял воображение Э. В. Ильенков [4].

В «Поэтическом словаре» ОБРАЗ ПОЭТИЧЕСКИЙ определяется как художественное изображение в литературном произведении человека, природы или отдельных явлений по законам красоты. Как явление стиля образ поэтический присутствует всюду, где художественная мысль выражается при помощи различных поэтических средств — сравнения, метафоры, эпитета, метонимии, синекдохи, гиперболы, параллелизма, уподобления и т. д. [6].

Примером такой образности может служить отрывок из поэмы «Урал» Николая Заболоцкого:

Зима. Огромная просторная зима.
Деревьев громкий треск звучит, как канонада.
Глубокий мрак ночей выводит терема
Сверкающих снегов над выступами сада.
В одежде кристаллической своей
Стоят деревья. Темные вороны,
Сшибая снег с опущенных ветвей,
Шарахаются, немощны и сонны.
В оттенках грифеля клубится ворох туч,
И звезды, пробиваясь посредине,

Свой синеватый движущийся луч
Едва влачат по ледяной пустыне...

Поэтический образ создается с целью «пре-ОБРАЗ-ить вещь, достичь между двумя полюсами наивысшего смыслового напряжения, раскрыть взаимопроникновение самых различных пластов бытия», в результате чего и возникают поэтические образы, как описательные, так и метафорические [8, с. 272].

В психологии образ является одной из основных категорий. Поэтический образ — это глубоко личностное образование, в нем в полной мере выражено основное содержание внутреннего мира человека. И прежде всего — субъективность, включающая в себя момент пристрастности субъекта: связанная с условиями, их порождающими, зависимость образа от ситуации, потребностей, целей и задач деятельности, мотивов, установок, эмоций — на данный момент времени. В результате в поэтическом образе фиксируется субъективно преобразованный опыт каждого человека, который он накопил в процессе жизнедеятельности, в его реальных неповторимых связях и отношениях с действительностью.

Механизм функционирования творческого воображения еще Рибо рассматривал как субъективный синтез единства трех компонентов — умственного, эмоционально-аффективного и бессознательного, с помощью которых строится идеальный образ будущего реального продукта [12]. Но именно поэтический образ как вид воображения, обеспечивая связь чувственного и рационального и создавая тем самым новые смыслы, способствует пониманию сущности объекта, явления, ситуации.

Создание поэтического образа связано с мышлением, так как возникает в проблемной ситуации и представляет собой аналитико-синтетическую деятельность по решению проблемы создания нового смысла в тех же сферах — научной, художественной, практической!

По форме поэтический образ — это небольшой фрагмент текста (слово, несколько строк, предложение, строфа и т. д.), в котором сближаются противоречащие в широком смысле понятия (логически противоречивые, противоположные, несовместимые и т. д.), т. е. такие понятия, которые не сближаются в общелитературном языке: река — времен, солнце — желтый жираф, черное солнце [11].

Поэтический образ конструирует новый смысл, значимый для человека, отражая реальный мир в непривычных, неожиданных сочетаниях и связях. Создается поэтический образ с помощью воображения, именно оно снимает явные и неявные ограничения, нарушая границы несовместимого. Как, например, в стихотворении Владислава Ходасевича «Рыбак»:

Я наживляю мой крючок
Трепещущей звездой.
Луна — мой белый поплавок
Над черною водой.
Сижу, старик, у вечных вод
И тихо так пою,

И солнце каждый день клюет
На удочку мою.
А я веду его, веду
Весь день по небу, но —
Под вечер, заглотаю звезду,
Срывается оно.
И скоро звезд моих запас
Истрачу я, рыбак.
Эй, берегитесь! В этот час
Охватит землю мрак.

Объединяя в себе логическое и чувственное восприятие мира, поэтический образ тем самым разрешает противоречия, возникающие при его познании. Через него осуществляется процесс понимания не только мира природы, но и идеального мира — мира чувств, идей, смыслов. Функция поэтического образа как словесного текста выходит за пределы передачи простой суммы смысла слов, его составляющих. Через поэтический образ мы общаемся со своим внутренним — идеальным — миром, сравнивая с чем-либо реальным, осознаем наши чувства и эмоциональные состояния.

Одним из методологических подходов анализа поэтических образов в литературоведении выступает структурный анализ [9], который не раскрывает функцию вербального воображения в создании поэтического образа. Предлагаемый нами функционально-системный подход позволяет рассматривать поэтический образ как систему, в структуре которой взаимодействие компонентов создает «системный» эффект — иносказательность, появление переносного значения [10; 13; 14].

В создании поэтического образа задействовано множество факторов, которые делают этот процесс уникальным индивидуальным творческим процессом. Но ведущим фактором выступает личность автора, так как процесс поэтического воображения включает в себя прежде всего **мотив выбора** того или иного выражения в зависимости от замысла и погруженности этого выбора в некоторый прагматический интерес субъекта. Замысел поэтического образа — это интенция субъекта назвать осознаваемое, но еще «необдуманное» новое понятие или новую вещь путем использования уже вербализованного понятия. Влияет на замысел и та определенная предметная область, о которой «думается», создавая ассоциативный комплекс — энциклопедическое, национально-культурное знание или собственно личностное представление, а также «языковое чутье», т. е. осознание ассоциативного ореола значения и звучания. Поэтому образ — всегда производное этого фона.

Сам поэтический образ может быть как описательным («Зима» Н. Заболоцкого) так и метафорическим («Рыбак» В. Ходасевича). Процесс метафоризации неосуществим без некоторого допущения о возможности подобия несопоставимых в реальности сущностей. Это допущение приводит к **столкновению смыслов**, результатом которого является заимствование понятий одной областью познания из другой [14].

Каковы же механизмы функционирования вербального воображения, в частности поэтического, при создании поэтического образа?

При анализе психологической природы вербального воображения и разрешения противоречий во взглядах на его существование как психического феномена нами было показано, что эти противоречия связаны с отсутствием адекватного методологического подхода к исследованию воображения и разрешаются при применении функционально-системного подхода. Данный подход позволяет рассматривать «воображение» в творческом процессе как комплекс операций, реализующих системообразующую функцию по созданию новых искусственных систем [13; 14].

Подход к поэтическому образу как к искусственной системе позволяет применить для анализа процесса его конструирования функционально-системный подход. Используя его как методологический подход, покажем, что вербальное воображение при создании автором поэтического образа также выполняет управленческие-интегрирующие действия по созданию новой системы, функция которой — вызвать у читателя необходимую автору эстетическую смысловую реакцию.

В терминах функционально-системного подхода процесс конструирования поэтического образа состоит из следующих этапов: возникающая у автора **потребность** выразить свое эмоционально-смысловое отношение к объекту (явлению, событию) проявляется как **замысел — системообразующий фактор**. Для реализации замысла он **подбирает элементы** (слова) и **структурирует их** — выстраивает определенным образом. Возникает **новая система — поэтический образ**. Структурная организация избранных слов создает **системное свойство**, которое и **производит системный эффект** — вызывает у читателя необходимую автору эмоционально-смысловую реакцию. То есть, чтобы такая реакция «состоялась», воображение автора выполняет «**управленческие-интегрирующие**» действия — отбирает, оценивает и структурно организует отдельные элементы. Как уже отмечалось, **эти действия** — они создают из выбранных элементов систему, обладающую необходимым системным свойством и обеспечивающую достижение системного эффекта (результата), — **являются системообразующими и традиционно рассматривались как воображение** [10; 13; 14].

Рассмотрим основные механизмы функционирования вербального воображения, выполняющего управленческие-интегрирующие действия, на примере образов, созданных Владиславом Ходасевичем в стихотворении «Рыбак». **Замысел** автора — показать свой взгляд на роль поэта (творца) и значение поэзии (искусства) в жизни людей и вызвать у читателя соответствующую реакцию. Чтобы раскрыть по-новому эту достаточно широко разработанную тему, Ходасевич подбирает необходимые ему **элементы-образы**: поэзия (искусство) — это солнце, а поэт (творец) — это рыбак, который каждый день «ловит» его на «наживку»-звезду и водит по небу. Но каждый вечер солнце, «заглотив звезду», срывается с крючка, а запас наживок-звезд у рыбака ограничен, может наступить час, когда солнце не «клюнет» на удочку поэта, и тогда в мире наступит мрак.

Объединение этих элементов в целостный **поэтический образ** создает **системное свойство** — поэзия освещает людям жизнь. И возникает **систем-**

ный эффект — без Поэта, создателя Красоты, жизнь перестанет существовать, как Жизнь на Земле без солнца.

Рассмотрим теперь, какими же художественными средствами обеспечивает автор реализацию своего замысла и достижение такого системного эффекта.

Еще Л. С. Выготский показал, что эффект эстетической реакции возникает не в рациональном, логическом восприятии и переживании произведения искусства, а складывается из сочетания двух разнонаправленных, даже противоположных эмоций [2]. Поэтому, **чтобы поэтический образ обеспечивал появление нового смысла и вызывал в читателе эмоционально-смысловую реакцию, автор должен создать в художественном произведении противоречие, которое читателю нужно увидеть и разрешить!**

Противоположные эмоции вызывают у нас контрастные образы или эмоционально противоположные мотивы, это может быть противостояние цветов палитры, точек пространства и времени, даже звуковых рядов — их объединяет именно разнонаправленность вызываемых ими эмоций, принадлежность к разным эмоциональным полюсам [5].

В литературных произведениях такое противоречие создается с помощью метафоры установлением отношения подобия между разными реальностями и переносом свойства одного объекта (явления, процесса) на другой. Прорывая границы несовместимости, метафора синтезирует новые концепты и запускает работу воображения. Тем самым в метафоре как бы потенциально заложена сила, разрушающая грани невозможного, способная приблизить далекое и возвысить обыденное, рассказать о нем новым, необычным способом. При этом, чем дальше по смысловой оси отстоят друг от друга сопоставляемые понятия, чем больше пытается автор «сравнить несравнимое», тем ярче образ, тем оригинальнее метафора.

Небольшое стихотворение В. Ходасевича «Рыбак» — это развернутая метафора, которая создается целым комплексом метафорических образов. Начинаются они с первых строк: ловить удочкой солнце, горячий космический объект, можно только на что-то соответствующее, и автор **«совмещает несовместимое»**: переносит свойство рыбки на холодную звезду, одним определением «трепещущая» превращая ее в бьющуюся в руках, в живую и теплую, вполне пригодную для наживки.

Процесс метафоризации неосуществим без некоторого допущения о возможности подобия несопоставимых в реальности сущностей. Поэтическое воображение автора обеспечивает **«возможную невозможность»** — позволяет описать не то, что было, а то, что могло бы быть, снимая логические ограничения (психологические барьеры) у читателя и позволяя его воображению легко и свободно оперировать образами. И небо над головой, по которому автор весь день ведет клюнувшую на удочку рыбу-солнце, ассоциируется с рекой под ногами.

Но каждый вечер, «заглотив звезду», «рыбка» срывается... И с ночи надо начинать все заново... Здесь — сущность всего стихотворения-метафоры Ходасевича: во все времена количество звезд на небе было образом бесконечности. «Звездам числа нет, бездне — дна», утверждал М. В. Ломоносов.

Ходасевич и тут находит оригинальный ход, разрешающий это противоречие: «И скоро звезд моих запас/Истрачу я, рыбак» — и мы понимаем, что звезды — это годы, и если «вечны воды», то его жизнь, жизнь «рыбака» — она не вечна... Поэзия освещает нашу жизнь, и если продолжить эту мысль дальше, то без нее духовная жизнь человечества невозможна...

ВЫВОД. Поэтическое воображение автора, как вид вербального творческого воображения, создает новые образы (предметов, идей, смыслов и эмоционально-чувственных переживаний), апеллируя к воображению воспринимającego субъекта с целью создать у него соответствующую реакцию на предлагаемый образ. Для этого автор выполняет операции «креативного синтеза» — комплекс «управленческих-интегрирующих» действий, которые традиционно рассматривались как «воображение», по оценке, отбору и структурированию отдельных элементов в систему. Структурная организация отобранных автором элементов обеспечивает создание **системного свойства** и вызывает у читателя **системный эффект** — эстетически-смысловую реакцию.

Тем самым конструкция создаваемого автором поэтического образа, осуществляя связь чувственного и рационального, активизирует у воспринимающего субъекта сенсорно-перцептивное и эмоциональное воображение, способствуя тем самым новому и более глубокому пониманию сущности объекта, явления, состояния, ситуации, идеи, смысла.

Список использованных источников и литературы

1. Веккер Л. М. Психика и реальность: единая теория психических процессов / Веккер Л. М. — М.: Смысл, 1998. — 685 с.
2. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. — 3-е издание. — М.: Искусство, 1986. — 573 с.
3. Голосовкер Я. Э. Логика мифа / Я. Э. Голосовкер. — М., 1987. — С. 114–165.
4. Ильенков Э. В. О воображении / Э. В. Ильенков // Народное образование. — 1968. — № 3. — С. 33–43.
5. Каганович С. Л. Технология обучения анализу поэтического текста / С. Л. Каганович. — В. Новгород, 2002. — 78 с.
6. Квятковский А. Поэтический словарь / А. Квятковский. — М.: Советская энциклопедия, 1966. — 377 с.
7. Кудрявцев В. Т. Воображение / В. Т. Кудрявцев // Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. — М.: Прайм-ЕВРОзнак, 2003.
8. Литературный энциклопедический словарь. — М.: Советская энциклопедия, 1987.
9. Лотман Ю. М. О поэтах и поэзии: анализ поэтического текста / Ю. М. Лотман. — СПб.: Искусство-СПб, 1996. — 848 с.
10. Меерович М. И. О терминологии функционально-системного подхода / М. И. Меерович // ТРИЗ-педагогика в системе непрерывного образования. — Саратов, 2005. — С.12–16.
11. Павлович Н. В. Словарь поэтических образов. На материале русской художественной литературы XVIII–XIX веков: В 2 т. Том 1. / Н. В. Павлович. — Изд. 2-е, стереотипное. — М.: Эдиториал УРСС, 2007. — 848 с.
12. Рибо Т. Творческое воображение / Т. Рибо. — СПб.: Тип. Ю. Н. Эрлих, 1901. — 327 с.
13. Шрагина Л. И. Проблема воображения в контексте функционально-системного подхода / Л. И. Шрагина // Психология в вузе. — 2005. — № 3. — С. 95–107.
14. Шрагина Л. И. Проблема психологической природы воображения // Л. И. Шрагина // Вісник Одеського національного університету. Психологія. — 2010. — Т. 15, вип. 11, ч. 2. — С. 156–164.

References

1. Vekker L. M. Psixika i realnost: edinaya teoriya psixicheskix processov / Vekker L. M. — M.: Smysl, 1998. — 685 s.
2. Vygotskij L. S. Psixologiya iskusstva / L. S. Vygotskij. — 3-e izd. — M.: Iskusstvo, 1986. — 573 s.
3. Golosovker Ya. E. Logika mifa / Ya. E. Golosovker. — M., 1987. — S. 114–165.
4. Ilenkov E. V. O voobrazhenii / E. V. Ilenkov // Narodnoe obrazovanie. — 1968. — № 3. — S. 33–43.
5. Kaganovich S. L. Texnologiya obucheniya analizu poeticheskogo teksta / S. L. Kaganovich. — Novgorod, 2002. — 78 s.
6. Kvyatkovskij A. Poeticheskij slovar / A. Kvyatkovskij. — M.: Sovetskaya enciklopediya. 1966. — 377 s.
7. Kudryavcev V. T. Voobrazhenie / V. T. Kudryavcev // Bolshoj psixologicheskij slovar / Sost. i obshh. red. B. Meshheryakov, V. Zinchenko. — M.: Prajm-EVROZNAK, 2003.
8. Literaturnyj enciklopedicheskij slovar. — M.: Sovetskaya enciklopediya, 1987.
9. Lotman Yu. M. O poetax i poezii: analiz poeticheskogo teksta / Yu. M. Lotman. — SPb.: Iskusstvo-SPB, 1996. — 848 s.
10. Meerovich M. I. O terminologii funkcionalno-sistemnogo podxoda / M. I. Meerovich // TRIZ-pedagogika v sisteme nepreryvnogo obrazovaniya. — Saratov, 2005. — S. 12–16.
11. Pavlovich N. V. Slovar poeticheskix obrazov. Na materiale russkoj xudozhestvennoj literatury XVIII–XIX vekov: V 2 t. Tom 1 / N. V. Pavlovich. — Izd. 2-e, stereotipnoe. — M.: Editorial URSS, 2007. — 848 s.
12. Ribo T. Tvorcheskoe voobrazhenie / T. Ribo. — Spb.: Tip. Yu. N. Erlix, 1901. — 327 s.
13. Shragina L. I. Problema voobrazheniya v kontekste funkcionalno-sistemnogo podxoda / L. I. Shragina // Psixologiya v vuze. — 2005. — № 3. — S. 95–107.
14. Shragina L. I. Problema psixologicheskoy prirody voobrazheniya / L. I. Shragina // Visnik Odeskogo nacionalnogo universitetu. — Psixologiya. — 2010. — T. 15, vyp. 11, ch. 2. — S.156–164.

Л. І. Шрагіна

кандидат психологічних наук
доцент кафедри соціальної та прикладної психології
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

ФУНКЦІЯ ВЕРБАЛЬНОЇ УЯВИ ПРИ КОНСТРУЮВАННІ ПОЕТИЧНОГО ОБРАЗУ

Резюме

Відсутність єдиної точки зору на психічну природу уяви пов'язана з відсутністю методологічного апарату його дослідження. Аналіз цієї проблеми з позицій функціонально-системного підходу дає підставу розглядати вербальну уяву як системоутворюючу функцію, яка виконує комплекс інтегративних управлінських дій, виконуваних при вирішенні творчих завдань, по оцінці, відбору та структуруванню елементів в систему — поетичний образ.

Ключові слова: вербальна уява, поетична уява, функціонально-системний підхід, системоутворююча функція, креативний синтез, метафора, поетичний образ.

L. I. Shragina

Ph.D.

Associate Professor, Department of Social and Applied Psychology
Odessa National University

FUNCTION OF VERBAL IMAGINATION WHEN CONSTRUCTING A POETIC IMAGE

Abstract

Poetic imagination of the author, as a kind of verbal creative imagination, creates new images (objects, ideas, meanings and emotional and sensory experiences), appealing to the imagination of the perceiver with a view to create it an appropriate response to the proposed image. To do this, the author performs «creative synthesis» — complex «management-integrating» activities that have traditionally been viewed as «imagination», evaluation selection and structuring of individual elements in the system. Structural organization of the elements selected by the author provides a system property and causes the reader a systemic effect — aesthetically meaningful response.

Thus design created by the author of a poetic image, carrying out communication sensual and rational, activates at the perceiver sensory-perceptual and emotional imagination, thereby contributing to a new and deeper understanding of the essence of the object, phenomenon, condition, situation, ideas, sense.

Key words: verbal imagination, poetic imagination, functional-system approach, system function, creative synthesis, a metaphor, a poetic image.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2014

УДК 159.923(775)

Н. А. Яровая

аспирантка кафедри психологічного консультування і психотерапії
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ОСОБЕННОСТИ ГЕНДЕРНЫХ УСТАНОВОК ЛИЦ С РАЗНЫМ УРОВНЕМ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ

В исследовании приняли участие 256 человек, из них 130 женщин и 126 мужчин. Исследованные распределены по уровням психологического благополучия (низкий, средний, высокий). Рассмотрены типы гендерных установок у лиц с разным уровнем психологического благополучия. Показано, что по мере увеличения уровней показателей психологического благополучия как у мужчин, так и у женщин отмечается возрастание конструктивных гендерных установок. Установлены отличия между группами женщин и мужчин с низким уровнем психологического благополучия. Женщинам с низким уровнем психологического благополучия присуще либо сверхценное отношение к противоположному полу, либо разочарование в противоположном поле. Мужчины же усматривают в лицах противоположного пола угрожающий объект и испытывают враждебные чувства.

Ключевые слова: психологическое благополучие, гендерные установки.

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными и практическими задачами. Психологическое благополучие, как категория психологического анализа, появилась относительно недавно (N. Bradburn, E. Diener, C. Ryff), причина ее возникновения основывается на гуманитарной парадигме науки, которая все больше направляет вектор современного познания человека. Рядом авторов (А. В. Карпов с соавт., О. С. Ширяева и др.) проблема психологического благополучия личности относится к одной из фундаментальных в психологии, что обуславливает исследовательский интерес, интенсивно возрастающий в последние годы. Традиционно в исследованиях психологическое благополучие рассматривалось через противопоставление психологическому неблагополучию. На сегодняшний день медицинской «мерки» стало недостаточно для определения психического статуса человека, под влиянием активно развивающихся гуманистической, экзистенциальной (А. Маслоу, К. Р. Роджерс, Г. Олпорт) и позитивной психологии (М. Аргайл, М. Селигман) возникла потребность обращения исследователей к позитивным аспектам функционирования личности данного феномена в его взаимосвязи с различными сторонами человеческого бытия.

Категория «психологическое благополучие» на сегодняшний день находится в статусе дефинитивной размытости, появившись в работе N. Bradburn (1969) для обозначения результата взаимодействия негативного и позитивного аффекта, в современной трактовке означает гедонистическое или субъективное благополучие (E. Diener). Эвдемоническое

понимание данной проблемы основывается на постулате, что личностный рост — главный и самый необходимый аспект благополучия (А. Waterman, С. Ryff, R. Ryan, М. Селигман, Э. Дисси). Данный подход оперирует понятиями «психологическое благополучие» или «эвдемоническое благополучие». Наиболее удачным, по мнению ряда исследователей, синтезом этих направлений является шестикомпонентная теория К. Рифф [4; 5; 6], базисом которой послужили основные концепции (в основном разработанные в русле гуманистической психологии), так или иначе относящиеся к проблеме позитивного психологического функционирования.

Описание выборки. В исследовании приняло участие 256 человек, из них 130 женщин и 126 мужчин. Возраст участников выборки 33–40 лет. Из них 132 человека имеют высшее образование, 124 человека с неоконченным высшим образованием, в браке состоят 80 %, у восьмидесяти восьми процентов есть дети. Большая часть участников имеет средний материальный достаток (56 %).

Дальнейшее разделение групп осуществлялось по результатам, полученным по методике «шкалы психологического благополучия» К. Рифф [1; 3]. Данные представлены в таблицах 1 и 2.

Таблица 1

Женская группа с разным уровнем психологического благополучия

		1А (n=38)	1Б (n=50)	1В (n=42)
Характеристики		Абс, %, М	Абс, %, М	Абс, %, М
Возраст		32,55±9,38	34,52±8,81	32,52±8,85
В браке		31; 81,58 %	40; 80 %	36; 85, 71 %
Дети		34; 89,47 %	45; 90 %	40; 95,24 %
Образование	Высшее	22; 57,89 %	23; 46 %	19; 45,24 %
	Неоконченное высшее	16; 42,11 %	27; 54 %	23; 54,76 %
Материальный достаток	Низкий	11; 28,95 %	9; 18 %	10; 23,81 %
	Средний	19; 50 %	33; 66 %	24; 57,14 %
	Выше среднего	8; 21,05 %	8; 16 %	8; 19,05 %

Гр.1А (n=38) — женщины с низким уровнем психологического благополучия; **Гр.1Б (n=50)** — женщины со средним уровнем психологического благополучия; **Гр.1В (n=42)** — женщины с высоким уровнем психологического благополучия.

Таблица 2

Мужская группа с разным уровнем психологического благополучия

		2А (n=37)	2Б (n=49)	2В (n=40)
Характеристики		Абс, %, М	Абс, %, М	Абс, %, М
Возраст		33,56±9,48	34,45±7,38	32,45±9,29
В браке		28; 75,68 %	40; 81,63 %	31; 77,5 %
Дети		24; 64,86 %	46; 93,88 %	38; 95 %
Образование	Высшее	18; 48,65 %	30; 61,22 %	20; 50 %
	Неоконченное высшее	19; 51,35 %	19; 38,78 %	20; 50 %

Окончание табл. 2

Материальный достаток		2А (n=37)	2Б (n=49)	2В (n=40)
	Низкий	12; 32,43 %	11; 22,45 %	14; 35 %
	Средний	14; 37,84 %	33; 67,35 %	20; 50 %
Выше среднего	11; 29, 73 %	5; 10,20 %	6; 15 %	

Гр.2А (n=37) — мужчины с низким уровнем психологического благополучия; **Гр.2Б** (n=49) — мужчины со средним уровнем психологического благополучия; **Гр.2В** (n=40) — мужчины с высоким уровнем психологического благополучия.

Цель исследования. На этом этапе нами была сформирована задача исследовать особенности содержания и распространенности гендерных установок при разных уровнях психологического благополучия.

Методы исследования. Для решения поставленной задачи нами использовалась проективная методика «Рисунок мужчины и женщины» [2], предложенная Н. М. Романовой. При анализе рисунков интерпретировалось распространение определенных установок по отношению к своему и противоположному полу у лиц с разным уровнем психологического благополучия. Под гендерной установкой мы будем понимать личностный характер гендерного поведения, который отображает индивидуальные мотивы и ориентации. Для определения расхождений между группами использовался ϕ -критерий углового преобразования Фишера.

Таблица 3

Частота распределения гендерных установок женщин с разным уровнем ПБ

Типы гендерных установок/ аттитюдов	Гр.1А	Гр.1Б	Гр.1В
Опора	1 (3 %)	17 (34 %)	25 (60 %)
Изоляция	10 (26 %)	1 (2 %)	3 (7 %)
Притяжение	2 (5 %)	20 (40 %)	10 (24 %)
Независимость	10 (26 %)	2 (4 %)	0 (0 %)
Индивидуальность	15 (39 %)	2 (4 %)	0 (0 %)
Сотрудничество	0 (0 %)	8 (16 %)	4 (10 %)
Сверхценный объект	5 (13 %)	12 (24 %)	15 (36 %)
Объект осуждения	12 (32 %)	1 (2 %)	0 (0 %)
Романтический объект	4 (11 %)	14 (28 %)	10 (24 %)
Функциональный объект	7 (18 %)	3 (6 %)	3 (7 %)
Обесцененный объект	0 (0 %)	3 (6 %)	0 (0 %)
Сексуальный объект	0 (0 %)	12 (24 %)	13 (31 %)
Угрожающий объект	0 (0 %)	3 (6 %)	0 (0 %)
Непонятный объект	10 (26 %)	2 (4 %)	1 (2 %)

Как видно из таблиц 3 и 4, для женщин с низким уровнем ПБ наиболее типичны следующие типы гендерных установок.

Изоляция, как тип гендерной установки, свидетельствует о наличии проблем в сфере гетеросексуальных отношений, особам с такой установкой присущ сниженный фон настроения, дистанцированность, интроверсия. В рисунках такого типа символически воплощена ситуация отторжения субъектом противоположного пола.

Таблиця 4

Разница в частоте распределения гендерных установок женщин (φ -критерий)

Типы гендерных установок	Гр.1 А–Гр.1Б	Гр.1А–Гр.1 В	Гр.1Б–Гр.1В
Опора	-4,27	-6,21	-2,47
Изоляция	3,68	2,39	-1,22
Притяжение	-4,21	-2,48	1,67
Независимость	3,13	4,81	1,92
Индифферентность	4,44	6,06	1,92
Сотрудничество	-3,82	-2,80	0,87
Сверхценный объект	-1,30	-2,40	-1,22
Объект осуждения	4,22	5,33	1,35
Романтический объект	-2,11	-1,60	0,45
Функциональный объект	1,82	1,54	-0,22
Обесцененный объект	2,30	0,00	2,36
Сексуальный объект	-4,75	-5,27	-0,74
Угрожающий объект	2,30	0,00	2,36
Непонятный объект	3,13	3,42	0,44

Примечание: жирным шрифтом выделены значимые отличия, φ — 2,31; курсивом — уровень тенденции -1,64

Независимость, как тип гендерной установки, также присуща женщинам с низким уровнем ПБ. На таких рисунках женщины изобразили фигуры женщины и мужчины на большом расстоянии друг от друга, они как бы незнакомы, не заинтересованы один в другом, женщинам присущи сдержанность, интровертированность, сдерживание свободной самореализации, тревожность и неуверенность в себе, эгоцентризм.

Следующий тип гендерной установки характерный, для женщин с низким уровнем ПБ, — индифферентность. На рисунках отсутствует четкая дифференциация между женской и мужской фигурами. Мужское и женское изображение мало чем отличаются друг от друга, фигуры не содержат (или почти не содержат, за исключением 1–2) признаков, которые традиционно приписываются женщинам и мужчинам. На рисунках два варианта бесполого существа. Подобные изображения отображают слабую полоролевою дифференциацию, недостаточное осознание типично женского и типично мужского.

Гендерная установка «объект осуждения» представлена в 32 %. На рисунках персонажам присущи негативные признаки, низкий социальный статус.

26 % рисунков женщин с низким уровнем ПБ были отнесены к типу «непонятный объект». На подобных рисунках фигуры изображены незаконченными, не дают полного представления о персонаже.

Женщины со средним и высоким уровнем ПБ сходны по своим гендерным установкам. Достоверно значимое отличие зафиксировано по установке «опора», которая в большей мере характерна женщинам с высоким уровнем ПБ.

Гендерная установка «опора» в группе 1Б представлена в 34 % случаев, а в группе 1В — в 60 %. Фигуры на таких рисунках изображены прибли-

зительно одинаковыми по размеру, они одинаково тщательно прорисованы и хорошо декорированы, существенного доминирования или преимуществ одного изображения над другим нет. Обычно на таких рисунках женщина и мужчина крепко держатся за руки, что символически демонстрирует поддержку, объединение. Такие личности обладают дружелюбием, отсутствием конфликтности как внешней, так и внутрличностной, у них отсутствуют стрессы в сфере интимных отношений. Обычно это изображение реально существующих отношений женщины с мужчиной либо оптимистичный проект межполовых контактов в будущем.

На уровне тенденции зафиксированы различия между группами 1Б и по гендерной установке «притяжение». В Гр.1Б данная установка составила 40 % случаев, а в Гр.1В — 24 %. На рисунках такого типа изображена ситуация заинтересованности в лице противоположного пола, большая значимость гетеросексуальных отношений, эмоциональная привлекательность лиц мужского пола.

В 28 % случаев в группе женщин со средним уровнем ПБ и в 24 % случаев в группе женщин с высоким уровнем ПБ зафиксирована установка «романтический объект». Это рисунки с фабулой романтики, мужчина на которых галантный кавалер, а женщина — воплощение женственности.

В 24 % случаев женщин со средним уровнем ПБ и 31 % женщин с высоким уровнем ПБ присутствовала гендерная установка «сексуальный объект». Мужчина изображался с акцентированными сексуальными признаками.

В 24 % случаев женщин со средним уровнем ПБ и 36 % женщин с высоким уровнем ПБ присутствовала гендерная установка «сверхценный объект». Отношение к противоположному полу наделено преклонением и восхищением.

В 16 % случаев женщины со средним уровнем ПБ обладают гендерной установкой «сотрудничество». На рисунках такого типа женщина и мужчина включены в совместную деятельность. Женщины с такой гендерной установкой представителя противоположного пола рассматривают не столько в эмоциональном, сколько в социальном плане, то есть в деятельностном контексте. Для этих женщин статус или карьера — наивысшая жизненная ценность, они имеют высокий уровень притязаний, отличаются практичностью, деловитостью, часто ориентированы на материальные ценности.

Мужчины с низким уровнем ПБ отличаются от мужчин со средним и высоким уровнем ПБ по следующим гендерным установкам. Установка «независимость» представлена в 27 %, мужчина независим от женщины, психологически от нее дистанцирован. Установка «индифферентность» представлена также в 27 %, мужчина не ощущает собственной половой принадлежности и не дифференцирует половые отличительные признаки. Отношение к себе и женщине как к существам без пола. Установка «агрессия» представлена в 22 % случаев, мужчины изображали противостояние между мужчиной и женщиной, следовательно, мужчины рассматривают противоположный пол как несущий угрозу. 41 % мужчин рассматривает

Таблиця 5

Частота распределения гендерных установок мужчин с разным уровнем ПБ

Типы гендерных установок	Гр.2А	Гр.2Б	Гр.2В
Опора	4 (11 %)	20 (41 %)	22 (50 %)
Изоляция	5 (14 %)	2 (4 %)	1 (3 %)
Притяжение	0 (0 %)	11 (28 %)	0 (0 %)
Независимость	10 (27 %)	0 (0 %)	1 (3 %)
Индифферентность	10 (27 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
Сотрудничество	0 (0 %)	16 (33 %)	16 (40 %)
Агрессия	8 (22 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
Сверхценный объект	0 (0 %)	15 (31 %)	0 (0 %)
Объект осуждения	5 (14 %)	3 (6 %)	0 (0 %)
Романтический объект	2 (5 %)	10 (20 %)	15 (38 %)
Функциональный объект	15 (41 %)	6 (12 %)	6 (15 %)
Обесцененный объект	10 (27 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
Сексуальный объект	0 (0 %)	10 (20 %)	10 (25 %)
Угрожающий объект	5 (14 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
Непонятный объект	0 (0 %)	5 (10 %)	2 (5 %)

Таблиця 6

Разница в частоте распределения гендерных установок мужчин (φ-критерий)

Типы гендерных установок	Гр.2 А–Гр.2Б	Гр.2А–Гр.2В	Гр.2Б–Гр.2В
Опора	-3,28	-3,94	-1,33
Изоляция	1,58	1,90	0,41
Притяжение	-4,84	0,00	4,63
Независимость	5,02	3,40	-1,49
Индифферентность	5,02	4,79	0,00
Сотрудничество	-5,58	6,00	0,71
Агрессия	4,44	4,24	0,00
Сверхценный объект	-5,38	-5,31	0,19
Объект осуждения	1,16	3,30	2,34
Романтический объект	-2,15	-3,72	-1,78
Функциональный объект	3,05	2,56	-0,37
Обесцененный объект	5,02	4,79	0,00
Сексуальный объект	-4,30	-4,59	-0,51
Угрожающий объект	3,45	3,30	0,00
Непонятный объект	-2,98	-1,97	0,93

Примечание: жирным шрифтом выделены значимые отличия, φ — 2,31; курсивом — уровень тенденции -1,64

женщину и себя с точки зрения функциональных обязанностей. 27 % рисунков мужчин отображает гендерную установку «обесценивание», женщина и мужчина изображены символично в обесценивающих их предметах. 14 % мужских рисунков были наделены враждебными атрибутами, женщина рассматривается как объект, угрожающий безопасности.

Между группами 2Б и 2В установлена значимая разница по гендерной установке «притяжение», которая присуща мужчинам со средним уровнем ПБ. На уровне тенденции зафиксирована разница в гендерном attitudе «романтический объект», что более выражено у мужчин с высоким уровнем

нем ПБ, что указывает на «наполненность» и «жизненность» установок по отношению к лицам противоположного пола.

В таблице 7 представлены результаты сравнения групп женщин и мужчин в гендерных установках. Женщины с низким уровнем психологического благополучия отличаются от мужчин с низким уровнем психологического благополучия по гендерной установке «сверхценный объект» и «непонятный» объект, мужчины же отличаются от группы женщин по установке «агрессия» и «угрожающий объект». Таким образом, женщинам присуще либо сверхценное отношение к представителю противоположного пола, либо разочарование в лицах противоположного пола и отношениях с ними. Мужчины же усматривают в лицах противоположного пола угрожающий объект и испытывают враждебные чувства.

Таблица 7

**Разница в частоте распределения гендерных установок женщин и мужчин
(φ -критерий)**

Типы гендерных установок	Гр.1А–Гр.2А	Гр.1Б–Гр.2Б	Гр.1В–Гр.2В
Опора	-1,49	-0,70	0,41
Изоляция	1,40	0,61	0,63
Притяжение	2,00	1,90	1,89
Независимость	-0,07	2,00	1,99
Индифферентность	1,14	2,00	1,99
Сотрудничество	0,00	-1,95	-3,35
Агрессия	-4,18	0,00	0,00
Сверхценный объект	3,21	-0,74	0,30
Объект осуждения	1,90	-1,07	0,00
Романтический объект	0,82	0,88	-1,35
Функциональный объект	-2,13	-1,09	-1,15
Обесцененный объект	-4,73	0,00	0,00
Сексуальный объект	0,00	0,43	0,60
Угрожающий объект	-3,26	2,46	0,00
Непонятный объект	4,66	1,23	0,63

Примечание: жирным шрифтом выделены значимые отличия, φ — 2,31; курсивом — уровень тенденции -1,64

Выводы:

1. Для женщин с низким уровнем ПБ наиболее типичны следующие типы гендерных установок:

«Изоляция», что указывает на проблемы с сфере гетеросексуальных отношений; «независимость», что указывает на незаинтересованность в лицах противоположного пола; «индифферентность» — указывает на слабую полоролевою дифференциацию, недостаточное осознание типично женского и типично мужского; «объект осуждения», что указывает на негативные установки в отношении лиц противоположного пола; «непонятный объект», что указывает на недостаток представлений о лицах противоположного пола.

2. Женщины со средним и высоким уровнем ПБ сходны по своим гендерным установкам. Достоверно значимое отличие зафиксировано по уста-

новке «опора», которая в большей мере характерна для женщин с высоким уровнем ПБ. На уровне тенденции зафиксированы различия между группами женщин со средним и высоким уровнем ПБ по гендерной установке «притяжение», которая в большей мере присуща женщинам со средним уровнем ПБ.

В 28 % случаев в группе женщин со средним уровнем ПБ и в 24 % случаев в группе женщин с высоким уровнем ПБ зафиксирована установка «романтический объект».

В 24 % случаев женщин со средним уровнем ПБ и 31 % женщин с высоким уровнем ПБ присутствовала гендерная установка «сексуальный объект».

В 24 % случаев женщин со средним уровнем ПБ и 36 % женщин с высоким уровнем ПБ присутствовала гендерная установка «сверхценный объект».

В 16 % случаев женщины со средним уровнем ПБ обладают гендерной установкой «сотрудничество».

3. Мужчины с низким уровнем ПБ отличаются от мужчин со средним и высоким уровнем ПБ по следующим гендерным установкам:

«Независимость»; «индифферентность»; «агрессия»; «функциональный объект»; «обесцененный объект»; «угрожающий объект».

4. Установлены отличия между группами женщин и мужчин. Женщины с низким уровнем психологического благополучия отличаются от мужчин с низким уровнем психологического благополучия по гендерной установке «сверхценный объект» и «непонятный объект», мужчины же отличаются от группы женщин по установке «агрессия» и «угрожающий объект». Таким образом, женщинам присуще либо сверхценное отношение к представителю противоположного пола, либо разочарование в лицах противоположного пола и отношениях с ними. Мужчины же усматривают в лицах противоположного пола угрожающий объект и испытывают враждебные чувства.

Список использованных источников и литературы

1. Лепешинский Н. Н. Адаптация опросника «Шкалы психологического благополучия» К. Рифф / Н. Н. Лепешинский // Психологический журнал. — 2007. — № 3. — С. 24–37.
2. Романова Н. М. Тест «Рисунок мужчины и женщины» / Н. М. Романова // Журнал прикладной психологии. — 2004. — № 33. — С. 38–44.
3. Яровая Н. А. Структурные модели полоролевой сферы личности при разных уровнях психологического благополучия // Вектори психології-2014: Матеріали Міжнародної молодіжної наукової конференції (11 квітня 2014 р., м. Харків, Україна). — Харків: Оперативна поліграфія, 2014. — С. 168–170.
4. Ryff C. D. Psychological well-being in adult life [Text] / C. D. Ryff // Current Directions in Psychological Science. — 1995. — Vol. 4. — P. 99–104.
5. Ryff C. D. Psychological well-being. Birren Encyclopedia of gerontology: age, aging, and the aged [Text] / C. D. Ryff. — SanDiego: Academic Press, 1996. — P. 365–369.
6. Ryff C. D. The Structure of Psychological Well-Being Revisited [Text] / C. D. Ryff, C. K. Keyes // Journal of Personality and Social Psychology. — 1995. — Vol. 69. — P. 719.

References

1. Lepeshinskiy N. N. Adaptatsiya oprosnika «Shkalyi psihologicheskogo blagopoluchiya» K. Riff. / N. N. Lepeshinskiy // Psihologicheskii zhurnal. — 2007. — № 3. — S. 24–37.
2. Romanova N. M. Test «Risunok muzhchiny i zhenschiny» / N. M. Romanova // Zhurnal prikladnoy psihologii. — 2004. — № 33. — S. 38–44.
3. Yarovaya N. A. Strukturniye modeli polorolevoy sferi liznosti pri raznih urovnbnh psihologizeskogo blagopoluziya // Vektori psihologii-2014. Materiali Mijnarodnoi molodijnoi naukoivoi konferentsii (11 kvitnb 2014 r., m. Harkiv, Ukraina). — Harkiv: Operativna poligrafiv, 2014. — S. 168–170.
4. Ryff C. D. Psychological well-being in adult life [Text] / C. D. Ryff// Current Directions in Psychological Science. — 1995. — Vol. 4. — P. 99–104.
5. Ryff C. D. Psychological well-being. Birren Encyclopedia of gerontology: age, aging, and the aged [Text] / C. D. Ryff. — SanDiego: Academic Press, 1996. — P. 365–369.
6. Ryff C. D. The Structure of Psychological Well-Being Revisited [Text] / C. D. Ryff, C. K. Keyes // Journal of Personality and Social Psychology. — 1995. — Vol. 69. — P. 719.

Н. А. Ярова

аспірантка кафедри психологічного консультування та психотерапії
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНИХ УСТАНОВОК ОСІБ З РІЗНИМ РІВНЕМ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Резюме

У дослідженні взяли участь 256 осіб, з них 130 жінок и 126 чоловіків. Досліджені розподілені за рівнями психологічного благополуччя (низький, середній, високий). Розглянуто типи гендерних установок у осіб з різним рівнем психологічного благополуччя. Показано, що в міру збільшення рівневих показників психологічного благополуччя як у чоловіків, так і у жінок відзначається зростання конструктивних гендерних установок. Встановлено відмінності між групами жінок і чоловіків з низьким рівнем психологічного благополуччя. Жінкам з низьким рівнем психологічного благополуччя притаманне або надцінне ставлення до протилежної статі, або розчарування в протилежній статі. Чоловіки ж вбачають в протилежній статі загрозовий об'єкт і відчують ворожі почуття.

Ключові слова: психологічне благополуччя, гендерні установки.

N. A. Yarova

graduate student psychological counseling and psychotherapy
Kharkovsky National University V. N. Karazina

PECULIARITIES OF GENDER RELATED APPROACHES OF PEOPLE WITH DIFFERENT LEVELS OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

Abstract

The article describes the main considerations of the problem of psychological well-being of an individual: the hedonistic and eudemonistic. On the grounds of theoretical analysis and influenced by rapidly developing humanistic, existential and positive psychology there's been a need for researchers to address the positive aspects of personality functioning of this phenomenon and in its interrelation in various aspects of human existence. The model developed K. Riff is identified as the most grounded among the modern concepts of psychological well-being. The article describes the types of gender related approaches of individuals with different levels of psychological well-being. By the gender related approach, we understand the personal nature of gender behavior, which displays individual motives and orientation.

The study involved 256 people, including 130 women and 126 men. The research group was distributed by levels of psychological well-being (low, medium, high).

The purpose of the article is to do some research about the peculiarities of the content and frequency of certain gender related approaches at different levels of psychological well-being. Research methods: for the problem solution we used a projective technique «A picture of a man and a woman,» suggested by N. M. Romanova. At the pictures analysis the images were interpreted according to the distribution of certain approaches towards the same or opposite sex for people with different levels of psychological well-being. To see the difference between the groups was used φ -criterion of angular transformation by Fisher.

The study resulted in final outcomes and conclusions that with the increase of level indicators for psychological well-being both men and women demonstrated the growth in constructive gender related approaches. We singled out the differences between the groups of women and men with low levels of psychological well-being. Women with low levels of psychological well-being either had an overvalued attitude to the opposite sex, or total disappointment in men. Men, in their turn, see the opposite sex as a threat and experience hostile feelings towards it.

Key words: psychological well-being, gender attitudes.

Стаття надійшла до редакції 26.08.2014

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Журнал «Вісник Одеського національного університету. Психологія» є фаховим виданням України і має мету інформувати читачів про нові наукові дослідження у сфері психологічної науки.

У журналі друкуються статті та короткі повідомлення, в яких наведені оригінальні результати теоретичних досліджень і огляди з актуальних проблем за тематикою видання.

Статті публікуються українською, російською або англійською мовами.

1. Матеріали для публікації повинні бути оформлені таким чином:

- у першому рядку ліворуч вказують індекс УДК (жирний прямий); у кожному наступному рядку:

- (у називному відмінку виділити жирним прямим) **Прізвище Ім'я По батькові**, науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи автора, поштова адреса та електронна пошта (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються окремими рядками;

- (по центру прописними літерами, виділити жирним) **НАЗВА СТАТТІ**;

- (по центру виділити жирним) **Анотація**;

- (з абзацу) текст анотації українською мовою;

- (з абзацу) **Ключові слова**: (перелік ключових слів — бажано від трьох до восьми, не виділяти жирним);

- **ТЕКСТ СТАТТІ**

У структурі статті повинні бути відображені обов'язкові елементи згідно з вимогами ВАК України до наукових статей, а саме:

постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;

виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;

формулювання цілей статті (постановка завдання);

виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

висновки з даного дослідження;

перспективи подальших досліджень у даному напрямі.

- (по центру виділити жирним) **Список літератури**

Список використаних джерел оформляється відповідно до стандартів ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, ДСТУ 3582–97, ГОСТ 7.12–93;

- анотація **РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ** у такому порядку й вигляді: **Назва статті** (по центру виділити жирним прямим); **прізвища та ініціали авторів** (науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи автора (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються окремими рядками); **Анотація** (по центру виділити жирним); (з абзацу) текст ано-

тації; (з абзацу) **Ключевые слова:** (перелік ключових слів — бажано від трьох до восьми, не виділяти жирним).

• анотація **АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ** (обсяг 1000 знаків) у такому порядку й вигляді: **Назва статті** (по центру виділити жирним прямим); **прізвища та ініціали авторів** (науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи автора (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються окремими рядками); **Abstract** (по центру виділити жирним); (з абзацу) текст анотації; (з абзацу) **Keywords:** (перелік ключових слів — бажано від трьох до восьми, не виділяти жирним).

Анотація на статтю на англійській мові має відповідати наступним вимогам інформативність (без загальних слів); оригінальність (не копіювати скорочену анотацію, подану національною мовою); змістовність (відображати основний зміст статті та результати досліджень); структурованість (можливо, навіть рубрикація, як у статті: предмет, тема, мета, метод або методологія, результати, область застосування результатів, висновки); «англомовність» (якісна англійська мова); компактність (обсяг 100–250 слів).

• **список літератури (транслітерований) (REFERENCES)**, який необхідно наводити повністю окремим блоком, повторюючи список літератури, наданий національною мовою, незалежно від того, є в ньому іноземні джерела чи немає. Якщо в списку є посилання на іноземні публікації, вони повністю повторюються у списку, наведеному у латиниці. Оформляти за нормами APA — American Psychological Association

<http://www.apastyle.org/>,

<http://www.library.cornell.edu/resrch/citmanage/apa>,

<http://www.nbuv.gov.ua/node/931>

2. **Текст статті** має бути набраний шрифтом Times New Roman, 14 кеглем через 1,5 інтервали; верхнє і нижнє поле — 2 см, ліве — 2,5 см, праве — 1,5 см; абзац — 1,25 см. Назви розділів в тексті статті — по центру, назви підрозділів — з абзацу, таблиці — по центру. Не допускається форматування за допомогою пустих рядків.

3. **Рисунки та графіки** у статтю вставляють в одному з форматів (jpeg, bmp, tif, gif) з роздільною здатністю не менше ніж 300 dpi (подавати якісні оригінали). Написи на рисунках виконують шрифтом основного тексту та розміру. Рисунки підписують і нумерують (якщо їх більше ніж один) під рисунком по центру тексту — шрифтом розміру 12 накреслення *Курсив (Italic)*. Всі об'єкти в простих рисунках, які зроблені у Word, мають бути обов'язково згруповані. Текст статті не повинен містити рисунків і/або текста в рамках, рисунків, розташованих поверх/за текстом й т. ін., тобто текст повинен форматуватися таким чином, щоб для всіх об'єктів було встановлено розміщення «у тексті». Складні, багатооб'єктні рисунки з нашаруваннями готувати за допомогою графічних редакторів (CorelDraw, PhotoShop та ін.).

4. **Таблиці** подають як окремі об'єкти у форматі *Word* з розмірами, приведеними до сторінки складання. Основний кегль таблиці 11, заголовков 12. Заголовки таблиць розміщують по центру сторінки, накреслення п/ж, пряме, а нумерація таблиць (якщо їх більше ніж одна) — по правому краю сторінки.

5. **Формули** подають у форматі *Microsoft Equation 3.0 (4.0)*, вирівнюють по центру посередині тексту і нумерують в круглих дужках з правого краю. Шрифт за визначенням *Word: звичайний* — 13 пт, *великий індекс* — 9 пт, *маленький індекс* — 6 пт, *великий символ* — 14 пт, *маленький символ* — 10 пт.

6. Окремий файл — відомості про автора:

- прізвище, ім'я, по батькові;
- учене звання, посада місце роботи автора (установа, підрозділ);
- адреса; електронна пошта; телефон.

7. Стаття має бути прорецензована і рекомендована до друку та подаватися з рецензією керівника, консультанта або фахівця з проблеми, що досліджується, а також з рекомендацією відділення, оформленою як витяг із протоколу засідання відділення або Вченої ради установи.

8. Публікація в журналі платна. (У разі неможливості особистого отримання матеріалів друкований журнал надсилаються Новою поштою за кошти автора).

9. Редколегія, за погодженням з автором, може редагувати матеріал. Відповідальність за зміст статті несе автор. В одному номері може бути опублікована тільки одна стаття автора.

http://onu.edu.ua/uk/science/sp/announcer_onu/announser_onu_psiho/

Редакційна колегія журналу

«Вісник Одеського національного університету. Психологія»

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

вул. Дворянська, 2,

м. Одеса, 65082

Електронну версію статті

можна надіслати електронною поштою за адресою

vestnik_psy@onu.edu.ua

Відповідальний редактор

Кононенко Оксана Іванівна — к.психол.наук, доцент

oksana.kroshka@gmail.com

тел. 067–796–40–10

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Вестник Одесского национального университета. Психология» является профессиональным специализированным изданием Украины и имеет цель информировать читателей о новых научных исследованиях в области психологической науки.

В журнале печатаются статьи и краткие сообщения, в которых приведены оригинальные результаты теоретических исследований и обзоры по актуальным проблемам по тематике издания.

Статьи публикуются на украинском, русском или английском языках.

1. Материалы для публикации должны быть оформлены следующим образом:

- в первой строке слева указывают индекс **УДК** (жирный прямой), в каждом следующем ряду:

- (в именительном падеже выделить жирным прямым) **Фамилия Имя Отчество**, научная степень, ученое звание, должность, место работы автора, почтовый адрес и электронный адрес (без сокращений), если авторов несколько, сведения о каждом подаются отдельными строками;

- (по центру прописными буквами, выделить жирным) **НАЗВАНИЕ СТАТЬИ;**

- (по центру выделить жирным) **Аннотация;**

- (с абзаца) текст аннотации на русском языке;

- (с абзаца) **Ключевые слова:** (перечень ключевых слов — желательно от трех до восьми, не выделять жирным);

- **ТЕКСТ СТАТЬИ**

В структуре статьи должны быть отображены обязательные элементы согласно требованиям ВАК Украины к научным статьям, а именно:

постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами;

анализ последних исследований и публикаций, в которых начато решение данной проблемы и на которые опирается автор;

выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящается статья;

формулирование целей статьи (постановка задачи);

изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;

выводы из данного исследования;

перспективы дальнейших исследований в данном направлении.

- (по центру выделить жирным) *Список литературы*

Список использованных источников оформляется в соответствии со стандартами ГОСТ 7.1:2006, ДСТУ 3582–97, ГОСТ 7.12–93;

- аннотация **УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ** в таком порядке и виде: **Название статьи** (по центру выделить жирным прямым), **фамилии и инициалы**

авторов (научная степень, ученое звание, должность, место работы автора (без сокращений), если авторов несколько, сведения о каждом подаются отдельными строками)

Аннотация (по центру выделить жирным), (с абзаца) текст аннотации, (с абзаца) ключевые слова: (перечень ключевых слов — желательно от трех до восьми, не выделять жирным).

• аннотация **АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ** (объем 1000 знаков) в следующем порядке и виде: **Название статьи** (по центру выделить жирным прямым), **фамилии и инициалы авторов** (научная степень, ученое звание, должность, место работы автора (без сокращений), если авторов несколько, сведения о каждом подаются отдельными строками)

Abstract (по центру выделить жирным), (с абзаца) текст аннотации, (с абзаца) **Keywords:** (перечень ключевых слов — желательно от трех до восьми, не выделять жирным).

Аннотация на статью на английском языке должна отвечать следующим требованиям информативность (без общих слов); оригинальность (не копировать сокращенную аннотацию, представленную на национальном языке) содержательность (отражать основное содержание статьи и результаты исследований) структурированность (возможно, даже рубрикация, как в статье: предмет, тема, цель, метод или методология, результаты, область применения результатов, выводы), «англоязычность» («качественный английский язык»); компактность (объем 100–250 слов).

• **список литературы (транслитерированный) (REFERENCES)**, который необходимо приводить полностью отдельным блоком, повторяя список литературы, предоставленный национальным языком, независимо от того, есть в нем иностранные источники или нет. Если в списке есть ссылки на иностранные публикации, они полностью повторяются в списке, приведенном в латинице. Оформлять по нормам APA — American Psychological Association

<http://www.apastyle.org> \,

<http://www.library.cornell.edu/resrch/citmanage/apa>,

<http://www.nbu.gov.ua/node/931>

2. **Текст статьи** должен быть набран шрифтом Times New Roman, 14 кеглем через 1,5 интервала; верхнее и нижнее поле — 2 см, левое — 2,5 см, правое — 1,5 см; абзац — 1,25 см. Названия разделов в тексте статьи — по центру, названия подразделений — с абзаца, таблицы — по центру. Не допускается форматирование с помощью пустых строк.

3. **Рисунки и графики** в статью вставляют в одном из форматов (jpeg, bmp, tif, gif) с разрешением не менее 300 dpi (подавать качественные оригиналы). Надписи на рисунках выполняют шрифтом основного текста и размера. Рисунки подписывают и нумеруют (если их больше одного) под рисунком по центру текста — шрифтом размера 12 начертание Курсив (Italic). Все объекты в простых рисунках, которые сделаны в Word, должны быть обязательно сгруппированы. Текст статьи не должен содержать рисунков и / или текста в рамках, рисунков, расположенных сверху / по

тексту и т. д., то есть текст должен форматироваться таким образом, чтобы для всех объектов было установлено расположение «в тексте». Сложные, многообъектные рисунки с наслоениями готовить с помощью графических редакторов (CorelDraw, PhotoShop и др.).

4. Таблицы подают как отдельные объекты в формате Word с размерами, приведенными страницу сборки. Основной кегль в таблице 11, заголовков 12. Заголовки таблиц размещают по центру страницы, начертание п/ж, прямое, а нумерация таблиц (если их более одной) — по правому краю страницы.

5. Формулы подают в формате Microsoft Equation 3.0 (4.0), выравнивают по центру посередине текста и нумеруют в круглых скобках справа. Шрифт по определению Word : обычный — 13 пт, крупный индекс — 9 пт, маленький индекс — 6 пт, крупный символ — 14 пт, маленький символ — 10 пт.

6. Отдельный файл — сведения об авторе:

- Фамилия, имя, отчество;
- Ученое звание, должность место работы автора (учреждение, подразделение);
- Адрес, электронная почта, телефон.

7. Статья должна быть прорецензирована и рекомендована к печати и подаваться с рецензией руководителя, консультанта или специалиста в исследуемой проблемы, а также по рекомендации отделения, оформленной как выписка из протокола заседания отделения или Ученого совета учреждения.

8. Публикация в журнале платная. (В случае невозможности личного получения материалов печатный журнал направляются Новой почтой за счет автора).

9. Редколлегия, по согласованию с автором, может редактировать материал. Ответственность за содержание статьи несет автор. В одном номере может быть опубликована только одна статья автора.

Редакционная коллегия журнала
«Вестник Одесского национального университета. Психология»
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
ул. Дворянская, 2, г. Одесса, 65082

Электронную версию статьи
можно отправить по электронной почте по адресу
vestnik_psy@onu.edu.ua

Ответственный редактор
Кононенко Оксана Ивановна — к.психол.наук, доцент
oksana.kroshka@gmail.com
тел. 067–796–40–10

INFORMATION FOR AUTHORS

The journal «ODESSA NATIONAL UNIVERSITY HERALD. Series: Psychology» is a specialized edition of Ukraine and aims to inform readers about new research in the field of psychology.

The journal publishes articles and short messages, which are the initial results of theoretical studies and surveys on topical issues on the subject of the publication.

Articles published in Ukrainian, Russian or English.

1. Materials for publication should be laid out as follows:

- in the first row on the left side indicate the **UDC** (bold line), in each of the next line:

- (in the nominative case highlight the bold line) **Surname, first name, middle name or patronymic**, degree, academic title, position, working place of the author (unabridged) if there are several authors, information about each filed separate lines ;

- (centered in capital letters, bold highlight) **Title of the article**;

- (centered in bold highlight) **Abstract**;

- (indented) text annotations in **UKRAINIAN**;

- (indented) **Keywords** (list of key words — preferably from three to eight, exude bold highlight);

- **TEXT OF THE ARTICLE**

The structure of the article should reflect the required elements as required by WAC Ukraine to research papers, namely:

- problem statement and its relationship with scientific and practical tasks; analysis of recent research and publications, which have begun to solve problems and on which the author relies on;

- allocation unsolved aspects of the problem, which the article is devoted;

- formulation of the objectives of article (problem);

- summary of the main research and explanation of scientific results;

- substantiation of scientific results; conclusions of this study;

- perspectives for further research in this area.

- (centered in bold highlight) **References**

References made out in accordance with the standards GOST 7.1:2006, GOST 3582–97, GOST 7.12–93 ;

- Abstract in **RUSSIAN** in the following order and form: **title** (centered in bold highlight right) **the names and initials of authors** (academic degree, academic title, position, affiliation of the author (unabridged) if multiple authors, information about each individual submitted lines) **Abstract** (centered in bold highlight) (indented) text abstracts, (indented) **keywords** (list of key words — preferably from three to eight, not exude bold).

- Annotation in **ENGLISH** (volume 1000 characters) in the following order and form: **title** (centered in bold highlight right) **the names and initials of authors** (academic degree, academic title, position, affiliation of the author

(unabridged) if multiple authors, information about each filed separate lines); **Abstract**(centered in bold highlight) (indented) text annotations, (indented) **Keywords:** (list of key words — preferably from three to eight, not exude bold).

Abstract Article in English must meet the following requirements informative (not in common words), originality (do not copy a shortened abstracts submitted in the national language), consistency (to display the main content of the article and research results), structured (perhaps even categorization as in Article: object, subject, purpose, method, or methodology, results, scope of results, conclusions), «only in English» (good English) density (size 100–250 words).

• **REFERENCES (transliterated)**, which must give completely separate block repeating list of references provided in the national language, whether it is a foreign source or not. If the list is a link to foreign publications, are fully repeated in the list provided in the Latin alphabet. Draw up rules for APA — American Psychological Association

<http://www.apastyle.org>

<http://www.library.cornell.edu/resrch/citmanage/apa>

<http://www.nbu.gov.ua/node/931>

2. **The manuscript** should be typed in font Times New Roman, 14 size with 1.5 spacing, upper and lower right — 2 cm, left — 2,5 cm, right — 1,5 cm paragraph — 1.25 cm section titles in body of the article — in the center, the name of the — of the paragraph, table — in the middle. There shall be formatted using whitespace.

3. **Figures in an article inserted in one of the formats** (jpeg, bmp, tif, gif) with a resolution of at least 300 dpi (high quality original file). Names in the figures perform basic text font and size. Figures sign and numbered (if more than one) under the figure in the center of the text — font size 12, font style italic (Italic). All objects in simple figures that are made in Word, must be grouped. The text of the article should not contain pictures and / or text within frames; pictures located on top of / behind the text, and so on, that the text should be formatted so that all objects have been found are located «in the text.» Sophisticated, pictures, multiple layers should be drawn up with graphics programs (CorelDraw, Photoshop, etc.).

4. **Tables** are arranged as separate objects in Word format with dimensions reduced to page assembly. Main table size 11, title 12. Titles of tables placed in the center of the page, mark boldface font, direct, and numbered tables (if more than one) — on the right side of the page.

5. **Formulas** are formatted in Microsoft Equation 3.0 (4.0), aligned centered in the middle of the text and numbered in parentheses on the right. Font by definition Word: Common — 13 points, large index — 9 points, small index — 6 points, great character — 14 points, a small symbol — 10 points.

6. A separate file — information about the author:

- Surname, name and patronymic;
- Academic title, position, place of work of the author (institution, department);
- Address, email, phone.

7. The paper should be reviewed and recommended for publication and submitted by scientific consultant or expert on the under study problem, as well as the recommendation of department, made up as an extract from the minutes of the department or Academic Council.

8. The publication in the journal is not free of charge. (If you cannot obtain your copy a personal journal's printed material will be send to you by mail-company «Novaya Pochta» on author's expenses)

9. Editorial Board, in agreement with the author can edit the material. The responsibility for the content of the article bears the author. In one issue of the journal may be published only one article.

Editorial Board
«ODESSA NATIONAL UNIVERSITY
HERALD. Series: Psychology»
Odessa I. I. Mechnikov National University
Str. Dvorianskaya, 2,
Odessa, 65082

The electronic version of this article

You can send e-mail to
vestnik_psy@onu.edu.ua

Executive editor
Kononenko Oksana — PhD in Psychology, Associate Professor
oksana.kroshka@gmail.com
phone. 067–796–40–10

Українською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 11457-330р від 07.07.2006 р.

Вища атестаційна комісія України визнала журнал
фаховим виданням з психологічних наук.
Постанова Президії ВАК України № 1-05/5 від 18 листопада 2009 р.

Затверджено до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Протокол № 7 від 28.03.2014 р.

Відповідальний за випуск *О. І. Кононенко*

Адреса редколегії:
65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Тираж 100 прим. Зам. № 550 (119).

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25
www.astroprint.odessa.ua; www.fotoalbom-odessa.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.